

תוכן החוברת

דבר העורך	2
יעקב אורלנד - מיהו יהודי	3
אלכסנדר ברזל - האמנם יהדות חופשית?	4
א'רה אמית - האמנם נתק מהמסורת?	
עוזי אורן - האמנם יהודי?	5

חינוך ליהדות:

אליעזר שביד - היהדות מחכה לחילונים - ראיון	6
צופיה מלר - קיפוחו של החינוך החילוני	9
אברהם מלמד - הצעיר החילוני והיהדות	12
יעקב אזולס - מי מלמד יהדות חילונית? - ראיון	14
יאב בן דב - הניגוד בין המסורת הדתית והנאורות	16
אברהם וולפזון - האקטואליות של התנ"ך	17

בחינוך ימינו

א'ס' ז'ן - הרהורים לשבועות על "מעמד הר סיני"	18
א'ר אורן - בורותו של המורה הישראלי	20
יעקב כהן - חינוך להבנת הזרמים בדת ישראל	23
אורי בן צבי - שאינם יודעים לשאול	25

פסח והגדרותיו:

אריה בן-גור'ן - הגדה של פסח - מה נשתנה בדורנו?	26
אורי סלע - לתולדות ההגדה - מקורותיה ונוסחיה השונים	28
עירד מלכין - השפעות הסימפוזיון היווני על סדר פסח	30
הגדות חילוניות לפסח - שתי הצעות	31
יעקב מלכין - הגדה חילונית לפסח	34

עקרונות ופוליטיקה:

ח"ס אורן - האם זנה השמאל את החילוניות?	36
משה גוכלרור, שמואל רוזנברג - מולדת ריאלית ומולדת היסטורית	38
דן מלר - טיסת ראווה	39
יהודה באאר - אמונה וסטטיסטיקה	40
דוד ריבלין - להיות מציאותיים	42

הגות וספרות:

אמית' שפיצר - קורא חסיד	43
אלחנן יקיר - יהודיותו של שפינוזה	45
חנה סמיל'ן - הומניזם מסביב לעולם	47
ספרים חדשים	48

עורך: יעקב מלכין עורך ומביא לדפוס: אורי בן צבי דיוקנאות: פיליס פזר-מלכין גאולה דגן

המערכת: רח' התיבונים 14, ירושלים טל. 02-634526

כתב עת זה נערך והופק ע"י מתנדבים ומומן מתרומות פרטיות

בעבודתה החינוכית נתמכת תחיל"ה ע"י הקרן החדשה לישראל, קרן יד הנדיב ומשרד הקליטה

חוק הומניסטי בצל טבח גזעני

ומן התרבות היהודית החילונית. **התוצאה:** התרחקות רוב התלמידים החילוניים מכל מקצועות היהדות - כולל תנ"ך - משום שהם מזהים אותם עם הדת האורתודוקסית. **התוצאה:** מחסור בסטודנטים חילוניים במקצועות היהדות באוניברסיטאות ובמכללות, ומחסור במורים חילוניים במקצועות היהדות בבתי הספר. **התוצאה:** הגברת הדתיזציה של לימודי היהדות בבתי הספר החילוניים בגלל עליה במספר המורים שומרי המצוות המחוייבים לפרשנות ההלכתית של מקורות היהדות. וחוזר חלילה.

פסח - מנקודת ראותו של החילוני

חג זה, כמו השבתות ורוב החגים היהודיים המסורתיים, ממלא תפקיד מרכזי בחיי המשפחה הישראלית - החילונית והדתית כאחד. זווקא משום כך מסוכן להציגו, כנהוג במקומותינו, כחג שעיקר משמעותו דתית-אורתודוקסית.

זווקא משום שהשבת והחגים המסורתיים והחדשים עשויים לתרום תרומה מכרעת לאיכות החיים בישראל - ראוי למערכת החינוך לסייע לתלמידים בני הרוב החילוני, להכיר את משמעותיהם ואופני הגיגתם ביהדות החופשית. בגליון זה אנו מביאים מסגרת לתוכנית לימודים הניתנת לעיצוב ע"פ הבנת המורה, תמצית תולדות ההגדה, התפתחותה וריבוי נוסחיה - נושא העשוי להיות מוקד לפרקי היסטוריה של התרבות היהודית בעידניה הדתיים ובעידן היהדות החופשית, וסקירה על התפתחות החג ביהדות החופשית בישראל במאה העשרים, העשויה להיות בסיס ללימוד האופן שבו כל תלמיד וכל משפחה יהודית חופשית יכולה לעצב את חגה.

הפיכת חג כנושא לימוד - בשעות מחנך בשעורי היסטוריה, ספרות או שעורים מיוחדים - עשוי לתרום להבנת הפלורליזם ביהדות ולצייד את הלומדים באמצעי התמודדות עם האתגרים העומדים בפני הציבור החופשי בעיצוב חגיו, ע"פ אמונתו וללא מחויבות למצוות ההלכה.

העורך

בין ההשגים המרשימים הרבים שהשיגה היהדות החופשית ממצוות ההלכה, במשך שנות השמונים והתשעים, ירשם חוק היסוד שהתקבל בכנסת בחודש מרס 1994 המאשר את מגילת העצמאות כאחד מיסודות החוקה הישראלית, ההולכת ומצטברת בחוקי היסוד. חוק יסוד המתבסס בפירוש על מגילת העצמאות וקובע את עיקרון השוויון בין כל בני האדם בישראלי (לא רק אזרחים או יהודים), הוא אחד מאבני הפינה לחוקה הומניסטית המאפשרת מעתה לכל אדם להגיש תביעה לבית המשפט הגבוה לצדק ששמכותו עליונה על כל בית הדין הרבניים, למען ממש את זכויותיו כאדם, בהתחשב עם חוק זה כבר הכריז שר החינוך כי המדינה לא תתמוך במוסד חינוכי כלשהו הפועל בניגוד לעקרונות מגילת העצמאות.

אחד מסימלי המורכבות הבלתי נסבלת של חיינו: קשר הזמן הנורא בין אחד החוקים ההומניסטיים ביותר שחוקקה כנסת ישראל לבין אחד ממעשי הטבח הגזעניים ביותר שנעשה ע"י נציגי כוחות החושך האנטי-מוסרי שבתוך היהדות האורתודוקסית. 1000 מאנשי קרית ארבע השתתפו בהלווית הרופא-הרוצח. הרב ליאור, מרבני הישוב, הוציא פסק הלכה הקובע כי נקמה בגויים, כולל חפים מפשע, היא מצווה. אוי לאותה הלכה.

דתיזציה של החינוך החילוני - מעגל קסמים

בגליון זה של "יהדות חופשית" אנו מקדישים מקום רב להצעות תוכניות לימוד אשר עשויות להעשיר, ובהצטברם, לשנות מגמות בלימודים היהודיים בבתי הספר החופשיים והחילוניים בהם לומדים כשני שלישי מילדי ישראל ולמעלה מ-95% מילדי היהודים ברחבי העולם. בימים אלה מתפרסם דו"ח ועדת שנהר שמינה בזמנו שר החינוך הקודם, לבדיקת לימודי היהדות. אנו מפרסמים כאן הדלפה מטיטת סיכומי הדיונים המצביעה על הדתיזציה המואצת שפשתה בבתי הספר החילוניים בניגוד לכוונת המחוקק, ההורים, המנהלים ורצון רוב הציבור בישראל.

הדתיזציה מתבטאת בזיהוי היהדות עם הנוסח האורתודוקסי של הלכות ופולחני הדת היהודית, תוך התעלמות מן הזרמים העיקריים בעולם היהודי - רפורמים וקונסרבטיביים -

סידרת סרטים והרצאות

בחגיגת טרופ' יעקב מלכין

אמנות הקולנוע היא הראשונה בין האמנויות ללא עבר דתי. היא נולדה עם המאה ה-20 כאחד משיאיו של תהליך החילון בתרבות המערבית.

למעלה מאלף סרטי קולנוע נוצרו על נושאים יהודיים מאז נולד הראיטע לפני מאה שנה, כולל סרט הקולנוע הראשון בעולם - "זמר הג'וי" ב-1927. כמעט כל היצירות הללו, ורוב יצירות הטלביזיה על נושאים יהודיים, נותנות ביטוי לעולמם הרחני והרגשי של יהודים חילוניים.

"תחילה", "חמדת" ו"הלל" חברו יחד עם סינמטק ירושלים להצגת סידרת סרטים והרצאות זו, אשר מטרתה להציג ולהאיר שורה של בעיות המצויות במוקדי החיים היהודיים במאה ה-20.

8.5.94 - מדתיות לחילוניות

הרצאה: טרופ' יהודה באואר, המכון ליהדות וזמננו, יו"ר מייסד של תחילה. יוקרן הסרט: **הסטר סטריט**. בימוי: ג'ואן מיקלין סילבר. ניו יורק בתחילת המאה. מפגש בין מהגרת יהודיה מרוסיה לבעלה האמריקאי. אנגליה, 92 דקות.

23.5.94 - העימות בין מדע לאמונה

הרצאה: מאיר בן דב, ארכיאולוג. יוקרן הסרט: **כל עמי הארץ מתייחדים**. בימוי: רפי ברקאי.

הדרמה עוסקת ביחסי דתיים-חילוניים על רקע מאבק בין חוזרים בתשובה המבקשים להקים ישיבה באתר חפירות ארכיאולוגי. ישראל, 65 דקות.

29.5.94 - משיחיות יהודית

הרצאה: טרופ' רחל אליאד, החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית. יוקרן הסרט: **בריאן כוכב עליון**. בימוי: טרי ג'ונס.

חברות מונטי פיטון בפרודיה מטורפת על תקופת הכיבוש הרומי של יהודה והשגיון המשיחי. אנגליה, 93 דקות.

5.6.94 - התבוללות

הרצאה: ד"ר אילי לדרנדלר, המכון ליהדות וזמננו, האוניברסיטה העברית. יוקרן הסרט: **הזמן שלי עם אנני**. בימוי: וודי אלן.

סיפור אהבתם של קומיקאי יהודי ניו יורקי ושיקסא ואספית, עומד במרכז סרטו השישי של וודי אלן. ארה"ב, 93 דקות.

13.6.94 - האשה ביהדות

הרצאה: הרב מאיה ליבוביץ, התנועה ליהדות מתקדמת, רב קהילת מבשרת ציון. יוקרן הסרט: **אהבה ממבט שלישי**. בימוי: ג'ואן מיקלין סילבר.

קומדיה משעשעת על אישה יהודיה צעירה וקרייזיסטית, סבתא ציורית, שדכן ומוכר חמוצים, על רקע ניגודיה של ניו-יורק. ארה"ב, 97 דקות.

19.6.94 - לצאת לשאלה

מפגש בשיתוף הל"ל - האגודה ליוצאים לשאלה. יוקרן הסרט "שלג באוגוסט". בימוי: חגי לוי.

נערה מבית דתי נעלמת. החיפוש אחריה מוביל את הניבור אל תוך החברה החרדית בירושלים. ישראל, 82 דקות.

יעקב אורלנד

מיהו יהודי?

מיהו יהודי, אבי שלי? האם יש תנאי ליהדות הזאת, שכל-כלם קימוהו לפני כחוט השערה, כל תג לתג לפנימה ולפני?

כולל אמי רחל אשר כסתה תרפיה מעיני, כולל רוקדי-העגל במדבר בדרת הלוחות משיא-סיני, כולל חומדי סיר-הבשר ומי-המריבה וכל רוטני ומליני?

כולל המקריבים למולך את בנותי ומעבירים באש את בכורי בני, כולל המקטרים על הבמות עם מלכי וכהני, כולל העם שאני זרעו, העושה את הרע בעיני אדני?

מיהו יהודי באמת, אבי-מורי? אדרבה, היה אתה שופט! בן-תרח - יהדותו צריכה ברית-דם, ובן-עמרם - יהדותו צריכה מופת, ובן-מימון גודר אותה תרי"ג ובי"ד-חזקה אותה לופת,

ואלו היא עצמה - דבר והפוכו, קרה-על-גב-אש קופאת, חומקת ככספית, בלתי-נתפשת, מרעילה שותיה ורופאת, וכמו אדרת-אלהים סמויה - לשוליה אין חופת.

האם הם יהודים, הנערים הללו על התל, האם הם יהודים טהורים? רק שמונה-עשרה ותשע-עשרה מלאו להם, רק קצת מהם עברו את העשרים, ואין "ארבע כנפות" למדיהם ואפשר שהם מתיים מיתת כופרים. הם לא למדו פירש"י מעודם ועבריתם לא בן-ג'נאח או בן-יהודה, רשב"ג אינו ב"כתר-מלכותם" ו"חוב-לבם" אינו אבן-פקודה, אבל דמם הזה, אשר שתת פה וגלש כדם התור והגזול וכדם האיל המשלש -

יש בו גצנוץ הנעלם ויש בו זחר המורא של תגי האותיות בסתרי-תורה, ואף שהוא ענו כהלל - הוא גם לסטים כריש-לקיש והוא עשוי לבקע את לב החלמיש

והוא זורם לעפרך, אבי, ויאסף אל תולדותיך עולמית כיום-קרוב-בכורות וכלילה-אש-התמיד, ואני משביעך שתענני, כאשר לא השבעתיך מעודי: האם יהודי הדם הזה, או שמא אין הוא יהודי?

אפלו הוא זרעו של כהן אשר נשא גרושה, אפלו הוא ממזר-בן-הנדה לחרם ולבושה, האם לא עפר-מן-היהודים גל-עפרו? ואם משול יפתח לשמואל - האם לא כיפתח הוא בדורו?

יעקב אורלנד הוא משורר, חתן פרס ישראל לשנת תשנ"ד.

אפלו עשן מקטרתו ביום השביעי, או אפלו נגס פתו בלא ברכת "המוציא",

ואפלו, חלילה, לא הספיק לקרא "שמע" בטרם נשמתו הוציא, האם לא בן-ברית הוא זה הנער האלהי לאלהי-בין-הבתרים הנעלם? והאם לא עבר אלהי-אברחם בין גזרי בתרי על הזחל"ם?

מה חותם-היחוד ומה פתילי-הברית ומה סוד-הזהות ברוח העברית ואיפה סלמה מצב, מה ראש בו ואחרית, ומיהו השרף המעלה בו ומוריד?

ענני מאלם-קברך, מתי ונותן-חיי, ענני בלי שירת, השבעתיך בדם-הפרכת בהיכל ובכנפי-הכרובים על הכפרת ובנקיון-כפיו של כהן גדול, המטהר עולתו אל הכירת:

מי יהודי יותר? אותם מ"נטורי-קרתא", מבעירי חלבנה וענן-קטרת, או נער זה, הבוער בטנק ומפרפר כדג במכמרת, שעבר "תחום-שבת" בעשרה ביוני, טרם פחם גופו לנערת?

מי יהודי יותר, הורי ומקורי? בעלי "שכינתא-בגלותא" צדיקים להרשיע דוחי קץ ומנדי גאלת-ישראל, המחניפים למלך-עמון שיבוא ויהושיע ומונעים רגלם מאצל כתל-מערבי, משום שלא נער עוד חמורו-של-משיח?

או נער זה שלא ידע תפלה ורץ חנוק-דם בין כדור למוקש ונגע ראשון באבני מחצבתו, בדין-מורשה ובדמעת-יורש, ונפל... ונגעו בו שפתי המלאך השומר את רצפת-האש.

*

אכן, נשגבה היהדות מכלנו - יחד מחדשיה ומחולליתה, יחד מקדשיה-ברבים ויחד ברבים-מחלליתה, חרב-המתהפכת היא, ולהבה - כאלהיה - קנאי ונגודי, אבל היש עוד משסף בה מלברנו? היש עוד מלברנו יהודי?

האנך "יהדות חופשית"?

אני עוסק כבר עשרים שנה "בנסיון לעצב חלופה לגיטימית לפירוש הדתי של הזהות היהודית והתרבות היהודית", כמוצג בחוברת "יהדות חופשית" מס' 1, בתור מרחב הפעילות של תחיליה. אלא, שאל נכון, פעילותי שלי הזהה במטרתה, מנוגדת במידה ניכרת ליסודות תחיליה, כפי שמוציגים גם בשמה. בשעתו הדגשתי את המשגה הטכסיסי: אין לקרוא לתנועה בשם מצמצם כשיש כל הציוד לראות במגמות ובתכנים הרצויים של הפעולה את עיקר אמיתה של היהדות:

1. מדוע לקרוא לתפיסתי את היהדות "חילונית", כשמצד תוכנה היהדות בכללה, בכל מסורתה, ממקדת את השקפתה בימי החול, בהתנהגות בני אדם בדרך סגולית במעשי יום יום, ולא בשעות 'העטפות הנשמה' ולא בימי חג ומועד.
2. מדוע לייחד את ההומניזם רק לתנועה זו, כאילו באבחנה משאר גילויי היהדות, שהם לא- ואף אנטי הומניסטיים? הרי היהדות בכללה היא הומניסטית, משמע ממוקדת במעשי בני אדם במציאותם המשתנה, ולא באלוהות טרנסצנדנטית. מי שאינו הומניסט הוא גם אינו נאמן להשקפתה של היהדות, משמע שאינו יהודי כסגולת היהדות.
3. אינני מבין מה זה "יהדות חופשית" - חופשית ממה? אינני מאמין כלל בחופש שאינו ביחסים. ככל שהדבר נשמע פרדוקסלי, הוא אינו כזה. כיוון שהאדם בעצם ישותו הינו מיוחס (=נתון ביחסים), הרי שגם חירותו היא חירות ביחסים או 'חופשי' אינו אלא סימנה שאין לה כיוון, וממילא מולידה תיסכול. אני פוחד מאנשים המכריזים שהם חופשיים מהכל... פרט לפניותיהם האישיות למען עצמם...

אני 'מיליטנטי' יותר מכם. אני טוען שאורתודוקסיה - המתחרדת והולכת - אינה יהדות כלל, רק מתחפשת ליהדות. בחוברת כתבתם נכון ש"יש פירוש תקף של התרבות היהודית... כמאה שנים לפחות עסקו אנשי מדע והגות יהודיים בפירוש כזה ללא מיסטיפיקציה, המבוסס על גישות מדעי החברה ופילוסופיה". ואפשר בהחלט 'להאריך' את 'ימאת השנים': כל ספרות ההגות וכל ספרות השו"ת, וכו', עסקו בכך והדברים היו מנוגדים כליל לגישה האורתודוקסית-חרדית של ימינו. אלה שדבקים בגישה זו - הם אינם נאמנים למסכת ההשקפה היהודית. לכן השימוש במונח 'דת' אינו תקף לגבי היהדות. במקורו כלל לא היה מוסב על מה שנקרא היום 'דת' בהשפעת הסביבה הנוצרית (וגם המוסלמית), אלא פירושו היה 'חוקי' 'מערכת'. יהדות איננה דת לשעות פולחן, אלא מערכת השקפות וסדרי חברה מתוקנים בעולם המעשה האנושי.

בחודש שעבר יצא לאור ספר: "על מבנה היהדות". אשמה מאד אם גישתי תועמד למבחן בדיוני תחיליה.

פרופ' אלכסנדר ברזל הוא מרצה באוניברסיטת חיפה, לאחרונה יצא לאור ספרו "על מבנה היהדות".

יאירה אמית
האנך נתק עם הנסורת?

לאחר שקראתי בעניין רב את חוברת מס' 1 של יהדות חופשית (ינואר 1994), ראיתי לנכון להעביר לידיעתכם את תגובתי והתרשמותי.

נראה לי שקולכם או פנייתכם, כפי שהם עולים ממספר מאמרים בחוברת זו, הינם אל חוג קוראים קטן ומצומצם. סביר להניח, שחוג זה מייצג קבוצה אליטיסטית, משכילה, אך עם זאת, צרה בהיקפה. החשש הגדול שלי הוא, שכיוון זה עשוי להיות בעוכריו של גוף, הרואה בעצמו תנועה. למותר לציין, שכדי להשפיע נוקקים למספר גדול של אנשים, שבראשם תעמוד הקבוצה המשכילה המכוונת, והשאלה הנשאלת מיהו קהל היעד, שמסר זה עשוי להגיע אליו, לבד מכמה אינטלקטואלים...

ניסיתי למקד את הבעייתיות והתוצאה, לדעתי, שראוי להתייחס לנקודות (=סכנות) הבאות:

א. ממאמרים רבים עולה העדר הבחנה בין אתאיזם לבין חילוניות. חילוניות אינה בהכרח אתאיזם. זיהוי שתי התופעות והמלצה על אתאיזם, עשוי להרחיק מן התנועה קהל יעד רחב ביותר. מנסיוני כמרצה למקרא, וכמי שאחראית על הכשרת מורים במקרא, למדתי שבסופו של תהליך, ועל אף הקשיים שמלווים אותו, ניתן לחנך ולכוון את הלומדים לביקורת הכתוב. במילים אחרות, ניתן להעמיד את הלומדים על העובדה, שהכתוב, על תכנו וציוויו, אינו אלא פרי של הגות אנושית. מצד שני, קיימת בעיה רגשית-אינטימית קשה ביותר של רבים הדבקים בקיומה של ישות אלוהית פרסונאלית או קוסמית. הנסיון לעקור אמונה זו מליבם, לא זו בלבד שנראה לי אבוד, אלא אפילו אסור ולא רצוי. את המאבק יש איפוא לכוון לא כנגד האל, אלא כנגד מה שמייחסים לו, והאופן שמפרשים את תביעותיו המשוערות. את השקפת העולם האתאיסטית ראוי אפוא להשאיר למסגרות עיון פילוסופיות, ואילו את הכתובים יש לקרוא ולהבין באור ביקורתי (=חילוני).

ב. מצאתי סתירה פנימית בין התנגדות אובססיבית לאורח חיים יהודי על סמליו (ראה מאמרו של דן מלר: לשם מה מזוזה לחילוני) לבין הבאת הצעות ודרכים כיצד על יהודים חופשיים לקיים ימי חג ומועד, להתענג בשבת חילונית וכדומה. האם סתירות מעין אלה באות ללמד על גישה פלורליסטית, או על תהייה וחיפוש דרכים באשר לשאלות יסודי? מכל מקום, נראה לי שההתרחקות האובססיבית מסמלים היא מסוכנת, והשכילו להבין זאת כבר בתקופה הקדומה, כאשר לקחו סמלים או מוטיבים קיימים ויצקו בהם תכנים חדשים או ששילבו אותם בהקשרים הולמים. כך נהגה דת המקרא במאבקה באיללות, וכך נהגה הנצרות בראשיתה במאבקה ביהדות, ועוד. לפיכך, נראה לי עדיף לא לנטוש מסגרות קיימות, אלא להיפך: לדבוק בהם ולמלא אותם בתכנים חדשים. לבד העובדה, שזוהי שיטה שהוכיחה את עצמה במהלך

פרופ' יאירה אמית היא ראש החוג למקרא באוניברסיטת תל-אביב, פירסמה את הספר "שופטים - אמונת העריכה".

עוזי אורנן האנך יהודי?

ברבעון "יהדות חופשית", מס' 1, פותח העורך את מאמרו "השלום הפחד ומאבק היהדות החופשית בדת", במלים הבאות:
"עם התחלת תהליך השלום בין יהודים לפלשתינאים..."

קביעה זו אינה נכונה. תהליך השלום המתנהל כעת איננו "בין יהודים לפלשתינאים". השיחות מתנהלות בין ממשלת ישראל, המייצגת את הישראלים כולם ובין ארגון אש"ף, האמור לייצג את תושבי השטחים הנמצאים תחת שלטון ישראל משנת 1967 (רשמית, חוץ מיושבי האזור שסופח והיה לירושלים רבת).

החלפת "ישראלים ב"יהודים" היא טעות נפוצה ומקורה בחוסר ההבחנה בין "יהודי" ל"ישראלי". ברור שלא כל מי שהוא ישראלי הוא יהודי. רבים מן הישראלים מעולם לא היו יהודים, וגם בין אלה הנחשבים לפי החוק בישראל ל"יהודים" תוכלו למצוא אזרחים שהתואר "ישראלי" ללא כל תוספת הולם אותם יותר, בדיוק כשם שתוספת כגון "ספרדי", "אשכנזי" או "גורג'י" אינה דרושה להם. כל אלה משתתפים בבחירות ההנהגה המדינית של ישראל, ולא ייתכן לקבוע שהנהגה מייצגת רק את היהודים. אכן עגום מאוד לגלות שלפעמים קרובות מי שמתיימר לדבר בשם ישראל, או בשם הדמוקרטיה, כגון בעד החופש מכפיה דתית, מתברר שבעצם כל עולמו מצטמצם במה שנעשה בין היהודים.

הרפסד - כפול. קודם כל מוציאים בכך ישראלים לא-יהודים כאילו אל מחוץ למחנה. דחיה זו יש בה דמיון מסוים למה שנעשה בתקופת שבי ציון, כשהושמעה כלפי השומרונים הסיסמה "לא לנו ולכם לבנות בית", ומי יודע עד כמה יש בזה גורם הדוחה את הישראלים הלא-יהודים ומותיר להם למעשה רק את הדרך להצטרף, לפחות נפשית, לצד שעימו שרויה ישראל זה שנים ביחסי איבה.

שנית, ראיית הבעיה של הכפיה הדתית כאילו היא עומדת בפני עצמה, ללא קשר עם עקרונות הדמוקרטיה שתמציתם היא שוויון מלא של כל האזרחים - היא ראייה המצמצמת את עולמו של בעל גישה זו והופכת את השאלה העקרונית של הדמוקרטיה לבעיה פנימית של היהודים. כביכול זהו מאבק שלהם, בינם לבין עצמם, ומי שאינו יהודי, כביכול אין זה מאבקו. ראייה כזאת מחלישה את המאבק בכפיה הדתית, והוא נתפס כבקשה לנוסח יותר מתון, יותר נעים, של ה"סיסטום קווי". אולי קצת יותר בתי קולנוע יוכלו לפעול בלילות שבת? - הרי הוברר שהצגת סרט היא פעילות תרבותית ולא סתם "עיינוג" אולי נצליח להקים בית קברות "יחילוני" (אך הוא יהיה פתוח... רק ליהודים!), ואם נצליח להקים שדולות פוליטיות מתאימות, יהיה לנו קצת יותר טוח בחיים. גישה זו מודה, למעשה, כי המאבק איננו על עקרונות כמו מאבקם של הדתיים, אלא על נוחיות. בכך אנו מקבלים במו ידינו את הקביעה של הדתיים, שחילוני אין לו עקרונות כמו לדתי, אלא הוא אך מחפש חיים נוחים. וכששתי גולות נפגשות, זו טעונה וזו ריקה - ידוע מי חייב לפנות את הדרך...

ראוי לנו להכיר באמת הפשוטה: הכפיה הדתית בישראל אינה אלא מבע פוליטי לתפיסה קדם-דמוקרטית ואנטי-דמוקרטית. מבע זה אינו מיוחד ליהדות בלבד וליהודים בלבד. הוא מצוי והיה מצוי בחברות רבות. הדרך לבלום אותו הוא לדחות מכל וכל את המקור האלוהי-כביכול של המצוות, להישען על עקרונות אנושיים כלליים, לדבוק בשוויון בני האדם - יהודים ולא-יהודים כאחד, להכיר באחריות אישית (ולא אלוהית) למעשי בני האדם ולמחדליהם, להקים בתוכנו ובכוחותינו חברה פלורליסטית וסובלנית אמיתית, ולטפח הוש ביקורת מתמיד, וזאת לא רק כלפי דובריהם של יריבנו, אלא גם כלפי דוברי המחנה שלנו.

פרופ' עוזי אורנן הוא בלשן, שימש כמרצה באוניברסיטה העברית.

ההיסטוריה, נראה לי שעל-ידי כך יחודדו ויובהרו המסרים העדכניים של היהדות החופשית.

ג. אני אף חוששת ממצואות של איש הישר בעיניו יעשה, שעשויה אצל רבים להוביל לריקנות. לרוב בני-אדם (לבד קבוצות עילית) קשה לבחור ולעצב אורח חיים, שמחד גיסא יקנה להם תחושה של השתייכות לקהילה יהודית, ומאידך גיסא - יהיה מנותק מעולם המצוות והמסורת. לפיכך, בדומה לקהילה הרפורמית ולקבוצים יש לשקול הקמת צוותי חשיבה, שיינסקו בעיצוב אורח חיים, שיהיה בבחינת הצעה (ולא חובה!) של המשך חדשני לקיים. ואסתפק בדוגמה הקשורה בחג הפסח - הקרב ובא - ובקבוצים כאחד. עד לפני כשנות דור, קבוצים רבים ויתרו על ההגדה המסורתית. לעומת זאת, בשנים האחרונות אנו נוכחים לדעת שיותר ויותר קבוצים (בניהם גם קבוצים ששייכים לקיבוץ הארצי) עוזבים את ההגדות היצירתיות וחוזרים לנוסח הישן. מעובדה זו אני למדה, שהכיוון צריך להיות: קריאה בהגדה המסורתית תוך עיבודה, משמע: שילוב של קטעים ראויים, התאמה לנסיבות המשתנות ומחיקת קטעים דוגמת הפסוק "שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך...", ועוד. לצורך מפעל מעין זה, ראוי היה שהמכללה ליהדות חופשית תעסוק בפרוייקטים מחקריים שיייעו לה לעצב מגוון נושאים. כך למשל, חשוב בעיני לתעד את הגדות הפסח השונות, שעוצבו בקבוצים, להקור ולברר מדוע יינטשו, ורק אחרי-כן לעצב הגדה מתוקנת.

ולבסוף, יש באמתחתי גם שאלה: כיצד קרה שלימודי יהדות חופשית באזור תל-אביב מתבצעים על-ידי שורת מרצים שכולה מאוניברסיטת חיפה? האם חסר אזור המרכז יהודים חופשיים?

היהדות מחכה לחילונים

ראיון עם חתן פרס ישראל, פרופ' אליעזר שביד

ירידת קרנה של היהדות

"יהדות חופשית": כיצד אתה מסביר את ירידת קרנם של לימודי היהדות בקרב הצעירים בארץ בכלל ובקרב הציבור החילוני בפרט?

א. שביד: יש לכך שתי סיבות עיקריות. הראשונה, אובדן חיוניותו של הציבור החילוני שנובע משינוי דגשים במערכת החינוך.

במהלך עשור השנים האחרון איבדו לימודי ההומניסטיקה והיהדות את חשיבותם לטובת תגיבור מקצועות המדעים, המתמטיקה והלשונות - כל מה שנחשב "להכנה לחיים" מבחינת הסטטוס. במקצועות של ההומניסטיקה קוצצו שעות רבות והיו מקצועות של יהדות שקוצצו לחלוטין. זה היה הפתרון הקל ביותר ולכן איש לא צעק גוואלד. עומדת כאן שאלה של סדרי עדיפויות שהציבור החילוני צריך לקחת בחשבון. חייבים להכיר בנחיצות מוחלטת של תכנים רוחניים ותרבות חינוכית, ולהעניק לה את הזמן שהיא זקוקה לו.

הציבור החילוני צריך להבין שאם לא מעמידים מול הלחץ המאלץ של דרישות החיים משהו שנקרא נורמה רוחנית חינוכית בסיסית, שאין הכרחית ממנה, אז שום דבר לא יזוז.

הסיבה השנייה נעוצה בתופעה שנראית לי מסוכנת ביותר לחברה הישראלית והיא ההליכה העיוורת שאנחנו הולכים בעקבות התרבות האמריקאית. מה שקורה אצלנו כיום הוא חיקוי מעמיק מאד של תהליכי הסוציאליזציה וההתבגרות של המעמד הבינוני בחברה האמריקאית, שאין לה תכנים רוחניים תרבותיים המהווים חלק מתהליך החיברות. תנועות הנוער שפעם עשו זאת בארץ, אינן קיימות. הן היו סוכנות של תהליכים - שיחות, מסיבות, קריאת ספרות - היה מקום בחיים שבו ידע הומניסטי תיפקד. אדם ידע שיש לכך חשיבות. זה העניק לו סטטוס והיה חלק מתהליך חברתי בעל השפעה. היום זה כבר לא קיים. תשאל ילד בשביל מה הוא צריך לדעת תנין או ספרות, מה זה מוסיף לו בחיים, ותקבל תשובה חד

פרופ' אליעזר שביד הוא מרצה למחשבת ישראל באוני' העברית וחתן פרס ישראל לתשנ"ד.

"יהדות חופשית": אתה חוזר ואומר שלאדם החילוני בן ימינו חסרה החוויה הדתית הקיימת במורשת היהודית. בהעדר חוויה זו מה יוכל להביא אל שולחן השבת שלו? איזה עצה היית נותן לאדם שאכפת לו, המבקש להביא את אותה מורשת אל ביתו ולהנחיל אותה לילדיו?

א. שביד: יש לי קושי לענות על השאלה. אחד ההסברים לתמונה שתיארתי קודם, מדוע זה קרה לציבור החילוני ולא לציבור הדתי, הוא

בכך שלציבור הדתי יש נורמה מחייבת, חד משמעית לגמרי לסוג מסויים של חיי רוח. יהיו האילוצים אשר יהיו, ברור לגמרי שלימודי קודש צריך ללמוד מפני שזו היא מצווה שאין לעבור עליה. מול הלחצים ומול הפיתויים של העולם החומרי עומדת מצווה אלוהית שחייבים ללמוד תורה.

בציבור החילוני לא קיימת אוטוריטה של חיי רוח. קריסת האידיאולוגיות הבאה לכך שהחילוני אומר לעצמו שחיי רוח אינם הכרח. הבעיה היא לא המשמעותיות של התוכן כי אם הנורמטיביות שלו. אני מודה שזו הולשה שקשה מאד להתגבר עליה. במובן זה לפחות החילוניות אינה מעמידה אלטרנטיבה לדתיות.

בעיני אדם דתי הוא אדם שחיי רוח הם לגביו נורמה מחייבת באורח מוחלט.

אם אפשר ליצור את התודעה הזאת אנחנו יכולים ללכת הלאה, אם אנחנו מרימים את הידיים ואומרים שהפיתוי גדול מדי ושאת חיי הרוח אנחנו נחליף בחיי בידור ופעלתנות פוליטית כפי שזה קורה בחברה הישראלית, אזי אינני רואה מוצא. הציבור החילוני צריך לעשות את חשבון הנפש שלו.

הציבור החילוני צריך להפסיק להיות ירא שמיים

"יהדות חופשית": השאלה הניצבת בפני החילוני היא מה לעשות?

א. שביד: הציבור הקורא לעצמו חילוני צריך להפסיק להיות ירא שמיים כל כך. הפחד שלו מפני המילה אלוהים ומפני מה שמסתתר מאחרי זה הוא לפעמים מנוחך. האם זה חד משמעי כל כך שתכנים וטקסים דתיים, אפילו המילה אלוהים כביטוי לאופק טרנסצנדנטי רוחני שהאדם רואה מעבר לעצמו, יהיו נטולי משמעות מבחינת האדם החילוני?

משמעות. זה פשוט לא נחוץ לו. לא בבית, לא ליד השולחן המשפחתי ולא בחברת השווים שלו.

צריך לחזור ולחשוב מחדש על התוכן שבא לידי ביטוי במסגרת המשפחה. השיחה ליד שולחן האוכל צריכה לחזור ולמצוא את מקומה בתוך המסגרת המשפחתית. שיחה כזו יוצרת משהו רוחני בין ההורים לילדיהם. יש לחתור ליצירת מסגרת חברתית קהילתית שבתוכה יש תהליכי סוציאליזציה שיכללו תכנים רוחניים.

אליעזר שביד

לשבור את הסטטוס קוו בשבת

"יהדות חופשית": האם לחברה המאורגנת, הפוליטית, יש דרך להתערב על מנת לעודד או להפעיל מסגרות שתוכלנה ליצור תכנים רוחניים?

א. שביד: אני חושב שכן. יש פה כמה דברים שאולי יסבירו למה צריך לשבור סוף סוף את הסטטוס קוו באופן פוזיטיבי. העובדה שבשבתות ובחגים, דווקא המסגרות הציבוריות מנועות מלקיים אירועים בעלי תוכן תרבותי, "מפני שזה חילול שבת", משאירה את היוזמות למסחר, ומביאה לידי ירידה מוחלטת. הייתי רוצה שמושרד החינוך והתרבות והעיריות יעשו פעולות תרבות דווקא בשבת, שיציעו מיגוון רחב של אירועים ויאפשרו להורים, עם ילדיהם, לקחת חלק בסוג זה של אירועים, בין אם אלה הרצאות, טיולים או קונצרטים.

**בידי ההורים לעצב תוכנית לימודים יהודית
מלורליסטית ומהבטייה של היהדות
החופשית.**

**הורים מתוך הקהילה הקונסרבטיבית
בישראל הקימו בתוך מערכת החינוך
החילונית בתי ספר דתיים גוספים,
הקרויים "תלי", בהם ניסו ההורים לכוון
את הלימודים ברוח היהדות שהם מאמינים
בה, אך לפחות באחד מבתי הספר הללו
בירושלים, רוב המורים הם כבר
אורתודוקסים ולוועדת החינוך של המדע
והארכון הרב-תנועתית להופש מדע דת
ותרבות) דווח כי מעטים הסיכויים שמורים
אלה יוכלו ללמד את המורליזם המאפיין
את היהדות כולה.**

**כיון שאין קהילות חילוניות יהודיות
בערי ישראל, אין להורים חילוניים כח
השפעה. באף אחד מבתי הספר החילוניים
בישראל אין תוכנית הלימודים מציבה את
היהדות הפלורליסטית, את היהדות
החילונית, את הגותה ותרבותה ואמונתה
של היהדות החילונית, את המשותף לרסייה
השונים בנישטם אל מקורות היהדות
בתנ"ך, כיון שאי אפשר לחכות לתקומתן
של קהילות יהודיות חילוניות פעילות
ומיליטנטיות, חייבים הורים להתארגן
בתוך בתי הספר, להשתמש בזכותם
התוקנית לעצב 25 אחוז מתוכנית
הלימודים, ולא לפזר את הנהלת בית
הספר ואת משרד החינוך להציע את
הגותה ותרבותה של היהדות החילונית
יחסה למקורות היהדות - בכל
המקצועות ההומניסטיים הגלומים
בבית הספר.**

א. שביד: רק מסגרות משפחתיות וקהילתיות יכולות להתמודד עם הבעיה במישור הזה. במסגרת של בתי הספר הייתני רוצה לראות משהו שיחליף את הפעילות של תנועות הנוער. בית הספר צריך לדאוג לבילוי התרבותי של הילדים מעבר לשעות הלימודים. יש להטיל על הנוער אחריות ואקטיביות רוחנית תרבותית כמו שהיה פעם - לתכנן מסיבה, לזום שיחה, לארגן פעילות.

"יהדות חופשית": מה יעשו הורים שצמחו במציאות של אי דעת ובורות, איזה תוכן יתנו להם, לטקס השבת, כאשר חסרה להם גישה בסיסית למקורות?

א. שביד: מי שאינו יודע ואינו מכיר לא יעשה כלום. בסך הכל דרוש מינימום של מאמץ והשקעה כדי ללמוד את הדברים. אם יש

שולחן סדר, הילדים שלך הם השואלים את הקושיות. אתה אקטיבי. זה מה שחסר לאיש החופשי - הכושר והרצון להיות אקטיבי בתוך תהליך של יצירה והבעה עצמית. היהודי החילוני אינו מפעיל את עצמו. הבידור תופס את מקום העשייה העצמית. מה שנחוץ לעשות זה להביא את האנשים לידי הכרה שכל אחד לפי יכולתו - בינונית ואפילו ירודה - אתה המבצע, אתה העושה.

"יהדות חופשית": האם אינך חושב שחלק מגורמי הקפיאה של אותה התעוררות ריטואלית בקרב הציבור החופשי, נובע מכך שאין לו את אותה מסגרת חיצונית שתבטיח את ההמשכיות, כפי שהיתה ויש לציבור הדתי?

א. שביד: נכון שדפוסי התרבות היהודית התקיימו במסגרות בהן היתה קהילה והיו אנשים שהיו אחראים לכך. צריך לשוב וליצור מסגרות כאלה. אם לא בית כנסת או בית עם. ברור שבלי מיסוד זה לא ילך.

"יהדות חופשית": האם אין צורך להתחיל כבר במערכת החינוך - בגן, בכיתה א', בחטיבת הביניים? האם אין לדעתך צורך להחליף את המסר הקיים, שהוא כללי ואמורפי, במסר מובנה ושיטתי - חילוניות כתפיסת עולם?

א. שביד: אני חושב שבמסגרות החינוך הלא פורמליות חייבים להכניס אלמנטים שמולאו בעבר ע"י תנועות הנוער. בית הספר צריך להיות סוכן של תהליכי החינוך של חברת השווים וזה תפקיד חשוב. יחד עם זאת תכנים שיוצרים מסורת והווי תרבותי וחברתי מקורם אינו בבית הספר כי אם במשפחה. המשפחה היא המפתח. האחריות המקצועית נופלת על ההורים. אני בבית קיימתי עם בני משפחתי טקסים לפי הבנת. לא חיקנו את הטקס המסורתי כמות שהוא. קיימנו חגים, טקסי בר מצוה לפי תפיסתנו שלנו, וזה בכלל לא קשה. צריך מספיק מוטיווציה ומספיק דבקות ועיקשות שלא לוותר. חג הוא חג, שבת היא שבת. אם מקבלים את זה וזה נכנס כסדר קבוע, זה עובד.

המפתח לשינוי: במשפחה

"יהדות חופשית": יש כבר דור שלם של הורים חסרי ידע שמרגישים חסרי אונים ואינם מסוגלים לפעול באופן עצמאי. מכיוון שאין שום מסגרת קהילתית שיכולה להדריך אותם, מכיוון שגם המורים נמצאים במצב שאין להם יכולת לתת, נוצר מעגל קסמים של אנשים שאינם יכולים להדריך את ילדיהם, וילדים שאין להם מה להעביר לדור הבא. לכן נראה שרק מסגרת קהילתית תוכל לשנות מצב זה.

ישנה לפעמים צרות אופק דוגמטית בקרב הציבור החילוני שמעוררת גיחוך. זהו חוסר חשבון נפש. האדם החילוני לא מאמין, לא חושב שיש תורה משמיים ושאלוהים מציץ עליו מלמעלה ונותן שכר ועונש. הוא אינו חושב שאם יתפלל ישתנה דבר מה ואינו מקבל את הצורך בשמירת מצוות - אז מה? תפילה היא מעמד נפשי נטול משמעות? אין לאדם רגעים שבהם הוא מתפלל כהבעה של ייחול? כאורינטציה של רגש! כמתן פורקן לגבי עצמו! מהו בסופו של דבר ההבדל המנטלי? מה מתרחש בנפשו של אדם דתי? האם כל כך ברור לו שאם יתפלל תפילת שמונה עשרה הקדוש ברוך הוא ידאג לכל צרכיו?

לחילוני אני מציע לחטוא ביראת שמים, לנסות לגשת לטקסטים בצורה סלקטיבית, יותר פרשנית וגם קצת יותר אמנותית, כדי לחשוף את התכנים האמוציונליים, הרוחניים-מוסריים, ולתת להם ביטוי שנותן פורקן. אחד הדברים שמונעים את הפתרון היא העובדה שהציבור החילוני מבקש ממך להורות לו מה יש לעשות. מצד שני יש לו רתיעה מפני טקס שחוזרים עליו באופן קבוע, שבת אחרי שבת. הוא מנחה להשתעמם וחש צורך לחדש, מחפש כל פעם משהו אחר. אני חושב שיש כאן חולי רוחני. יש תחומים שבהם צריך לחדש ויש תחומים שבהם אתה חוזר על הקבוע ומחדש בתוך תחומי של הקבוע. יש ללמוד לבנות את הטקסים, להאיר כל פעם נקודות חדשות בתוכם. יש ללמוד את המשמעות האקטואלית של הזמן במובן החברתי-תרבותי-היסטורי, ולשלב בתוכו את הקבוע והמשמנה.

המוטיבציה של החילוני

"יהדות חופשית": כהיסטוריון, הרואה את היהדות מתוך פרספקטיבה רחבה, האם אין מקום לומר - לא חולי רוחני כי אם חיפוש אחר דרך חדשה?

א. שביד: זה כבר 200 שנים לפחות שהתהליכים האלה מתרחשים בעם היהודי. מה קרה כאן בארץ ישראל? היה פה נסיון לפתח תרבות עברית. היו מספר נסיונות, בהתישבות העובדת, בערים, חלקם מעניינים מאד. אולם הם גוועו לחלוטין. אני אינני רואה את המציאות העכשווית כנסיון של גישוש או חיפוש דרך. האפשרויות ידועות. לחילוני חסרה מוטיווציה לעצב דגם, להקדיש את המרץ הנפשי כדי לבנותו ולהשאר נאמן לו.

אנשים אינם מרגישים שהם צריכים לתפקד בעצמם לסיפוק הצרכים הרוחניים שלהם. הם מעדיפים שמישהו אחר יעשה את זה בשבילם. זהו האלמנט שיש בכל אקט ריטואלי בחיי יהודי דתי. אתה קם, אף אחד לא מתפלל בשבילך. אתה מקדש, אתה עורך

מסגרת תנועתית או קהילתית שדואגת להפיץ באופן סדיר דפים עם תכנים, צריך לקרוא חצי שעה קודם, ללמוד קצת, להפעיל את הראש ולהכנס לתוך העניין.

"יהדות חופשית": הדברים שלך מעידים על פסימיות לגבי יכולתו של הציבור החילוני.

א. שביד: מה זה יכולת! פרנץ רוזנצוויג אמר בשעתו שהוא לא יקיים מצווה לפני שירגיש את היכולת לקיימה. בשבילו המלה יכולת היתה במובן של מוטיבציה פנימית שנתנה לו את ההרגשה שזה מה שמצווה עליו לעשות. במובן הטכני יש לציבור החילוני יכולת. מה הבעיה לקיים חג, לארגן דפוס של טקס? יש שפע של ספרות שמדריכה מה ואיך לעשות. השאלה אם יש לו יכולת במובן של מוטיבציה פנימית, יכולת במובן של להתגבר על אלמנט של חוסר הרגל או של ניכור, בבחינת זה זר לי, זה לא אני. אני רואה בכך סוג של חוסר בגרות נפשית ורוחנית שצריך להתגבר עליו. החילוני צריך להחליץ מתוך הפסיביות הרוחנית שהוא נתון בה. לכאורה זה נראה צעד שאין קשה ממנו. אולם לאחר שעושים אותו, מתברר שאין לך דבר קל ממנו. **"יהדות חופשית": כיצד עלינו לחנך אותם להשגת אותה יכולת!**

א. שביד: יש להסביר ולהראות. לתת מידע ולצייז בידע. זוהי האקטיביות הנדרשת. צריך להיות ברור שאף אחד לא יעשה את המלאכה בשבילך. זה דבר שאדם צריך לעשות לעצמו. והמפתח הוא להיות אקטיבי. הציבור החילוני איננו אנטי קהילתי אולם הוא אינו מוכן לקחת על עצמו אחריות, לקחת על עצמו את האקטיביות הנדרשת כדי לשנות את המצב. בלי להביא אותו לידי מפגש עם עצמו לא יזוז דבר.

הדתיים מנהלים מלחמת מאסף

"יהדות חופשית": אתה מדבר על חינוך לפלורליות ביהודית. האם אתה מאמין שבתוך התחום הזה יכולים להפגש מתוך הסכמה אנשים דתיים ואנשים לא דתיים מתוך שיתוף רוחני תרבותי של פתיחות לאמונה?

א. שביד: אנחנו חיים ונפגשים בנסיבות חברתיות ותרבותיות וקיימים יסודות של יחד שמאפשרים לנו להגיע למגע רוחני זה עם זה. אינני חושב שאורח חיים הלכתי הוא תנאי לכך שנוכל לקיים מפגש עם יהודים דתיים. כמובן, משהו צריך להתרחש גם בציבור הדתי, איזו שהיא פתיחות צריכה להיוולד בתוכם ולהביא עמה יכולת להיות ביחד תוך כיבוד עמדות של אחרים.

"יהדות חופשית": יש כבר ציבור דתי כזה!

א. שביד: אני חושב שכן. היהדות הדתית אינה מוכנה לקבל את הפלורליזם כנורמה או כאדיאולוגיה. זה נראה לה כחטא כבד כלפי תפיסת עולמה הדתית. אולם כאשר מדברים עם אנשים דתיים נמצא שיש עמם הרבה משותף, למרות שהם אחרים, למרות שתפיסתם שונה. היחס כלפיהם הוא כפי ערכם הרוחני.

"יהדות חופשית": כלומר, אתה אומר שהדו-קיום חזק מהכוחות הצנטרהפולגיים הדוחפים להקצנת עמדות?

א. שביד: הרטוריקה מקצינה והולכת משום שהציבור הדתי-אורתודוקסי והחרדי קוראים את המפה הפוליטית והחברתית בארץ, ומבינים שהתקופה בה ניהלו את העניינים ע"פ דרכם, עומדת לחלוף.

הם מנהלים מלחמת מאסף. העליה מרוסיה שומטת את בסיס הכוח הפוליטי של המרחה האורתודוקסי.

הציבור הדתי קורא את המפה הפוליטית והחברתית בארץ ומבין שהתקופה בה ניהל את העניינים ע"פ דרכו עומדת לחלוף. הזמן שבו תקום קואליציה בלי מפלגות דתיות, הולך וקרוב.

"יהדות חופשית": עד כדי הפרדת הדת מהמדינה?

א. שביד: האפשרות בהחלט קיימת. צריך להבין שחל שינוי מנטלי מרחיק לכת. הסטטוס קוו בענייני דת ומדינה התקיים משום שרוב הציבור החילוני היה ממושמע. קיטרו, צעקו וצווחו, אבל לא נמצאו הרבה אנשים שהיו

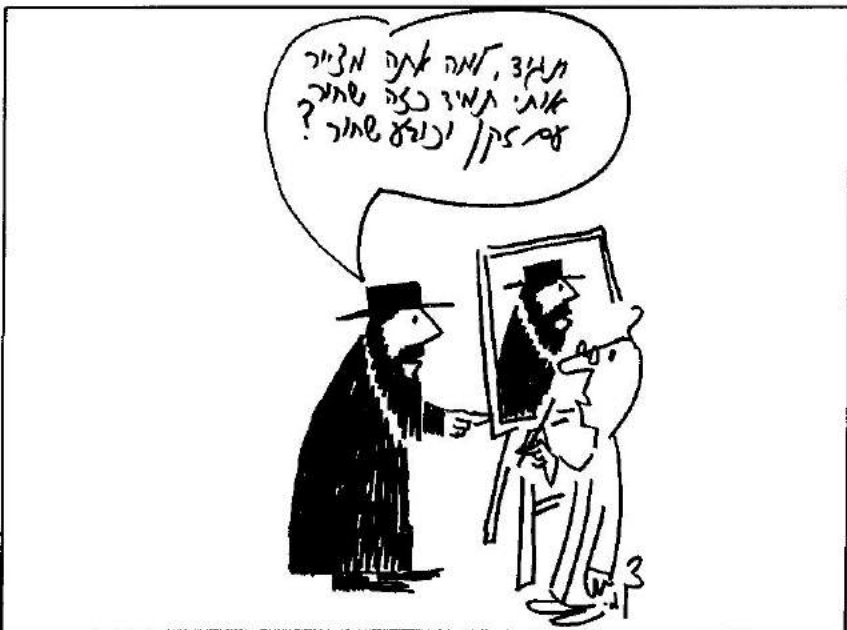
מוכנים להתקומם בפועל. בדיעבד השתנתה המנטליות. הצערים של היום אינם מקבלים את הסטטוס קוו וברגליהם אינם מקיימים אותו. זה פשוט נגמר.

"יהדות חופשית": לאחרונה, בעקבות פסיקה של בג"צ הקובעת את עליונות הדין האזרחי על הדין הרבני, נשמעים קולות בציבור החרדי שאין לקבל דין מלכות. איך זה מסתדר, הרי הם קיבלו דין מלכות בכל ארץ אחרת?

א. שביד: הטעמים אינם הלכתיים כי אם אינטרסנטיים. מדובר במיסד הנאבק על מעמדו. המסד אמנם מקצין עמדות, אולם בקרב הציבור ניכרת השלמה עם העובדה שאי אפשר לכפות את רשות הרבים. שינוי המצב יעמיד את הציבור החילוני בפני העובדה שאף אחד לא מתיימר להלביש עליו כיפה או שטריימל. אם הוא רוצה בתוכן יהודי עליו לחפשו בעצמו.

"יהדות חופשית": כלומר החילוני ירגיש פחות מאויים ע"י הדת. המלה אלוהים תפסיק להפחידו.

א. שביד: אינני חושב שהמאוימות נובעת מאופי המחנה הדתי, להפך, נראה לי שמקורה בכך שמוזכרים לאנשים דבר מה שאינם רוצים לזכרו. משהו שהם מעדיפים שלא להתמודד עמו, והמשהו הזה הוא זהותם היהודית. יש להם הרבה מצפון רע משום שאינם יודעים ומשום שלא עשו את המאמץ המינימלי לדעת את מה שאינם יודעים.

קיפוחו של החינוך החילוני

דרוש מהפך בתוכניות הלימודים ובהכשרת המורים

דו"ח מהפכני שיוגש בקרוב לשר החינוך קובע:

יש להפסיק את הכפיה הדתית בחינוך, לתת לגיטימציה לזהות החילונית

האם אנו עומדים לפני מהפכה בתחום לימודי היהדות בבתי הספר הכלליים? האם יש סיכוי כי היהדות החילונית תוכר סוף סוף ע"י משרד החינוך כזרם מרכזי של יהדות זמננו וישבר המונפול שניתן לאורתודוקסיה על לימודי היהדות?

קשה להאמין, אולם יתכן והתשובות לשאלות אלה - חיוביות. זה למעלה משנתיים שוקדת ועדה שמזנתה ע"י משרד החינוך, בראשה עומדת פרופ. גליזה שגור מאוניברסיטת חיפה, על בדיקת מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי. טיוטא ראשונה של דו"ח הועדה שהודלפה לעיתונות ("הארץ", 16.1.94), מבשרת טובות לכל מי שחפץ ביקרה של היהדות החילונית. בסיטת הועדה נאמר כי הסיבה הראשונה לירידה במעמד מקצועות היהדות היא הפוליטיזציה של שאלות הדת והתרבות, הבאה לידי ביטוי בלחץ מתמיד של תונים חרדיים, המבקשים לערער את יסודות הכרתו של הציבור החילוני ולשנות את דמותה של מדינת ישראל כמדינה חופשית. לחץ זה, המרס לזיהוי היהדות עם אורח החיים הדתי או החרדי, יוצר אצל הצעיר החילוני התנגדות נפשית ואידיאולוגית, ומעצים את תקושי הבסיסי שבפניו הוא ניצב בלימוד תולדות ישראל: הצורך להתמודד עם מורשת דתית שהיא זרה לחלוטין לערכיו. בשנים האחרונות נעשה תהליך של דה-לגיטימציה וערעור מתמיד על טיבו של החינוך היהודי שמעניק החינוך הממלכתי הכללי. מצב זה עיכב פיתוח יוזמות חינוכיות בתחום לימודי היהדות כרוח שתבטא את תרבות החיים החילונית לגווניו.

ע"פ הטיטא של דו"ח שגור יש לבטל את הסטרונות האורתודוקסית על החינוך היהודי בבתי הספר הממלכתיים, בתחום קביעת מדיניות, תקצוב, הכנת תוכניות לימודים ודרכי הוראה. יש להפסיק את פעילותם של גורמים חיצוניים בעלי זיקה אורתודוקסית, הנוגדת את רוח בתי הספר הכלליים. מומלץ ללמד את מקצועות היהדות תוך אינטגרציה עם לימודי שאר מקצועות החברה והרוח, ולהימנע מייצירת גיטו ללימודי יהדות. כמו כן יש להדגיש את ריבוי הפנים של היצירה וההיסטוריה והפלורליזם הקיים בעולם היהודי כיום, הבא לידי ביטוי בקיומם של הזרמים השונים. הטיטא שפורסמה ממליצה להדגיש במסגרת הלימוד את היותה של היהדות החילונית זהות יהודית בעלת מטען ערכי חיובי, ואת ייחודה של המהפכה הציונית כדרך להגדרה מחודשת של הזהות והקיום היהודי. משמעותית במיוחד הממליצה להכיר באוטונומיה של הזרם הממלכתי-כללי בדומה לאוטונומיה הנתונה לשני הזרמים האחרים: הממלכתי-דתי והעצמאי-חרדי, וזאת כדי שניתן יהיה לטפח את ייחודו התרבותי של הזרם הממלכתי כללי כזרם חילוני פלורליסטי.

צביעות החינוך המזהה יהדות עם שמירת מצוות ההלכה במסגרת החינוך החילוני

הטעם השני - חינוך יהודי במובנו האורתודוקסי-חרדי, דהיינו חינוך לשמירה על דיני ההלכה, לתלמידים שהוריהם, מוריהם ומחנכיהם עצמם אינם נוהגים על-פיהם, לא מתוקף דעותיהם ולא מתוקף אמונותיהם ולא מתוקף אורחות חייהם, חינוך כזה הוא חינוך לצביעות, בחינת ממני ראה, וכן אל תעשה! יתירה מזו. חינוך כזה לא זו בלבד שהוא איננו ראוי להיקרא חינוך, אלא שהוא מירשם בדוק לקרע במשפחה! הורים החפצים למנעו, ויחד עם זאת "לתגבר" את לימודי היהדות של ילדיהם, אין להם ברירה אלא

החברה, הטכנולוגיה בת זמננו, או תרבות המחשבה המערבית. מאחר שאין הכנסתו של תחום דעת אחד יכול לבוא אלא על חשבון הוצאתו מן התוכנית של תחום דעת אחר, הרי שבשלחם את ילדיהם להתחנך בזרם הממלכתי-כללי ולא הדתי או העצמאי, נתנו הורים אלה ביטוי לבחירתם, בהתאם להשקפת עולמם ועל-פי סדר עדיפויות המקובל עליהם. למוסדותיה הדמוקרטיים של מדינה דמוקרטית לא נותר אלא לכבד בחירה זו שלהם. כל שינוי במתכונת הקיימת, שלא בהסכמתם וללא ידיעתם, כמוהו כהפרת הסכם, אם גם איננו כתוב.

הגישה הפלורליסטית ליהדות, והשוונות בתפיסת מהותה, צביונה וגבולותיה, הן בעלות השלכות מחייבות על חינוכו של הדור הצעיר במדינת ישראל בימינו. ביטויין המעשי של השלכות אלה הוא בחלוקה הברורה בין שלושה זרמים שונים: הזרם הממלכתי-כללי, הממלכתי-דתי והעצמאי (של אגודת-ישראל החרדית). חלוקה זו היא מחוייבת המציאות, כידוע, בהיותה מבטאת את זכותם של ההורים להעניק לילדיהם היטך ההולם את אמונתם, דעותיהם והשקפת עולמם. כאשר באים נציגיהם של הזרמים הדתיים ותובעים הכנסתה של "מעט יהדות" למערכת החינוך הכללי, משתמע מתביעה זו שכביכול אין "היהדות" מיוצגת דייה בתוכנית הלימודים הכללית. טענה זו היתה יכולה להיחשב כנכונה, לו היתה הסכמה יהודית-כללית לגבי הגדרתה של היהדות כפולחן ודינים יהודיים. לו היה מקובל על יהדות תקופתנו כולה, לזרמיה השונים, מהם גבולות הדעת היהודית ומהם הנורמות והדינים שבלא שתקיימם הוצאת עצמך מתחומי העם היהודי, אפשר שהיה צדק בטענה שיש להבטיח את ייצוגם של הפולחן והדינים הדתיים-אורתודוקסיים בתוכנית הלימודים, במידה המאפשרת לתלמידים המתחנכים בה לחיות לאורם. ואולם, טענה זו איננה תקפה כלל ועיקר, וזאת משני טעמים:

דתיזציה של החינוך החילוני כמוהו כהפרת הסכם עם ההורים והתלמידים

הראשון - משום שאין, כאמור, הסכמה כללית בדבר הגדרתה של היהדות כפולחן וכשמירת מצוות לבדם. ההורים ששלחו את ילדיהם להתחנך במוסדות החינוך הממלכתיים-כלליים רואים את היהדות בקונטקסט רחב הרבה יותר. הם רואים את הלשון העברית, את ההיסטוריה היהודית, הספרות היהודית והעברית, מחשבת ישראל בדורות האחרונים (ולא רק הראשונים), תנ"ך, ולא רק תורה - חלק בלתי נפרד מן התרבות היהודית. יתר על כן, אותו רוב מכריע של הורים בני הזרם המתקרא היהדות "החופשית" ו"המסורתית", רואים עצמם מחוייבים להקנות לילדיהם גם אותם תחומי-דעת שאינם נכללים בלימודי היהדות, כמו המדעים המדוייקים, מדעי

ד"ר צופיה מלר היא מרצה לחינוך בסמינר הקיבוצים בת"א.

לנקוט בשני צעדים: האחד - להוציא את ילדיהם מרשות החינוך הכללי ולהעבירם לרשות החינוך החרדי או הדתי. בעשותם כן יזכו ב"מנת התגבור" בה רצו, בלא שיכפו רצונם על הורים שאינם מעוניינים ב"תגבור" כזה. שנית - שומה על הורים אלה לנהוג בעצמם ובביתם שלהם אורחות חיים שבהם בחרו עבור ילדיהם. בכך יימנעו מן הצביעות שבהטפה לדבר שהם עצמם אינם מוכנים לקיימו. דרך אחרת אינה בנמצא!

הדרך של "יהודי" דתי של פני החינוך הכללי על-ידי הצפתו בתודעה פולחנית, על-חשבון הזמן שהיה צריך להיות מוקדש ללימודים חילוניים כלליים - דרך זו איננה קבילה על רובו של ציבור ההורים שילדיהם מתחנכים במסגרתו, והנתונים לחסדיו של משטר פוליטי, שהחלטותיו בנדון לא תמיד הן ענייניות, בלשון המעטה.

המותו ליהודים מזרם אחד להכתיב תכני לימוד לזרם אחר בניגוד לאמונת ההורים?

תביעתם של גורמים דתיים וחרדיים ממחנכים במסגרות החינוך הממלכתי-כללי להוסיף לימודי יהדות ("א-ביסעלע יידישקייט") לתוכניות הלימודים ביסודי, כתיכון ואפילו בגן, היא בעלת מגמה אלקטורלית כוחנית לא פחות מאשר אידיאליסטית, והיא בבחינת התערבות חסרת צידוק, של יהודים מזרם אחד בחינוך ילדיהם של יהודים מזרם אחר. סיטואציה זו איננה שונה במאום מסיטואציה לפיה היו יהודים חופשיים תובעים לכפות על ילדי החינוך העצמאי לימודי אמנות, פילוסופיה או מדע. ההבדל הוא רק בכך, שהיהדות החופשית בסובלנותה היתירה מצד אחד, וברגשי אשם

שפיתחה בנושא יהדותה מצד שני, מניחה ליהדות הדתית והחרדית לכפות בפטרונות את דעותיה ולקצץ בהדרגה אך בבטחה בנטיעותיה, ואילו היהודים הדתיים והחרדיים עומדים, לעומתם, בתוקף על זכותם כהורים לחנך את ילדיהם לפי דרכם ובלא התערבות כלשהי מבחוץ. שתי דוגמאות אפשר להביא כעדות למצב א-סימטרי זה:

האחת - אין חוק המאפשר להורים בחינוך הממלכתי-כללי לתבוע פיטוריה של מורה שהתחרדה במהלך עבודתה בחינוך הכללי, או השומרת "בפרהסיא" על אורה חיים דתי או חרדי. אבל יש חוק המאפשר להנהלות בתי"ס

דתיים לפטר מורה שאינה "דתית" דייה לטעמם, ואפילו כזו שבעלה הולך בגילוי ראש.

חוסר שוויון בין זכויות ההשפעה של הזרם החרדי והחילוני

השניה - אין נורמה או חוק המתירים להורים ציונים או סוציאליסטים לבוא לבתי"ס של החינוך העצמאי ערב יום העצמאות, או ערב האחד במאי, כדי ללמד ילדים חרדיים ציונות מהי, או סוציאליזם מהו. הציבור החופשי, פשוט אינו עוסק בהטפה, ולו אף ביקשו אנשים מקרבו להשמיע דעותיהם ואמונותיהם באזני נוער חרדי, היעלה על הדעת כי יותר להם הדבר על-ידי הוריהם או מחנכיהם של בני-נוער אלה! לא כן לגבי רבנים, עסקני-דת וסתם מתחרדים טריים, הבאים לבתי"ס כלליים לעשות נפשות ל"כיתת השוברים" תחת מסווה של "תודעה יהודית", ואין פוצה פה ומצפצף! הללו, תוך ניצול מחוכם של אדישותו, תמימותו, ובעיקר - התגמדותו הנוסטאלגית של הציבור החופשי בפני קנאי הדת ושלוחיה, עושים מתחת לאפס של ההורים והמחנכים בתלמידי החינוך הכללי ככתוך שלהם: "דיר דליה רום, פסיכולוגית מהמחלקה לחינוך של אוניברסיטת בן-גוריון, כותבת במאמר, הנושא את השם: "הוויתור לאורתודוקסיה ותחושת האשמה".

"...ההתייחסות של החילונים בארץ לדת היא התייחסות של אדם שביצע פשע, והוא חש רגשי אשם. וכך אני מסבירה את תהליך 'ההתקפלות' המביא לתהליך הפשרה המתמיד: מהצד האחד עומד הדתי, החפץ בקיום מדינת הלכה ומוכן להלחם על כך בכל חירוף נפשו, והדתיים האורתודוקסיים אכן עושים זאת, ומהצד השני עומד החילוני,

מסכים ומתפשר... מי שימתקפלי פעם אחת, ייתכן שעושה זאת מתוך אידיאולוגיה. אבל מי שימתקפלי חמשים, ששים ושבעים שנה באופן הדרגתי... אני חושדת במניעים האידיאולוגיים שלו, ומתחילה להתייחס אליו כאל מקרה פסיכולוגי". (מתוך החוברת: "פלורליזם בעם היהודי מול קנאות דתית וקיצוניות לאומית", הוצ' תנועת העבודה הציונית העולמית, 1985, עמ' 55).

כיצד מערערים את בטחונם העצמי של ההורים החילוניים

כדי להעמיד דברים על דיוקם, ולחשוף את הטעות ש"בזכותה" מערערים יהודים חרדים את בטחונם העצמי של יהודים חופשיים ומסורתיים ביחס לחינוך ילדיהם, הרי סקירה תמציתית של מכסת שעות הוראת מקצועות היהדות, בהגדרתה הנרחבת, בחינוך הממלכתי-כללי כפי שנבדקה ונחקרה ב-1987 ופורסמה ב"הד החינוך" של אותה שנה. התחשיב דלהלן מבטא ממוצע שעות שבועיות, הפרושות על-פי 12 שנות לימוד:

תנ"ך	3-4 ש"ש
תורה שבעל-פה	2 ש"ש
חגים ומועדי ישראל	3 ש"ש
היסטוריה של עם ישראל	2 ש"ש
ספרות עברית	3 ש"ש
חיבור והבעה בע"פ	1 ש"ש
דקדוק עברי	1 ש"ש

סך-הכל 16-15 מתוך 34 שעות שבועיות בחינוך הממלכתי-כללי, ומתוכן 9-8 הראשונות בנושאי: יהדות "נטו" (תנ"כ, תושב"ע, מועדי ישראל). דהיינו, קרוב למחצית מכסת שעות הלימוד בביה"ס הממלכתי-כללי במדינת ישראל עוסקות במקצועות היהדות, וזאת לא על פי ההגדרה וגרסת הפרשנות המקובלת על רובו המכריע של העם בישראל, וודאי שלא על רוב האזרחים היהודים ששלחו את ילדיהם להתחנך בזרם זה. מאז 1987 מכסת השעות בלימודי היהדות לא זו בלבד שלא הצטמצמה, אלא אף גברה. לכ-1000 כיתות ה-ו' בחינוך הממלכתי כללי (!!!) נוסף מקצוע לימוד תקרוי: "הוראת סידור התפילה", ששעותיו לא נכללו בתחשיב דלעיל. זאת, בתקופה בה צומצמה מכסת שעות הלימוד בבתי-הספר לכדי 3-4 שעות לימוד ביום! עשרות מנהלי בתי-ספר יסודיים מהחינוך הכללי עימם שוחחתי על "בחירה" זו התלוננו עליה, אך הוסיפו בנימה מתנצלת: "וכי היתה לי ברירה? משרד החינוך נתן לי שעות אלה בצירוף שעות להכשרת המורים להוראת המקצוע -

פרושים אנגזבים

למוליה:

- לאיראון ועד הורים בית סכרי
לשיני תוכניות הלימודים,
השתלמויות מורים והורים
- לעצמות של הרבסון "יהדות
חופשית", להיות כפייל בכתיבה,
כהכנה, כרייזח וככתיבה
- לאיראון שרלוות בינמפלטיות
כראיות המקומיות
- לאיראון ועד סעולה למכון
ליהדות חופשית - לאיראון
קורסים והשתלמויות בשיתוף
עם מוסדות השכלה, בתי ספר,
סניפי תנועות ועוד, בתי תרבות
- לאיראון אכרות ירידים של
המכון והמכללה ליהדות חופשית
- לתמיכה בפסולותיהם
- להשגחה על יישום ואכיפה של
החוקים נגד כפייה דתית,
להרחבת המוסדות הדתיות,
להתאונות בתי הספר נגד
תשואות חרדיות, להבטחת
הלכות לקבורה חילונית
- למסקנה, רייווח ותאובה על
שידורי הרדיו והטלביזיה
המזוינים יהדות כרת
- לייסוד והשכלה של חובי ילדים
ועוד ליהדות חופשית

מתוך השקפת עולמם, את כל הערכים
ההומאניים עליהם הושתתו מגילת זכויות
האדם ומגילת העצמאות, יש בכניעה להם לא
רק משום הפרת אמונם של ההורים שהפקידו
את ילדיהם בידי מחנכים מהזרם הכללי, אלא
שהם מהווים איום ממשי על כל המפעל
הציוני-חלוצי של עם ישראל במדינת ישראל.
אם יש פרצות בחינוך שאנו מעניקים לילדינו,
אם יש ליקויים, תהיות, ואפילו שגיאות - לא
מן הפולחן תבוא הישועה.

הצורך הדחוף בתיקון יסודי של המעוות

בדק בית רצוני חייב להיעשות מחדש בכל
שעה ובכל עת ועל-ידי כל אחד ואחד מאתנו,
העושים במלאכה. אם יש צורך בשינויים
מרחיקי לכת בתוכניות להכשרת המורים,
בסלקציה שונה של המועמדים או בהפעלת
תוכניות השתלמות, אדרבא! יש לעשות את
הדברים ומידי! אם יש טעם בבדיקה מהודשת
של תוכניות הלימודים בבתי-ה"ס - אדרבא
ואדרבא! משרד החינוך אמור לקבל בתקופה
הקרובה את מסקנותיה של ועדת שנהר,
שישבה על המדוכה בענין זה. עם כתיבת
דברים אלה, טרם פורסמו מסקנות הוועדה
ברבים, ואולם כבר עתה, ואפשר שבעקבות
חילופי השלטון בישראל, מתחילה להסתמן
עגמה של הצבת אלטרנטיבות רבות יותר
למוסדות החינוך היסודי, בנושאים
ובתחומים שונים של מדעי החברה, המדעים
המדויקים או אמנות, תחת האופציה היחידה
של לימודי היהדות, שעמדה בפניהם עד עתה,
ואפשר שזוהי ראשיתו של פתרון חלקי
לבעיה. אף זאת בתנאי, שהבחירה, אכן, תהיה
בחירת אמת. בחירת אמת פירושה כראש
וראשונה הקצאת משאבים לפיתוח
האלטרנטיבות, ולהפעלתן בבתי-הספר, לפחות
באותה מידה שהוקצו בשנים עברו לפיתוחם
ולהפעלתם של מקצועות היהדות בכלל,
וכזוגמת התשקעה שהושקעה ב"הוראת סידור
התפילה", כדוגמא אחת מיני רבות.

היהדות החופשית איננה זקוקה להצדקת
קיומה בתור שכזו, ולפטרונות חרדית על
חינוך ילדיה כמו על שאר תחומי חינוך - לא
כל שכן! מחנכי ישראל החופשיים ייטיבו מן
הסתם לתת ביטוי מעשי לחינוך החופשי
שבשמו ומטעמו הם מחנכים, יש להאיר את
עיניהם ולתת בידם את הכלים לכך, ויפה
שעה אחת קודם, כי נבפשונו הוא!

ולחילופין, מתן מורים (דתיים, כמובן!)
להוראתם. כמו כן, קבלנו עבורן גם תוספת
שעות-ספריה, ומי הטיפש שלא יעדיף מתנה
כזו על פני משלוח הילדים הביתה בשעה
11.45...!" אירונית למדי בהקשר זה היא,
אגב, העובדה, שהברכה "שלא עשאני אשה"
אינה נעדרת מן הטקסט המשרת "מקצועי" זה,
והנלמד גם ע"י הבנות (החילוניות!)...
באותו תחשיב לא נכללו גם שעות תגבור
משמעותי של לימודי היהדות בבתי-הספר של
תל"י (=תגבור לימודי יהדות) שמספרם
התרבה מאד בשנים האחרונות.

סכנת ההתחרדות של החינוך החילוני

נתונים אלה מלמדים אותנו שני דברים,
שחלק בינינו אינו מודע להם:

א. לא כצעקתה! לימודי היהדות אינם
מקופחים בחינוך הממלכתי-כללי. ודאי לא
לטעמם של יהודים חופשיים או מסורתיים
במדינת ישראל הדמוקרטית והמתקדמת
בשלהי המאה העשרים. אם יש בתוכנית
הלימודים שלנו תחומים מקופחים סביר יותר
לטעון שאלו הם לימודי מחשב, אמנות,
מדעים מדויקים, מדעי החברה, טכנולוגיה
מתקדמת, ואפילו - כן, אפילו - חינוך גופני!
אם יש מקום לתגבור ערכי, אולי הגיע הזמן
שנשאל את עצמנו לא "כיצד נהיה יהודים
יותר טובים", אלא, "כיצד נהיה בני אדם
יותר טובים!"

ב. מאחר שבלימוד היהדות בתיאורה דלעיל
נכללת, לא רק כמותית אלא גם איכותית,
תמצית תכניו של החינוך הערכי, אין ספק
שיש להטיל את התפקיד על מהנכים
הומניסטיים וחופשיים ממחויבות להלכה,
וודאי לא על רבנים חרדיים. למעשה, מתרבה
מספר המורים שומרי המצוות המלמדים את
כל לימודי היהדות בבית הספר החילוני. אין
כל הצדקה לכך שדווקא הוראת היהדות
תופקע מידיהם של מורים חילוניים
במקצועות ההומניסטיים, בחטיבות השונות
ותימסר, מטעמי נוחות או התבטלות עצמית,
היינו-הן - לידי רבני ישראל, תלמידיהם
ומתחרדים אחרים. מה גם, ש"היהדות",
בשמה הם באים ללדינו, זרה לזו שלקראתה
מתכוונים הרוב בינינו לחנכם. למחנכי
ישראל, שאינם רואים את אחריותו המרה של
תהליך ההתחרדות, אלא את ראשיתו המצערה
בלבד, יש לומר, שתהליך זה "תחילתו ברצון
וסופו באונס!" ביקור "יתמים" בכפר הב"ד,
אירוח חמים ב"משפחות לדוגמא" חרדיות, או
"מסעות התעוררות" בערבי החגים אינם
התקרבות ליהדות אלא לפולחן היהודי,
וכשהיא באה ביוזמתם ובהנהגתם של
גורמים אנטי-ציוניים, או בכאלה השוללים,

הצעיר החילוני והיהדות

תכנית לימודים ייחודית במחשבת ישראל לבי"ח-הספר המולכתי הכללי

עצם העובדה שרבים מציירים אינסטינקטיבית יהודי דתי, למרות שהם חילוניים לחלוטין, נובעת גם מהקלות שבה ניתן לצייר יהודי דתי, באמצעות המאפיינים החיצוניים שלו (זקן, כיפה, פאות, וכו'). יהודי חילוני קשה יותר לאפיין באמצעות סממנים חיצוניים. עדיין, לדעתך, הסיבה העיקרית לכך שחלק מהנוער החילוני (לפחות שלישי), מצייר את הסטראוטיפי הדתי, נובעת מן הזיהוי המקובל של יהדות ודת, שגם חלק גדול מהחילוניים מאמין בו, לצערנו. קבוצה זו נשאלת את השאלה הבאה: אם הם מזהים את היהודי כיהודי דתי, והם אינם דתיים כלל, איזה מין יהודים הם? הקבוצה הגדולה השניה היא זו של המציירים "סתם בן אדם". זהו אכן המצב המאפיין את רובם של החילוניים, הם נשאלים את השאלה הבאה: אם בעיניהם היהודי הוא "סתם אדם", אז מה יהודי בו, ומה יהודי בהם? שאלות אלה אמורות לשמש אמצעי דידקטי כדי להדגים בעיניהם את עצם קיומה של הבעיה, שיש להתמודד עמה, למרות שהם עצמם מעדיפים להכחיש אותה.

המפתח - בהכשרת מורים

אחת הבעיות המרכזיות בהוראת הנושא היא, אם כן, דווקא סירובו של קהל היעד להכיר בכך שיש לו בעיה. אנחנו משוכנעים שיש להם בעיה רצינית. הם לא כל כך משוכנעים בכך. טוב להם כמה שהם, והדבר רק מעצים את הבעיה.

מה שמקשה במיוחד על ההתמודדות עמם היא העובדה שאנו חשים ומשוכנעים שיש להם בעיה שיש להתמודד עמה. הם אינם חשים כלל בכך. לדעתם אין להם בעיה כלל. הם מרגישים יהודים, והוה. כל השאר אינו, מבחינתם, אלא בלבול מוח, המצאות של המבוגרים.

לצייר מיהו יהודי

הבלבול המושגי שיש לנוער החילוני בא היטב לידי ביטוי בתרגיל שאני עורך לעיתים קרובות עם ראשית הוראת הנושא. כבר קיימתי אותו כמה וכמה פעמים, באוכלוסיות שונות: ילדים בכתה ד', סטודנטים באוניברסיטה, ובמיוחד תלמידי כתה י"א. בפגישה הראשונה אני מבקש מהם לצייר יהודי. זאת מתוך הנחה שסטראוטיפים יבואו לידי ביטוי בצורה מיידית יותר באמצעות ציור מאשר באמצעות הגדרה בכתב, הדורשת שיקול דעת מוקדם. את התוצאות אנו מסווגים לקבוצות ומנתחים את משמען. התוצאות תמיד דומות מאד, והן מאלפות.

שתי הקבוצות העיקריות הן של מה שהייתי מכנה: "היהודי הדתי" ו"סתם בן אדם". תמיד קיימות קבוצות קטנות של מה שאני מכנה: "הסטראוטיפ האנטישמי" (אף ארוך, וכו') ו"הדימוי הכנעני", כמו דמויות מקראיות. השאלה כיצד יתכן שתלמידים ישראלים יציירו את הסטראוטיפ האנטישמי, מעניינת כלעצמה, אך אין היא נושא הדיון כאן.

לפני שנים מספר, הועלה בביה"ס הריאלי העברי בחיפה הרעיון לבנות תכנית לימודים מיוחדת במחשבת ישראל עבור תלמידי הכתות התיכוניות הגבוהות (י"א). כידוע, ביה"ס הריאלי מקפיד מאד, מאז הקמתו, על שמירת והעברת תכנים תרבותיים ומסורתיים יהודיים. מנהלו הנוכחי, ד"ר ישעיהו תדמור, ממשיך במסורת זו בנאמנות, ומנסה להתאימה לנסיבות המשתנות, המקשות יותר ויותר על המשמרת. הוא גם מי שזים תכנית ייחודית זו ועודד אותי להכינה.

בי"ח-הספר לא מלמד מהי יהדות

השאלה העיקרית שעמדה בפני בעת שערכתי תכנית זו היתה הגדרת הצרכים של קהל היעד שלנו, והוא ציבור התלמידים, שאורח חייו והשקפת עולמו, במידה ויש לו השקפת עולם מנובשת בכלל, היא חילונית לחלוטין, ואין לו תכנים יהודיים רבים וידע במקורות, וזאת בלשון המעטה. מתוך מגע מצטבר עם נוער זה למדתי כן, מצד אחד, יש לרובם תחושת שייכות יהודית אינסטינקטיבית הזקה ביותר. בני נוער אלה יגדירו עצמם כיהודים וישראלים בעת זבעונה אחת, ואצל רבים מהם ישראליותם ויהדותם הם היינו הך. מעטים יגדירו עצמם כישאלים בלבד. מאידך, כאשר הם יישאלו במה באה יהדותם לידי ביטוי, בפי רבים מאד לא תהיה תשובה, וגם מי שתהיה תשובה בפייהם, היא תהיה בדרך-כלל מבולבלת ומלאת סתירות. רובם מעולם לא הקדישו תשומת לב כלשהי לבדיקת משמעות, הזהות היהודית שלהם. החינוך שקיבלו בבית התעלם לגמרי מנושא זה, ואילו בית הספר לא הצליח עדיין להתמודד עם הבעיה.

הבעיה, אם כן, מתמקדת בכך שאותם בני נוער חשים עצמם יהודים באופן אינסטינקטיבי ובעוצמה רבה, אלא שהם מבולבלים לחלוטין באשר למשמעות יהדותם ותכניה. זוהי הזדהות אינסטינקטיבית, הנעדרת תכנים אידיאולוגיים וערכיים מגובשים כלשהם.

ד"ר אברהם מלמד הוא מרצה להיסטוריה יהודית באוניברסיטת חיפה ומורה בבית-הספר ה"ריאלי".

כאשר יוצרים תכנית לימודים שכזו לבית הספר התיכון, השאלה, אם כן, איננה רק הגדרת הצרכים (לדעתנו!) של קהל היעד, אלא גם התמודדות עם ההכשיות וההתנגדות שלו.

בנוסף להכשיות עצם קיומה של הבעיה, קיימים עוד שני סוגי התנגדויות. האחת נובעת מסיבה מבנית, והאחרת מסיבה תכנית. הסיבה המבנית מתייחסת לעובדה שתלמידים אלה עמוסים מאד בלימודים לקראת בחינות הבגרות. מה שמטריד אותם הם לימודי האנגלית והמתמטיקה, הפיזיקה והכימיה וגם ההיסטוריה. אחרי כל אלה, לא נותרת להם אנרגיה מיותרת רבה כדי להתמודד עם עוד מקצוע, שכלל לא צריך אותו לבגרות. כך שבעיניהם, לימוד מחשבת ישראל, כמו לימוד הפילוסופיה, למשל, נמצא בדרגת עדיפות נמוכה ביותר.

שנית, הסיבה התכנית. חלק גדול מהציבור החילוני מזהה יהדות עם דת, ואת הדת הוא מזהה עם המפלגות הדתיות והכפיה הדתית. לכן יש לו התנגדות מראש ללימוד הנושא, ויש לעמול קשות כדי להבהיר להם כי אין מדובר כאן בעניינים של דתיים.

על רקע מערכת זו של הכחשה, התנגדות, בורות ודעות קדומות, ברור הקושי הגדול שיש בהוראת הנושא בביה"ס החילוני. זה כמעט מעשה סזיפוס. בנוסף לכך, קיימת גם בעיה קשה של הכשרת המורים. משרד החינוך מקיים אמנם פעילות מבורכת בהכשרת מורים לתושבי"ע לביה"ס החילוני, אך לא כן במחשבת ישראל. להוציא מאמצים הנעשים בכיוון זה ב"יאוורניס" ואולי באי אלו

מקומות אחרים, אין הכשרת מורים במחשבת ישראל. אי לכך, נאלצנו לגייס, פשוטו כמשמעו, מורים ממקצועות יהדות קרובים, כמו תנ"ך, היסטוריה וספרות, שהיה להם ידע מוקדם כלשהו בנושא ועניין בהוראתו, ולהעביר להם השתלמות כדי שיוכלו ללמד את התכנית. כמה מהם אכן השקיעו מאמצים גדולים בהתמודדות עם הנושא, אך ברור כי אין זה אלא פתרון זמני וחלקי. בהעדר מערכת של הכשרת מורים במחשבת ישראל לביה"ס החילוני, נדונה הוראת הנושא לכשלוך כמעט בטוח.

להפגיש את הנוער עם הזרמים ביהדות

ועדיין, אנו בכל זאת מנסים. התכנית בנויה מתוך הנחה שלנו, כמחנכים בוגרים, שלנוער יש בעיה בנושא, למרות הכשיות, ושעצם ההתנגדות אינה אלא מוכיחה שהבעיה אכן קיימת. התכנית קרויה: "סוגיות בזהות היהודית בזמננו", ומטרתה כפולה: האחת, להקנות לתלמידים ידע בסיסי במושגי יהדות בכלל, ובמיוחד בזרמים הקיימים ביהדות המודרנית, בין החרדים מכאן, לבין היהדות החילונית-הומאניסטית, מאידך. המטרה השנייה, להתמודד, כתוצאה מכך, עם העמדות השונות, ולנסות לגבש ולהגדיר לעצמם, את אותה חוויה יהודית ואותו זרם ביהדות שהם מזהים עמו או נוטים אליו במיוחד. אי לכך, התכנית בנויה על מקראה הפותחת בשני מאמרי יסוד של אליעזר שביד, העוסקים במיפוי החוויות והזרמים הקיימים ביהדות זמננו. על רקע זה, מובאים שני קטעים

מכתביהם של ריה"ל (הכוזרי) והרמב"ם (שמונה פרקים). קטעים אלה נועדו להפגיש את הנוער עם שני הוגי דעות יהודיים ראשונים במעלה בתקופה הקדם-מודרנית, ולהדגים את התיזה כי תמיד היו ביהדות זרמים רעיוניים מתחרים וחילוקי דעות ופלורליזם רעיוני, גם כאשר קיבלו כולם את סמכות ההלכה. על אחת כמה וכמה לאחר מכן. ריה"ל והרמב"ם מהווים אמצעי הדגמה מצויינים, באשר שניהם, למרות היותם יהודים מקיימי מצוות, שחיו במאה הי"ב, באותו עולם תרבותי, פיתחו שתי תפיסות שונות מאד של יהדות. בחלק השלישי מובא אוסף של מאמרים בני תקופתנו, המציגים את עמדתם של זרמים שונים ביהדות זמננו, בארץ ובחול. קבוצת המאמרים האחרונה מייצגת את העמדה של היהדות החילונית-הומאניסטית, והיא כוללת קטעי מאמרים משל יהודה באואר, א.ב. יהושע ויאיר צבן.

מגמת התכנית היא, אם כן, להפגיש את הנוער החילוני עם הזרמים הקיימים ביהדות זמננו, לתת להם מידע בסיסי במושגי יהדות, ובדרך זו גם להביא אותם להתמודדות עם שאלת משמעות היהדות שלהם עצמם. זאת מתוך מגמה שלא רק יזדהו אינסטינקטיבית כיהודים, אלא גם, בנוסף לכך, יקנו לכך משמעות תכנית וערכית חיובית. אין אנו, כמובן, מכוונים לקבלת זרם זה או אחר. כל אחד צריך לבהור לעצמו. עם זאת, עמדת היהדות החילונית-הומאניסטית, המגדירה את האלטרנטיבות הלגיטימיות, אלא גם בתור שכזאת המתאימה במיוחד ליהודי החילוני.

סטודנט / חוקר / מורה / סופר

התענייפת מחיטוט בכרטיסיות מתנארונו? מהענתקה מייגעת של סיכומים לחיבור? מארגון רשימת המקורות וההערות?

מחקרית

מחקרית היא תוכנה לכתובת עבודות ומחקרים התומכת בשלב איסוף הנתונים.

מחקרית כוללת:

- * מסד נתונים התומך בארגון הכרטיסיות.
- * חיפוש בכרטיסיות והצלבת מידע ביניהן.
- * מעבד תמלילים המאפשר העברת חומר מהכרטיסיות לחיבור.
- * הכנה אוטומטית של רשימת הערות, רשימת מקורות, מפתח ותוכן עניינים.
- * שילוב גמיש של עברית ואנגלית.
- * תפעול נוח בעזרת תפריטים או עכבר.

ניתן להפעיל את מחקרית על כל מחשב IBM/PC או תואם עם 640K זכרון וכוון קשיח.

מחיר סביר: 149 ש"ח כולל מע"מ ומשלוח. להזמנות:

מבוא תוכנה בע"מ ת.ד. 1603, רחובות 76113. טל. + פקס: 08-454-887.

ראיון עם יעקב אזולס - מי מלמד יהדות חילונית?

על לימודי ספרות הדת היהודית בבית-הספר החילוני בישראל

מוביל אותו לקיצוניות האחרת. ראיתי הרבה טקסים בבתי"ס ממלכתיים שהיו מפארים כל בייס דתי. עפ"ר המורה עושה זאת באופן לא מודע, משום שאינו מכיר דרכים אחרות.

"יהדות חופשית": כיצד תסביר שמערכת חינוכית המאוישת בחלקה הגדול ע"י ציבור מורים ומנהלים חילוניים, איננה מצליחה למכור את תפיסת עולמה שלה?

על תפילה וטיפול

בבתי הספר

אם ללמוד סידור תפילה, מדוע רק את הסידור האותודוקסי?

הצגת סידור התפילה של החינוך האורתודוקסי כאילו הוא תמצית היהדות כולה, תוך התעלמות מכל סידורי התפילה האחרים בהם מתפללים רוב היהודים הדתיים בעולם, מסמלת את המגמות המסוכנות של הדתיזציה של בתי הספר החילוניים.

הצגתה של היהדות האורתודוקסית כיהדות בלעדית הוא חסא חינוכי וחברתי כאחד. לא רק שהוא מרחיק את הנער מהיהדות ומחצינות החילוניות, שהיא ביטוייה הממצה ביותר במאה העשרים, הוא גם מרחיק אותו מתרבות הוריו ומהתשבות התרבותית הקולטת כפי שהיא נראית בעיניה של היהדות החופשית, על בישותיה המחקריות, המדעיות, הספרותיות והאידיאולוגיות. על גישות אלה חונך הדור שהקים את מדינת ישראל ופיתח אותה בשני שלישיה הראשונים של המאה העשרים. התעלמות מהן ממוטטת את הבסיס הרעיוני והתרבותי של המדינה הציונית. מגמות אלה מעודדות חינוך של אנשים חילוניים שהם חסרי תרבות שורשית, כיוון שהיהדות נעשית זרה להם, וכיוון שאנושיותו התרבותית של האדם מותנה בשורשיו בתרבותו הלאומית, ובהכרותו את התרבות של העמים האחרים מבסיס תרבותי-לאומי זה. מדוע אין מקדישים בבית ספר חילוני שיעורים לביקורת התפילות כולל הוקעת הנזק שבתפילה כגון "ברוך שלא עשאונו אשה"?

על המפלגות החילוניות בכנסת לפעול באמצעות ועדת החינוך שלה להחזרת מושגי הפולרליזם ללימודי היהדות על מנת להתחיל לצמצם את הנזק שמגמות הדתיזציה כבר גרמו וממשיכות לגרום לחלק גדול מהתלמידים החילוניים בבתי הספר של משרד החינוך.

"יהדות חופשית": מדוע צריך צעיר ישראלי, שגדל בבית לא דתי, להקדיש שנת לימודים שלמה ללימוד ספר התפילות?

י. אזולס: הנושא נלמד ביוזמת מורי והורי בתי"ס. אנחנו איננו מכתבים לשום מנהל לכלול תוכנית זו במסגרת הלימודים. יש כאן מתח להבנת יצירה ספרותית בדור מסויים. מה ושם היו הורים שהתנגדו ללימוד נושא זה וילדיהם שוחררו.

"יהדות חופשית": לאחרונה נכתבו מספר ספרים ופרסומים בנושאי מקרא ותלמוד בפרשנות הומניסטית חילונית. האם יש נסיון להכניס תכנים אלה, המדגישים את ההבט המדעי-מחקרי, למערכת הלימודים?

י. אזולס: למיטב ידעתי לא. יש חשש מסוים לטפל בנושאים אלה. ישנם נסיונות להתמודד עם זה במסגרת השתלמויות מורים למקרא, אבל במידה מועטה בלבד.

אלוהים הוא לגיטימי

"יהדות חופשית": האם ניתן ללמד את נושא "האלוהים" ע"פ תפישות שונות? האם זה יהיה לגיטימי בעיני המערכת?

י. אזולס: מאד לגיטימי. זו דוגמא לנושא לימוד אינטגרטיבי - תפישת האלוהים במקרא, במשנה, בספרות חז"ל, בדתות אחרות - זה עשוי להיות אחד מנושאי הלימוד המעניינים.

"יהדות חופשית": חילוניות היא תפיסת עולם. משמעותה בין היתר, זכות לשנות ולפרש את תכני היהדות, זכות לקבוע מערכת טקסים ונהגים שונים מן הטקס והנהג הדתי המקובל. יש היום חלק לא מבוטל בציבור שמחזיק בתפיסה זו. באיזה אופן הוא יכול להטביע את חותמו על מערכת הלימודים?

י. אזולס: כמו שיש מסגרת תלוי, הפועלת בתחום החינוכי ונותנת פרשנות דתית, לא אורתודוקסית ליהדות, כך יש גם זכות לציבור שדרך חינו חילוניות, לבוא ולהציע תוכניות משלו. אבל אני הייתי מתחיל במורים. גם אם מורה אומר שהוא בתודעתו חילוני, הרי בשעה שהוא צריך לארגן טקס התכנים שלו הם דתיים במובהק. חוסר הידע והחשש שלו

"יהדות חופשית": אתה עומד בראש המחלקה להעמקת החינוך היהודי במשרד החינוך והתרבות. למה אתם מתכוונים כשאתם מדברים על חינוך יהודי?

י. אזולס: פעם קראו לזה מחלקה לתודעה יהודית. כשנכנסה שולמית אלוני לתפקידה כשרת החינוך, ביקשנו לשנות את השם משום שהוא נשמע פטרונסטי וכפיתי מדי. בעינינו עדיף השם "תרבות ישראל". המחלקה מבקשת להביא ידע ומודעות בנושאי יהדות באמצעות לימוד מקורות ישראל. בשום שלב לא דובר בחיוב עשייה.

1000 בתי-ספר חילוניים לומדים את סידור התפילה

"יהדות חופשית": מי קהל היעד של המחלקה? באיזה אופן אתם פועלים להשרשת תכני היהדות בקרב ציבור התלמידים בבתי הספר הכלליים?

י. אזולס: ברוב שנות קיומה עבדה המחלקה עם בתי הספר היסודיים והט"י. היות וכל בייס תיכון הוא אוטונומי קשה מאד להחדיר לתוכו תוכניות ותחינה אטרקטיביות ככל שתחינה.

בחסה"ב הפתיחות גדולה הרבה יותר, יתכן משום שהצענו תוספת שעות לסל הלימודים. התוכניות היותר פופולריות היו תוכניות בר-מצוה (לכתה ז'), ותוכנית אינטגרטיבית "אדם וטבע" (לכיתות ח-ט), ששילבה אמנות, מדעי הטבע ופילוסופיה והגיעה בסופו של דבר למקורות חז"ל.

שתי התוכניות נפלו בסופו של דבר משום מצוקת שעות.

היום פועלות ב-17 בתי"ס של הט"י ו-40 בתי"ס יסודיים תוכניות אינטגרטיביות הכוללות שילוב של מקרא, תושבי"ע וספרות, והן זוכות להצלחה משום שכל בייס בונה תוכנית המתאימה לו תוך עידוד היצירתיות של המורים והתלמידים. איננו חושב שמשדר ריכוזי יכול להורות מגבוה ולהגיע לתוצאות שאנחנו רואים בשטח.

בנוסף, לומדים היום ב-1000 כיתות ה-י של בתי"ס הממלכתיים את סידור התפילה. המורים אינם אנשים דתיים והיחס לספר הוא לא כאל מסמך פולחני כי אם כאל מסמך תרבותי.

יעקב אזולס הוא מנהל המחלקה להעמקת החינוך היהודי במשרד החינוך והתרבות.

"יהדות והומניזם" הבי"ס "בית חינוך" הי"ס

בשנתיים האחרונות הפיקה תחילת תוכנית חינוכית מקיפה בנושא "יהדות והומניזם", שנכתבה על ידי ד"ר רות פירר, מרצה לחינוך באוניברסיטה העברית. התוכנית מיושמת הלכה למעשה בבית-ספר "בית חינוך" בירושלים, ומשמשת כמצע ללימוד והשתלמות למורים ולתלמידים המבקשים להתעמק בנושא טיבה ומהותה של הזהות היהודית החילונית.

יעקב אזולס ממליץ על גישה זו כדרך המאפשרת לארגונים ולגורמים חיצוניים בעלי עניין, להשפיע על תכני הלימוד.

יש לחפש בתוך המערכת מנהלים ובתי ספר שיהיו מוכנים לאמץ תפיסה לימודית בעלת אופי הומניסטי-חילוני וליישמה באמצעות השתלמויות למורים, הכנת מערכי שיעור ופיתוח תוכניות לימוד מקיפות. רצוי לעבוד במקביל עם מספר בתי ספר ולפתח בהם מסלולי לימוד ייחודיים בהתאם לדרישותיהם.

משרד החינוך, אומר אזולס, ישמח ללוות ולסייע במימושה של הרפתקה זו.

י. אזולס: קשה מאוד לעשות שינויים במשך שנה או שנתיים. לוקח שנים לשנות תוכנית לימודים או להודירה לתוך מערכת הלימודים. אולם השינויים הולכים ומחלחים פנימה, בעיקר בהשתלמויות למורים שאנחנו מקיימים. תפיסת המקורות משתנית. הראיה היום היא פתוחה יותר, לא פן אחד כי אם זוויות שונות. רשימת המרצים שאני מביא להשתלמויות מורים שונה לגמרי מזו שהיתה מקובלת בעבר. אין יותר ראייה אחת. ישנן תפיסות שונות עם הרבה דיונים וויכוחים.

אור ירוק לזרמים שונים

"יהדות חופשית": מה האפשרויות העומדות בפני מוסדות חיצוניים להשפיע על תכנים ותוכניות במערכת החינוך?

י. אזולס: אנחנו מציעים לכל המכללות ליוזום, לקראת השנה הבאה, נושאים אינטגרטיביים בתחום היהדות. אנחנו ניתן להם שעות הוראה וחופש לבחור ולקבוע את התכנים. יחד עם זאת, אני בטוח שכאשר נקבל היוזם חוזר, נגלה שהשמרנות גוברת על הרצון לחדש. רוב הסמינרים ילכו בדרך הבטוחה ולא יעזו לשנות או לחדש.

צריך לזכור שמדובר במוסדות אקדמיים. אי אפשר לבוא ולהכתיב תכנים מלמעלה. לכל היותר אנחנו יכולים לבוא ולהציע היבור דגמי לימוד חדשים ולתגמל בהתאם.

"יהדות חופשית": במשרד החינוך פועל אגף הממונה על החינוך התורני. האם אינך חושב שראוי להקים אגף דומה שיעודד ויטפח את החינוך היהודי-חילוני?

י. אזולס: אינני דוגל במיסודו של זרם והפיכתו למחלקה במשרד החינוך. תלוי (תיגבר לימודי יהדות) היא דוגמא לקריאת תגר של הורים על החינוך הממלכתי-דתי. הם הקימו בתוך הזרם הכללי מסלול מיוחד לחינוך מסורתי או רפורמי. לא כל דעה שתצוץ תקים לעצמה מנגנון ממוסד נפרד. הייתי רוצה לראות בתוך החינוך הממלכתי זרמים שונים: בייס רגיל, בייס התישבותי, בייס תלוי, בייס ע"פ ערכי תנועת העבודה, בייס לאומניות, ולצידם בייס מהסוג שאתה מדבר עליו. נסיון כזה נעשה עתה במדרשה באורנים שם מוקם בייס ברוח ערכי העליה השניה. המבחן הוא בשטח, צריך להוכיח שהרעיון שלך מוצלח ומתקבל ע"י המורים והתלמידים.

המכון ליהדות חופשית של תחיל"ה

מיזם מאון קורסיס ונעמי לימור לשנה"ל תשנ"ה
מיזם? להשתלמויות למורים, למדריכי תנועות נוער ולתלמידים

פרוס יעקב מליין - התביך כספרות; אדם ואלוהים במקרא; יהודיות וחילוניות בקולנוע.	
ד"ר צופיה מלר - מעמד האשה ביהדות - בעבר ובהווה.	
ד"ר אורי רפ - הומניזם - הרעיון ותולדותיו.	
ד"ר רות פירר - הומניזם ויהדות - מיהו הומניסט ישראלי?	
ד"ר אביבה אביב - תפיסת החרות ביהדות המודרנית.	
ד"ר זאב כץ - הוגי היהדות החילונית	
ד"ר ראובן גרבר - חגי ישראל - הלכה ומעשה	
ד"ר אלחנן יקירה - שפינוזה - מבשר החילוניות והמודרניות	
אבשלום אליצור - היהדות ונפש האדם	

לקבלות פרטים - נא לפנות למשרד תחיל"ה בירושלים

הניגוד בין המסורת הדתית והנאורות

הכיוון הרעיוני של הלימודים ההומניים בבית-הספר החילוני

חינוך מסורתי דתי מנוגד מהותית לנאורות ההשכלה

מבחינת כיוונם הרעיוני, הלימודים ההומניים בבית הספר הישראלי יכולים להיות מושפעים משני זרמי מחשבה נבדלים: המסורת היהודית-דתית מצד אחד, ומסורת ההשכלה והנאורות האירופאית מן המאות ה-17 וה-18 מצד שני. בין שני הזרמים האלה קיים מתח יסודי, שכל תכנית לימודים הומניים חייבת להתמודד איתו, משום שהמדובר בשתי השקפות עולם שונות ובמידה מסוימת אף זרות זו לזו.

לדוגמה, המסורת היהודית-דתית מבוססת על הנחת קיומו של העם היהודי כ"עם נבחר", כלומר על הנחת הבדל איכותי יסודי בין היהודי ללא-יהודי. לפיכך, מנקודת ההשקפה של המסורת הזו, יש הצדקה אובייקטיבית ללימוד ההיסטוריה כסיפור של התמודדות בין היהדות לבין גורמים חיצוניים, או באופן כללי יותר, להפרדה בין "ההיסטוריה היהודית" ל"היסטוריה של העמים", כאשר שתי ההיסטוריות האלה חולפות זו דרך זו, בלי שיאבדו כל אחת את עצמותה הנבדלת, משהו דומה להיסטוריוגרפיה של "עיר האלוהים" ו"העיר הארצית" אצל אוגוסטינוס.

לעומת זאת, מנקודת המבט של מסורת הנאורות, לא יכולה להיות שום משמעות אובייקטיבית למושג של "עם נבחר", וייחודו של העם היהודי מתבטא במאפיינים הספציפיים שלו, ולא באיכות יסודית המבדילה אותו מכל עם אחר. יש לשים לב שבשלב ההתפתחות העכשווי של מסורת הנאורות, יש תשומת לב רבה למולטי-קולטורליות המדגישה את ייחודה של כל מסורת, ודבר זה חל כמובן גם על המסורת היהודית בכללה, וגם על מסורות עדתיות שונות בתוך היהדות. אולם הייחודיות הזו נתפסת כמרכיב באחדות רבת-הפנים של המין האנושי כולו ושל ההיסטוריה שלו, ולא כבסיס להפרדה עקרונית בתוך האחדות הזו.

יואב בן דב הוא מרצה במכון של ההיסטוריה של המדעים, בחוג לפילוסופיה ובבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת תל-אביב.

אין לבטל את הניגוד בין הזרם המסורתי לבין הנאורות

בראשית דרכה, התנועה הציונית זיהתה את עצמה עם מסורת הנאורות וההשכלה, וראתה את עצמה כנתק ביחס למורשת היהודית הגלונית. במקביל, גם החינוך העברי בארץ-ישראל כונן את עצמו מתוך ניגוד ואף התנגשות עם מסורת החינוך הישן. בשנים שחלפו מאז אפשר לראות תהליך מתמיד של התקרבות בין החברה הדתית לחברה הציונית, ובמקביל, גם בהתקרבות מוסדית ותוכנית בין החינוך הדתי לחינוך הציוני: מצד אחד, ייסוד החינוך הממלכתי-דתי, ומצד שני, חדירת תכנים יהודיים-מסורתיים למערכת החינוך הלא-דתית. יחד עם זאת, הניגוד הרעיוני בין שני הזרמים האלה עדיין קיים, ושום מידה של התקרבות לא תוכל לבטלו לגמרי.

בניגוד למה שמקובל לפעמים לחשוב, בתחומי הלימוד המדעיים הבעיה איננה כה חמורה: אדם דתי יכול ללמוד אותה פיזיקה כמו אדם חילוני, ובאמצעות הפרדת תחומים, הוא אף יכול לקבל למשל את תורת האבולוציה כבסיס ללימודי הביולוגיה בלי שהדבר ייאלץ אותו להסתייג מסיפור הבריאה בספר בראשית. דווקא בתחומי הלימודים ההומניים, אם לוקחים אותם ברצינות, הבעיה היא חמורה ביותר, משום שהדת היהודית והנאורות האירופאית הן שתי אידאות הומניות שונות לחלוטין.

בית ספר חילוני אינו בהכרח אתאיסטי

פתרון הבעיה מחייב נקיטת עמדה בשאלת ההתנגשות בין שתי האידאות האלה. אולם ההפרדה הקיימת בין בתי ספר דתיים לשאינם דתיים מקלה על הפתרון. אפשר לטעון שהורים שלא בחרו לשלוח את ילדיהם לבית ספר דתי, מצהירים בכך שהם מעוניינים בחינוך חילוני. אולם ברור שטענה כזו מבוססת על כך ש"חילוני" איננו מתפרש בהכרח כ"אתאיסטי". במילים אחרות, הגדרת בתי הספר שאינם דתיים כבתי ספר חילוניים אין פירושה שצריך ללמד בהם שהתכנים של הדת הם כוזבים ושהאל איננו קיים, כפי שהדבר נעשה למשל במערכת החינוך הסובייטית. במקום זאת, יש לכוון את תכנית הלימודים באופן שאינו תלוי כלל בשאלה אם האל קיים ואילו תכונות מיוחדות לו, כלומר להשאיר את השאלה

לבחירה פרטית של כל תלמיד, כפי שהדבר נעשה במה שאנו מכנים "חברה חילונית-ליברלית". נראה שבמצב הקיים כיום, אין שום הצדקה או צורך בייסוד זרם חינוכי נפרד שיהיה אתאיסטי במפורש.

המסורת היהודית - באורה של הנאורות

הגדרת הלימודים ההומניים בבית הספר שאינו דתי כבעלי אוריינטציה חילונית פירושה שנקודת המוצא הרעיונית שלהם תהיה קרובה יותר לזו של מורשת הנאורות. ברור שמה שנלמד בבית ספר של המנוח היהודי בישראל חייב להיות קשור באופן אמיץ גם למסורת היהודית. אולם המסורת הזו יכולה להתפרש מתוך נקודת ההשקפה של הנאורות, ולא להיות מוצבת בניגוד לה. מתוך נקודת המבט הזו, המסורת היהודית יכולה להיות מוצגת לא כאחדות מונוליתית השומרת על פיקציה של קביעות, אלא כמערכת של אמונות ורעיונות שיש בה גיוון, התפתחות היסטורית וקשרים חיצוניים. כך, לדוגמה, אפשר לטעון שמן הראוי שבוגר בית ספר ישראלי (בוודאי בהתמחות הומנית) יכיר לפחות ברמה כלשהי את מחשבתו של הרמב"ם. אולם ברור שאי אפשר להכיר את הרמב"ם מחוץ להקשר הכללי של מחשבת ימי הביניים המוסלמית והנוצרית, שבה הוא ממלא תפקיד מרכזי - גם דרך ההשפעות עליו, למשל של איבן-רושד ואלפראבי, וגם דרך ההשפעות שלו, למשל על תומס אקווינס. וכמובן, כל מערכת המחשבה הזו איננה יכולה להיות נהירה אלא בהסתמך על הכרה, לפחות כללית, של עקרונות הפילוסופיה של אריסטו: אחרת, אי אפשר אפילו להבין מי הם הקוראים ש"מורה נבוכים" מכוון אליהם, ומדוע הם נבוכים.

ברור שבאופן עקרוני, אפשר להסתפק בהכרת הרמב"ם כפוסק הלכות, כפי שהוא מופיע בקריאה שטחית של המסורת הדתית-יהודית; אולם אז מחמיצים את חשיבותו של הרמב"ם כפילוסוף. ברור מכאן שהכרה מאוזנת של מחשבת הרמב"ם איננה אפשרית מתוך צמצום להקשר היהודי, אלא רק מתוך נקודת המבט הרחבה יותר, שגישה הבוחנת את המסורת היהודית מתוך עמדות הנאורות מסוגלת לתת.

* קטע מתוך: "לימודים הומניים ומבנה הידע", נייר עמדה עבור המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך והתרבות, ספטמבר 1993.

אברהם ולפנזון האקטואליות של התנ"ך בחינוך בימינו

ההיבט החילוני של הסיפור המקראי

בן גוריון צדק, ליבוביץ טעה

באחת מהופעותיו הפומביות השמיע פרופ' ישעיהו לייבוביץ דעתו, כי התנ"ך מקודש בעיניו משום שכך גרסו חז"ל. מה שקבעה התורה שבע"פ לגבי התנ"ך הוא הבסיס לתפיסתו את התנ"ך.

כנגד אמירה זו נראית לה"מ אמירתו של דוד בן-גוריון (בתוך ויכוח מעמיק וממושך עם יהושע מנח מוטיקי דגניה א', שגם הוא, בדומה ללייבוביץ, החשיב את התורה שבע"פ, ההלכה והאגדה המושגה והגמרא - לא פחות, ואולי אף יותר, מן התנ"ך). השיב לו ב.ג., שעם כל הערכתו לתרבות ישראל ויצירת-הרוח של היהדות בכל דורותיה - הרי הבסיס ליהדות הוא התנ"ך, ואין צורך להשעינו על ספרים אחרים - אלא "התנ"ך זורח באור עצמו"...

מבחינה זו, אין כל ספק בלבי, שהצדק עם ב.ג. ולא עם לייבוביץ. התנ"ך משקף מציאות שונה מזו של חז"ל - ולחם לא היו המקורות הארכיאולוגיים וההיסטוריים החוץ-מקראיים, המאמתים או מפריכים קביעות תנ"כיות וסיפורים תנ"כיים שונים (כגון: מצבת מישע מלך מואב, המביא גירסה מואבית לסיפור התנכ"י על מלחמת 3 המעצמות האיזוריות - ישראל, יהודה ואדום - נגד מואב הקטנה, שהצליחה להדוף את תוקפיה; או העדות הכתובה בארמון סנהריב, המודה כי לא כבש את ירושלים אלא "החזיק את הזקיהו כציפור בכלוב" - אישור לסיפור על המצור, מופיע ב"מלכים" ובי"שעיהו" - ודוגמאות נוספות). ניתן לומר בוודאות, שאנו יודעים כיום על התנ"ך, אירועיו ותקופתו יותר ממה שיכלו לדעת חז"ל בתקופת הבית השני, בלי כלי-המחקר המודרניים שבידינו.

יחד עם זאת, הצדק עם לייבוביץ בכך, שיסודות מסויימים בתרבות ישראל של תקופת התנ"ך באו לכלל ביטול, הבשלה ופיתוח רעיוני ומיסדי בתקופת בית שני. (למשל: מוסד הסנהדרין, שנבנה - ככתוב במסכת סנהדרין - על הנאמר ב"במדבר" י"א 16-18 "אספה לי שבעים איש - ונשאו אתך במשא העם, ולא תישא אתה לבדך" - מנהיגות קולקטיבית במקום שלטון יחיד; או

ד"ר אברהם ולפנזון הוא מרצה למדע המדינה באוניברסיטת חיפה ומנהל את מכללת ארן בת"א.

הכללים "אחרי רבים להטות" ("שמות" כ"ג 2) ו"הוכח תוכיח את עמיתך" ("ויקרא" י"ט 17) - שנתפרשו ע"י חז"ל כאסמכתאות להכרעת-רוב דמוקרטית ולזכותה וחובתה של האופוזיציה למתוח ביקורת על השלטון).

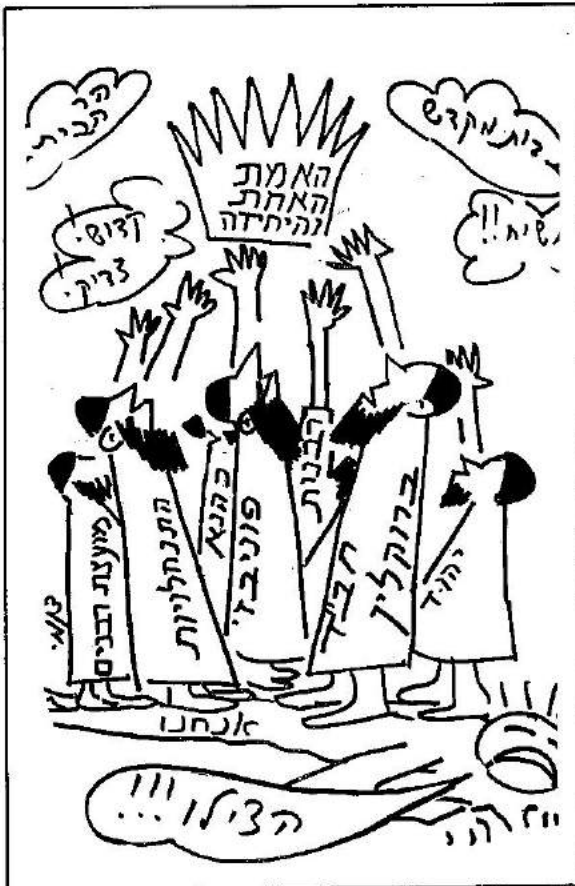
איפיון מובהק של תקופת בית שני - פלורליזם דתי

ואולם, גולת-הכותרת של תקופת הבית השני בתרבות היהודית היא העובדה של פלורליזם רעיוני, אידיאולוגי, מצפוני ודתי שהיה אופייני לאותה תקופה. מחוץ לעדויות הרבות שבכתובים (במישנה ובגמרא) יש לנו גם התבוננויות היסטוריות של שני אישים פעילים מאותה תקופה: ידידה (פילון) האלכסנדרוני, שהי לפני חורבן הבית השני (בשנים 20 או 25 לפני הספירה - ועד שנת 50 לספירה) ויוסף בן-מתתיהו (פלואוווס) שהי בתקופת המרד הגדול (שנת 70 לספירה) ואחריו. השוואה בין שני ההיסטוריונים/העדים-כני-התקופה הללו, ועיון במקורות האחרים, מעלה את המימצאים הבאים בדבר פלורליזם יהודי בתקופת הבית השני.

("כופרים בעיקר") אתאיסטים; והנוצרים (חסידי ישו הנוצרי). חמישה זרמים רעיוניים אלה היו חלוקים זה על זה בענייני אמונה דתית-רליגיוזית: הפרושים האמינו בנצחיות הנפש (קיום הנשמה אחרי המוות); בקיום "העולם הבא" (בו מתאכסנות הנשמות אחרי המוות); ב"השגחה פרטית" (אלוהים יודע מעשיו ומחשבותיו של כל אדם - בבחינת "הפנקס פתוח והיד רושמת"); ובשכר ועונש מידי שמים (ב"עולם הבא"). הצדוקים כפרו בכל ארבע האמונות הללו; האיסיים האמינו בכל הארבע; ה"אחרים" כפרו בכל הארבע; הנוצרים האמינו - ומאמינים עד היום בכל ארבע האמונות.

היהודי החילוני הראשון

הדמות המעניינת ביותר בכל הזרמים הללו היה, כמובן, אלישע בן אבויה ("אחר" - היהודי החילוני הבולט ביותר בתקופה הקדומה. הוא נזכר לשבח במישנה - ללא כל הסתייגות ממנו. בתלמוד מסופר כיצד נעשה לחילוני: ראה גוויתו של חוצפית התורגמן

היו קיימות חמש "מפלגות" או "אידיאולוגיות" בולטות בשלהי תקופת הבית השני (מחוץ לתנועות קטנות יותר): הפרושים (שהיו באופוזיציה בסנהדרין עד לתקופתו של אלכסנדר ינאי - וב"מהפך" פוליטי זכו ברוב בתקופת שלומציון המלכה, כאשר נציגים שמעון בן שטח נבחר לתפקיד יו"ר הסנהדרין; לימים נחלקה מפלגה זו לשתי סיעות: בית הלל ובית שמאי); ה"צדוקים", שהיו בשלטון עד תקופת אלכסנדר ינאי, וירדו לאופוזיציה בתקופת שלומציון המלכה; ה"איסיים" שפרשו מהחיים הפוליטיים ועברו לחיי-קומונה-שיתופית באיזור ים-המלח (עפ"י אחת הגירסאות היו מקורבים ל"צדוקים" - וכמחאה על נצחון הפרושים" הם פרשו מחיי-ציבור); ה"אחרים" - "אחר" (אלישע בן אבויה) ותלמידיו שהיו חילונים

מזכיר הסנהדרין ומנסח החלטותיה, שהוצא להורג ע"י הרומאים) - כשהיא מוטלת באשפה, והזיד נובר בה, ולשונו של הוצפית התורגמן בפיו; זעק ואמר: "לשון זו, שהפיקה מרגליות - היא עתה טרף בפי חזירים!" - "מייד יצא וחסא" (כלומר: מרד במלכות שמיים; כבר באלוהים). ובכדי ש"הצדק גם ייראה" - נהג להפגין כפירתו בכך, שרכב על סוס בשבת ברחובה הראשי של טבריה (כאילו ב"מאה שערים" או ב"בני-ברק" של ימינו). איש לא קרא לעומתו "שאבעס, שאבעס", ואיש לא רגמו באבנים. להיפך: רבי מאיר, תלמידו, שהיה דתי, והוא שניסה כ-80% מההלכות הכתובות במישנה - היה רץ אחריו ברגל, מתכסה כולו באבק-פרסות-הסוס, ושומע דברי תורה (חקיקה יהודית ומשפט עברי) מפיו. כששאלוהו מדוע הוא לומד אצל חילוני-כופר זה, השיב ר' מאיר: "דומה הוא לאותו רימון: תוכו אכול - וקליפתו זרוק". בתלמוד גם מסופר, שכאשר נשאל ר' מאיר מה יעשה כשיגיע, אחרי מותו, ל"עולם הבא" - השיב: "תחילה אבקר ואדרוש בשלומי של רבי ומורי, אלישע בן-אבויה ("אחר"), ואחר-כך אסור לבקר ולדרוש בשלומי של אבי... עד כדי כך העריץ היהודי הדתי רבי מאיר את היהודי החילוני אלישע בן-אבויה ("אחר")."

ה"צדוקים", כאמור, כמוהם כ"אחר" - כפרו בכל ארבע האמונות הדתיות הנ"ל (נצחיות הנפש, העולם הבא, השגחה פרטית, שר ועונש). ברם, הם לא כפרו (מבחינה מטפיסית) בקיומו של אל עליון, שאינו מתערב בענייני העולם שברא... הם נשענו על הכתוב בתנ"ך, שאין בו כל קביעה לגבי העולם הבא ונצחיות הנפש.

עמדתו הדתית של התנ"ך

ראינו, איפוא, כי התנ"ך כשלעצמו אינו מחנך לאמונה בקיומו של "העולם הבא" ואינו מקבל את "נצחיות הנפש" ואינו מבטיח שכר ועונש אחרי המוות - אלא ב"עולם הזה" בלבד (למשל: בעשרת הדיברות, "שמות" כי 12 - "כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך על האדמה"; ועל דרך השלילה - "ויקרא" כי 15, 20, 17 - "ואם בחוקתי תמאסו... ונתתי פני בכם וניגפתם לפני אויביכם... ותם לריק כוחכם, ולא תיתן ארצכם את יבולה, ועץ הארץ לא יתן פריו...") - החשבון כולו נפרע עלי אדמות, ללא כל רמז בדבר חיים לאחר המוות...).

עמדתו החילונית של התנ"ך

ברם, התנ"ך אינו מכיע רק השקפה דתית - אלא גם היבטים חילוניים רבים מצויים בו, ובעניינים עיקריים הם דווקא ההיבטים הקובעים:

ראשית - תיאור הבריאה הוא אבולוציוני (קוסמולוגי ודרוויניסטי גם יחד); תחילה הייפץ הגדול שכולו אור (פוטונים), אחר-כך היסוד הראשוני בכימיה (מימן-מים), והארץ מכוסה תחילתה מים - עד שמתגלה היבשה; ראשית החיים - בים; אחר-כך מתפתחים הדו-חיים והזוחלים - במקביל להתפתחות הצומח ביבשה; ולבסוף - "ביום השישי" - היונקים והאדם (בנוסח "מוצא המינים" של דארווין, כלומר, באותו סדר-האירועים).

שנית - היהדות, מראשיתה, מבטאת ספקנות בענייני דת: אברהם שואל (בחלום של "ברית בין הבתרים" - "בראשית" ט"ו 2-3, 7) מפקפק ושואל: "ימה תתן לי, ואנכי הולך עריך, ובן-משק ביתי הוא דמשק אליעזר... הן לי לא נתתה זרע, והנה בן-ביתי יורש אותי... במה אדע כי אירשנה?..."; בחרדה לגורל סדום ועמורה מטיח אברהם דברי-כפירה ותוכחה כלפי מעשיו, צידקתו ואולי גם יומרתו ולא

עצם קיומו של אלוהים ("בראשית" יח"ח 23-25): "האף תספה צדיק עם רשע?... חלילה לך מעשות כדבר הזה, להמית צדיק עם רשע. והיה כצדיק כרשעו חלילה לך! השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (ממש דומה למחאתו של היהודי החילוני "אחר" - אלישע בן אבויה - על מותו וההתעללות בגוויתו של הוצפית התורגמן...). דברים נוקבים עוד יותר - המגיעים עד לכפירה מפורשת - משמיע איוב (ט"ו 22-24): "אחת היא - על כן אמרת: תם ורשע הוא מכלה. אם שוט ימית פתאום - למסת נקיים ילעג. ארץ ניתנה ביד רשע, פני שופטיה יכסה: אם לא איפו מי הוא?" (כלומר: אם אלוהים אינו אחראי לעולל - שמה אינו קיים בכלל?)...

שיא-הכפירה מופיע בשאלה הריטורית המסיימת את ספר "יונה" (ד' 10): "ויואמר ה' אתה חסת על הקיקיון, אשר לא עמלת בו ולא גידלתו - שכן לילה היה ובן לילה אבד; ואני

הרהורים לשבועות: על "מעמד הר סיני"

יוסי זיו

מעמד הר סיני, שבו מתגלה האל לבני ישראל (וולו במונח מצומצם של המונח "התבלות"), נחשב לאירוע המכונן של דת הלאום. האם היה זה אירוע היסטורי? האם היה יכול בכלל להתרחש בהיסטוריה?

הרהור ראשון: מעמד הר סיני לא התרחש כלל.

בספר יהושע פרק כ"ד מכנס יהושע לפני מותו את כל שבטי ישראל. יהושע סוקר אירועים בהיסטוריה של עם ישראל - אירועים חשובים וגם פחות חשובים - ומשאיר צוואה ומסרים לדתים. והנה, אירוע חשוב, אולי החשוב ביותר בתולדות העם, נפקד ואינו מוזכר ואף אין לו רמז: מעמד הר סיני לא מזכר כלל כיצד אפשר להסביר זאת? הרי לא יתכן, למשל, כי בטקסט העוסק בתולדות הצינות המדינית, לא יוזכר אירוע מכונן כמו קונגרס באזל או ההכרזה על הקמת מדינת ישראל. אם בספר יהושע אין מעמד הר סיני מזכר, אזי אמת המסקנות האפשריות, העולות מן הטקסט התנ"כי עצמו, היא שהוא פשוט לא התרחש. יש הרבה תירוצים להסברת ה"השמטה", רובם ככולם, לטעמי לא משכנעים.

הרהור שני: מעמד הר סיני לא יכול - עקרונית - להתרחש.

אם נאמץ דוקטרינה דתית מקובלת אשר במסגרתה האל נתפס כיש טרנסצנדנטי (ראה למשל בישתו של ישעיהו לזבוץ ואחרים), אזי מעמד הר סיני עקרונית לא יכול להתרחש. כי אם האל הוא טרנסצנדנטי, הרי שהוא מחוץ לעולם מכל וכל, אינו מתערב בנעשה בעולם, והוא מחוץ לאפשרות ההכרה האנושית. אפילו על משה רבנו, שעליו נאמר כי הסתכל באל באספקלריה מאירה, מוסיף רש"י כי משה "ידע שלא ראהו בפניו".

הרהור מסכם

יתכן, כי האירוע המכונן של דת הלאום היהודית אינו אלא אירוע מיתולוגי, ואין זה המקרה היחיד בהיסטוריה של עמים קדומים (ראה למשל המיתוס על רומולוס ו"הולדתה" של רומא ועוד). אין בכך כדי לסנוס ביחס הריגושי של המיתוס הזה בעיני יהודים ובמיוחד המאמינים. אולם, למאמין התמים, הילדותי, שבעיניו התנ"ך מהווה מסמך היסטורי, והאמונה נסמכת לגבי "על הוכחות" - אחת החשובות ביותר שביניהן היא ה"הוכחה" להתרחשותו של מעמד הר סיני - ערעור על עצם עובדת קיומו ההיסטורי של המעמד מהווה ערעור יסודות האמונה ונחשב לכפירה חמורה. אולם רק להפנות מאמין כזה אל התלמוד שבכך חרץ משפט על דמות תנ"כית - איוב - וקבע כי "לא היה ולא נברא אלא משל בלבד", משמע יש הודאה כי אין התנ"ך מהווה מסמך היסטורי. לעומת המאמין התמים, למאמין האמיתי, ה"טהור", אין בכך שום בעיה, משום שבלאו הכי אינו מחפש "הוכחות" לאמונתו, ואין אמונתו תלויה בדבר. ואילו היהודי החילוני ראו שיתייחס אל הטקסט התנ"כי - בחלקו - כטקסט מיתולוגי הקרוב אליו קירבה תרבותית היסטורית וריגושיית.

לא אחוס על ניטור העיר הגדולה, אשר יש בה הרבה משתים-עשרה ריבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה!... הסיום בשאלה מבקש תשובה. ננסה לשחזר את תשובתו של יונה: "בוקר טוב, אלוהים! פתאום נזכרת להיות כזה הומאניסט? איפה היית בזמן המבול? האם אז לא הושמדו "הרבה משתים-עשרה ריבוא אדם... ובהמה רבה?" והיכן היית בהפיכת סדום ועמורה? האם שם לא היו תינוקות רכים שטרם חטאו - ובהמה רבה? פתאום, בעניין ניטור, נהיית כזה רחמן!...!" **השתיקה של יונה** (וסיומו של הספר **בסימן-שאלה**) - הם, כמוכן, התשובה הרועמת לשאלה הריטורית - והמשכם בקביעתו הפסימית של "קוהלת": (ט' 6-5, 2). "מקרה אחד לצדיק ולרשע, לטוב ולטהור... כטוב כחוטא... כי החיים יודעים שימותו, והמתים אינם יודעים מאומה, ואין עוד להם שכר, כי נשכח זכרם; גם אהבתם, גם שנאתם, גם קנאתם כבר אבדה, וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש", כלומר: אין צדק, אין שכר ועונש, אין חיים לאחר המוות...

חילוניתו של משה רבנו

האם היה משה רבנו דתי או חילוני? לכאורה, שאלה אנטי-היסטורית, שהרי מפי אלוהים מדבר משה, ועליו נאמר "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים" ("דברים", ל"ד 11). ברם, פסוק זה קובע - קודם כל - שכל הנביאים לא ידעו את ה' "פנים אל פנים" - כלומר: לא היו שליחים של אל עליון, שקיים אתם שיחות ונתן דברים בפיהם (והביטוי הנכבאי "כה אמר ה'") **מתרוקן מתוכו** כאשר נאמר **במפורש** שחוץ ממשה לא קם אף נביא אחד "אשר ידעו ה' פנים אל פנים"... הביטוי הזה נהפך למליצה ספרותית-ריטורית, ללא בסיס מציאותי... שנית, בכדי לדעת מה פירוש "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" יש צורך לפרש כהלכה -

(א) מה הוא יהוה?

(ב) מה פירוש "דעת יהוה"?

משה עצמו - בביגורפיה שבספר "שמות" - משיב כהלכה (ובניסוח מודרני-חילוני) על שתי השאלות הללו גם יחד:

(א) "ויאמר אלוהים אל משה: אהיה אשר אהיה; ויאמר: כה תאמר לבני ישראל: אהיה שלחני אליכם." ("שמות" ג' 14). מה פירוש "אהיה"? ההווייה בלשון עתיד (כלומר: אבולוציה). מה פירוש "אשר אהיה" - אי אפשר לדעת מראש את העתיד על כל פרטיו, העיקר הוא שהקוסמוס הוא הווייה מתפתחת. זוהי תפיסה חילונית-מדעית-מודרנית, שכל פירוש דתי רק יסלפנה ויעקם

את הכתובים ואת משמעותם הפשוטה והברורה בשפה העברית.

"מורה נבוכים" - פרשנות חילונית-מדעית של הרמב"ם

(ב) מה פירוש "דעת יהוה"? "ויאמר (משה) הראני נא את כבודך; ויאמר: ואני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם יהוה לפניך... וראית את אחורי ופני לא יראו" ("שמות", 18-19, 23). אחד מגדולי ההוגים החילונים ביהדות, הרמב"ם (אשר ספרו "מורה נבוכים" מלא אמיתות חילונית-מדעיות מודרניות (וכבר עמד על המודרניות המדעית שלו פרופ' אהרון קציר בספרו "יכור המהפיכה המדעית", עם עובד, 1971) - ובין היתר הוא מביע ב"מורה נבוכים" דעה שלילית לא רק על פולחן-הקרבנות אלא עף על התפילות הדתיות) - הרמב"ם מפרש בדרך חילונית-מדעית את הפסוקים הללו: אין האדם יודע על קיום אלוהים - אלא על קיום העובדות שבטבע, המעידים על התפתחות הקוסמוס (=ההווייה: יהוה) רק **פוסט-פאקטום** ("אחוריי" - לאחר מעשה) ולא **מראש** ("פניי" - לפני) - העתיד להתרחש). רק העבר נתון לנו, לחקירתנו המדעית; מן העבר אנו יכולים להסיק מה הם חוקי-הטבע (= חוקי הקוסמוס = חוקי ההווייה = חוקי "אהיה אשר אהיה" = "חוקי יהוה") - אבל אין אנו יכולים לחקור את העתיד, שטרם התרחש. (לכל היותר, יכולים אנו לעסוק באקסטרא-פולאציה: להקיש על העתיד על-פי נסיון-העבר).

משה (כמוהו כאלישע בן אבויה - "אחר" - בסוף תקופת מרד בר-כוכבא) לא רק צודק בחילוניתו, אלא מוכיח בעליל את צדקתו, כלומר - דואג לכך "שהצדק יראה", וכמו הרמב"ם ב"מורה נבוכים" הוא זורע בתוך ספר הנראה כספר דתי (מתוך שימוש פוליטי בדת) רעיונות חילוניים והוכחות אנטי-דתיות, אסתפק בדוגמאות מעטות, בולטות:

משה אינו סומך על הנס

1. בסמוך לסיפור על עמוד-הענן ועמוד-האש, שהם, כביכול, הנחיה אלוהית למסע בני-ישראל במדבר - פונה משה (באותו פרק עצמו) אל ה"גשש" המדייני שלו, ומוכיח שאינו סומך על אותות-מן-השמים: "ויאמר משה לחובב בן-רעואל המדייני חותן משה: נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר יהוה "אותו אתן לכם"; לכה אתנו והיטבנו לך... ויאמר אליו (חובב המדייני): "לא אלך, כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך"; ויאמר (משה) "אל-נא תעזוב אותנו, כי על-כן

ידעת חנותנו במדבר, והיית לנו לעיניים"... ("במדבר", י' 29-32). ברור מהקטע המצוטט, ש**משה אינו סומך על הנס**, וכמנהיג ריאליסטי הוא סומך רק על "גשש" מדייני בן-המדבר, הבקיא בשביליו ובדרכיו...

2. בפרשת עגל-הזהב מתברר, שגם עם ישראל ייחס את יציאת-מצרים לא למעשי-נסים (בניגוד ל"לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף" שב"הגדה של פסח" הדתית-מאוחרת) - אלא למנהיגותו האישית-אנושית של משה עצמו: ("שמות", ל"ב 1). "וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר, וייקהל העם על אהרון ויאמרו אליו... זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים - לא ידענו מה היה לו"...

3. ברוח זו גם מסיימת התורה ("דברים", ל"ד 12). "ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל". (לכן, משום המשמעות החילונית של הפסוק הזה, המסיים את ספר "דברים" ואת התורה כולה, קרא הרמב"ם לספרו המשפטי הגדול "היד החזקה").

התניין כולו רווי מסרים מדעיים-חילוניים-הומאניסטיים: **מעמד האשה** (חוה היא הדמות הדומיננטית ואחראית למדע; "יעץ הדעת"); עדה וצילה הן השופטות של למד, המודה בהריגה; מרים היא המנהיגה האהובה על העם - וגם האופוזיציה הראשית למשה; חמש בנות צלופחד מקבלות חלק שווה - כמו הבנים הזכרים - בירושה; אברהם מצטווה "שמע בקול שרה אשתך" ורבקה אינה נישאת ליצחק לפני שנועצים בה - "נקרא לנערה ושאל את פיה"; דבורה היא מנהיגת המרד בסיסרא ויבין, ועוד; **יסודות דמוקרטיים** (מועצת 70 ה"זקנים" - ונשאו אתך במשא העם, ולא תישא אתה לבדך" - בחירת מנהיגים ע"י העם "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשיכם" - "דברים א' 13 - הכרעת רוב - אחרי רבים להטות") וכיו"ב.

תקצר היריעה מלהביע את מיכלול הערכים המוסריים, ההומאניסטיים והחילוניים בתניין - אולם דברי דלעיל נועדו לשמש מבוא לראייה נכונה, חילונית ומודרנית, של היהדות בראי התניין.

יאיר אורון בורות של המורה הישראלי

על אופקיו, אמונותיו וערכיו של המורה הישראלי המצוי

אורי בן-צבי מראיין את יאיר אורון בעקבות פידסום ספרו "זהות יהודית-ישראלית"

בתהליך החינוכי שפיתחנו כאן במשך עשרות שנים, יצרנו צעיר ישראלי מנותק מעברו, ביחוד מן העבר הגלוי, מנותק מההווה, מהידע ומהמורשת ההיסטורית, איננו מסוגל לראות את המימד הדינמי שביהדות, משום שאימץ לעצמו תפישה האומרת שהוא חילוני, בעוד שהיהדות היא דת.

בלבול יהודי אופייני

הבוקר נתתי שיעור בסמינר והוזכרה המלה יהודי. רוב הסטודנטים הם חילוניים אולם רואים את היהדות כדת. כשניסיתי לומר שיהדות איננה רק דת, הם לא היו מסוגלים להבין אותי. אין כאן רק עניין של ידע, אלא קושי מהותי בתפיסה של הגדרת היהודי והיהדות. הצעתי לראות יהודי בהקשר הלאומי כמו רוסי או צרפתי או אנגלי. ענו לי שאי אפשר וצריך לומר יהודי - כמו נוצרי ומוסלמי. התעקשתי לחזור להקשר הלאומי - רוסי, צרפתי ואנגלי. אמרו לי - אז תרשום "ישראלי".

יש כאן אי הבנה עמוקה של מורכבות הזהות היהודית המודרנית שבה היהדות איננה זהה לדת. כשאתה מסביר שבמדינה המודרנית אזרחות ולאומיות הם מושגים זהים, ושמי שרוצה להיות צרפתי לא צריך לעבור אקט דתי לשם כך, לא מבינים אותך. הבורות קיימת לא רק בידיעת ההיסטוריה כי אם גם בהבנת שאלות הנוגעות להגדרת זהות לאומית בתקופתנו אנו. המצב החמיר במיוחד בתקופה בה כיהן זבולון המר כשר החינוך. בתקופה זו הופנמה שיטתית התפיסה

יהודי חדש שיהיה שונה מהיהודי הגלוי. מיתוס הצבר היה נסיון לבנות זהות יהודית חדשה שהיא בעצם זהות ישראלית. נוצרו דפוסי חיים ומחשבה, ניתנו תשובות מסודרות ומוצקות שנתנו לישראלי תחושת זהות ברורה ונטעו בו בטחון עצמי בזהותו. עד שנות השבעים הישראלי היה גאה בישראליותו והאמין שנוצר מודל חדש של יהודי, דגם טוב יותר, נכון יותר, עליון על היהודי הגלוי.

מאז שנות השבעים דמותו של הצבר כמודל אידיאלי, כמיתוס, הולכת ונסדקת ומתנפצת. וטוב שכך. הישראליות כדגם רעיוני וערכי תיפקדה עד שנות השבעים, מאז היא מצויה במשבר.

יהדות חופשית: אחת הסיבות שאתה מונה למשבר הזהות היהודית, היא מה שאתה מכנה, "דומן הבורות", כלומר אי ידיעת המורשת היהודית. האם זהו המצב בקרב תלמידך?

יאיר אורון: כמי שמשתתף בהכשרת מורים לעתיד, הצעיר הישראלי והמורה הישראלי יודעים מעט מאד על העבר ועל המורשת של עמם. הערכת היא שהבורות, בחלקה הגדול, נובעת מן הניכור הקיים כלפי ההווה היהודית. ידע כשלעצמו אינו עניין קריטי בבניית זהות, אם כי אין כמוהו להמעייט בחשיבותו. השאלה היא אם אני מנתק את עצמי מן העבר היהודי או שהעבר היהודי הוא חלק מההווה שלי.

יהדות חופשית: סארטר הגדיר יהודי כמי שהאחר אומר עליו שהוא יהודי. היהדות הדתית לסוגיה טוענת למונופול על הגדרת היהודי ונוהגת להטיל דופי בזהותו היהודית של החילוני. האם אתה מוצא בסיס היסטורי לגישה זו?

יאיר אורון: ההגדרה של סארטר מגדירה את היהודי בצורה נגטיבית. נדמה לי שיש בה כדי לסייע לנו להבין את מצוקותיו של החילוני בישראל, שאינו מצליח להגדיר לעצמו את זהותו היהודית, ומאמץ בכך, בלי משים, את ההגדרה הסארטרית. הצעיר הישראלי החילוני נוטה להגדיר עצמו באופן נגטיבי, בלא דתי. יש לו הרבה מאד דעות קדומות ביחס לדת ומה שחמור מזה, הוא מגדיר את יהדותו, בדרך כלל בצורה לא מודעת, באמצעות ההגדרות של האחרים. דוגמא אופיינית לכך היא השואה, מאורע נגטיבי לכל דבר, שהפכה להיות אצל הצעיר החילוני לגורם מרכזי בהגדרת זהותו היהודית.

השואה היא מאורע היסטורי, ואני האחרון שיאמר שלא צריך ללמוד אותו ולא צריך לעסוק במשמעויות החינוכיות הקשות שהוא מעלה, אבל אי אפשר לבנות זהות על גורמים נגטיביים. זהותו של היהודי החילוני הלכה והתפתחה במדינת ישראל, בעיקר בעשרים השנים האחרונות, כזהות שבנויה על מרכיבים שליליים.

יהדות חופשית: בספרך אתה טוען כי המחפכה הציונית הפנתה עורף למסורת העבר המסורתי וניתקה עצמה במודע מהמורשת היהודית. האם אינך רואה פרדוקס בכך שהצעיר הישראלי בן ימינו, שגדל והתחנך על מיתוס הצבר, "מגלה" עכשיו את יהדותו דווקא דרך ביקור באושוויץ?

יאיר אורון: השואה לא תיתן לנו תשובות לשאלת יהודייתנו ולשאלות הקשורות לציונות שלנו. ישנה מצוקה בחברה החילונית הנובעת מן הקושי שבחיפוש אחר הגדרת פוזיטיבית של היהדות.

הציונות שללה את הגולה. האבות המייסדים שהכירו את הדת והמסורת, ביקשו ליצור כאן

ד"ר יאיר אורון הוא מרצה ליהדות ומננה בסמינר הקיבוצים בת"א.

אמונה חילונית סובלנות, דתיות - הגדרות חילוניות

באמונה מסוימת כלשהי, או באמונה באלוהות, או בחובת שמירת מצוות ההלכה לפי שולחן ערוך כלשהו, היא דרך של מבקשי דרך לעצב להם אורת חיים משלהם במסגרת הכלורליסטית היהודית. היא "דתיות" מלשון "דת" בהוראת "חוק" - משמע: אורת חיים תרבותי המוסדר ע"י חוקים ומנהגים קבועים לפיהם חונג האדם את חגיו, יוצר מסגרות לחינוך והשכלה מתמידים שלו במורשת התרבות של עמו ושל עמים אחרים אשר בקרבם הוא חי. יהודים שחילוניותם היא דתם במובן זה הם יהודים היוצרים לעצמם דרך חיים יהודית קבועה לפי מסורת חדשה, ובהתאם לאמונותיהם האתאיסטיות או הרליגיוזיות, מבלי להיות מחוייבים בהכרח לשמירת מצוות ההלכה, תוך שאיבה ממסורות המורשת היהודית העתיקה והחדשה כאחד.

חילונית ביהדות החופשית היא המודעות לכך שאמונתו בקיומו של האלוהים או באי קיומו אינם משנים דבר בחיי. אינם מחייבים אותי לציית למצוות ההלכה של מישורו שעמו עצמו לדברו של אלוהים.

סובלנות ביהדות החופשית מבוססת על האמונה שכל יהודי וכל אדם ראוי לנהוג לפי אמונתו כל עוד אינו מביא בכך נזק לזולתו ואינו כופה אמונתו או מחויבותו על אחרים.

דתיות ביהדות החופשית היא דרכם של יהודים אשר אמונתם מחייבת אותם לאורח חיים קבוע ומסויים, הנותן צורה המעניקה משמעות רוחנית לחייהם והם מבקשים לעצב אורת חיים, חג ושבת במסגרת קהילתית או משפחתית.

דתיות זאת ביהדות חופשית אינה מותנה

שיהדות זהה לדת ויש קושי עצום לשרש אותה.

יהדות חופשית: כיצד תגדיר את יחסו של הצעיר הישראלי כלפי הדת?

י. אורון: לפי דעתי אין שינוי ביחס. הנסיונות שנעשו בעשרים השנים האחרונות לא שינו את המצב, מבחינות מסוימות הם אולי הרעו אותו עוד יותר משום שעוררו לעיתים הערכה שיפוטית מכלילה, שאני כמובן שולל אותה, כלפי הדת. הצעיר הישראלי מגלה במקרים לא מעטים יחס של ניכור, של עוינות, ולפעמים גם בוז ושנאה כלפי הדת, כעצם בלי לדעת אותה.

צריך לנסות להציג את היהדות כדבר דינמי, כדבר פלורליסטי מתפתח שיש בו מחלוקות וויכוחים פנימיים. אחד הכשלונות הגדולים של החינוך היהודי-ציוני שלנו הוא בכך שיצרנו מצב של ניכור כלפי הדת המבוסס על אי הכרתה. איננו פועלים כמעט למען לגיטימיות של ביטויים דתיים שונים בימינו. הכרותו של הצעיר החילוני עם הזרמים הלא-אורתודוקסיים היא מאד קלושה. עפ"י הוא מאמץ לעצמו את דרך הראיה של האורתודוקסיה הישראלית כלפי זרמים אלה.

הציבור החילוני במדינת ישראל חייב להאבק על זכותו של כל אדם דתי לחיות את דתיותו באופן בה יבחר. חוסר היושר האינטלקטואלי בו קובע ציבור חילוני את אי הלגיטימיות של זרמים בדת הוא דבר שאיננו מתקבל על הדעת.

אתה מעלה שוב ושוב את שאלת יחסו של הישראלי כלפי עברו היהודי. אני בהחלט מחשיב ומעריך את המאמץ שנעשה לקירוב התלמיד החילוני למורשת המקראית והתלמודית. יחד עם זאת אני חושב שהכשלון שלנו נעוץ יותר בכך שלא הצלחנו להתמודד עם ההווה היהודית של 200 השנים האחרונות בה נוצרו גוונים שונים של בטויים יהודיים, שהולידו, בין השאר, את האופציה לנתק את היהדות כלאומיות מן הדת. מכאן צמחה הציונות. אם הצעיר איננו מבין את יהדותו במשקפיים של שייכות לאומית, הוא מנתק את עצמו בדיעבד מהמשמעות העמוקה של הרעיון הציוני. השורשים החתוכים מהד, והנתק מההווה היהודי מאידך, עוסקים ב"מקורות" ומטניחים את יהדות ההווה, הם הכשלון החינוכי הגדול שלנו.

יהדות חופשית: מוכרת הגדרתו הקלאסית של ברנר, האומרת שכל מה שאנחנו עושים בהווה, כל יצירה, כל תחום שיהודי עוסק בו, זוהי יהדות. מכאן שאמת המידה לזהותנו היהודית היא מה שנעשה כאן ועכשיו, ללא קשר למידת ידיעתנו או העמקתנו בעבר.

של היהודים. הקושי הגדול שלי הוא כיצד להעביר לדור הצעיר את תחושת השייכות הלאומית יהודית שלנו, שאיננה זהה לדת. היהדות החרדית היא לגיטימית בעיני. השאלה היא אם אני מצליח ליצור הווה יהודית שבה החילוני מאמין בזכותו להיות אחר מן היהודי החרדי או הדתי לאומי. פה איננו מצליחים, לא בגלל האגרסיביות של החוגים הדתיים כי אם בגלל המצוקות שלנו.

השאלה היסודית היא האם נצליח לפתח הווה יהודית חילונית. אפשר לומר שהיא קיימת בקרב חלקים מסויימים של האינטליגנציה הישראלית, אבל אני טוען שאנחנו נכשלים בהעברתה לדור הצעיר. איננו מצליחים לפתח מערכת חינוכית ערכית שבה צעיר יהודי יגדיר את עצמו קודם כל במימד האנושי.

יהדות חופשית: כיצד ניתן להנחיל תכנים של יהדות חילונית כאשר חלק גדול של דור המורים שעתיד ללמד בבתי הספר הכלליים, הן בנות דתיות. לדוגמא, בבי"ס להכשרת מורים "כרם" בירושלים, 85% מציבור המורות הן דתיות.

י. אורון: הגדרתו של ברנר מקובלת עלי. לדעתי, היהודים הם שקובעים את גבולות היהדות ולא להיפך. בניגוד לדגשים שהתפתחו בעשרים השנים האחרונות, עיסוק בעבר, בהווה היהודית הדתית, ביצירה היהודית שיש לה ביטויים דתיים, הוא חשוב אך איננו הדבר המרכזי. אנחנו, באמצעות האידיאולוגיה של שלילת הגולה, ממשיכים לנתק את הצעיר הישראלי כיהודי, מהעם היהודי שאינו חי פה. אנחנו מרבים לעסוק במקורות וזה חשוב, אך מונחים את ההווה, את הקשר ליהדות ימינו, את ההכנה שיהדות היא דבר משתנה ורב גווני.

יהדות חופשית: בספרך חסרה ראיית היהדות מנקודת מבטו של החילוני. האם אינך חושב שהבעיה היא בכך שאנחנו מעמידים את עצמנו כל הזמן בהשוואה עם הזרמים הדתיים, במקום להתמודד עם התוכן הייחודי שלנו כחילוניים.

י. אורון: אני מסכים אתך מאד. אני ממליץ לחברי שלא לבזבז את הזמן במלחמה כנגד זרמים אחרים. אנחנו צריכים להגדיר את זהותנו שלנו מבחינה פוזיטיבית - לשאול את עצמנו באיזה אופן אנחנו יהודים חילוניים מודרניים. העובדה שאני יהודי משמעה לגבי שאני משתייך לקהילה לאומית יהודית ולא לקהילה דתית. מה שמגדיר את גבולות היהדות הם מעשיהם, דעותיהם ורגשותיהם

קיבוץ על אחד העם, ברנר או בדל כצנלסון, הם הרבה פעמים אינם יודעים כלל מי הם.

מנהיגים של מפלגת העבודה: הרבי מלובביץ - המשיח

בידיעה מדהימה ובלתי מוכחשת, הופיעה במערב (מרס, 1984), ליד תחזית מזג האוויר, כבדרך אגב, ההודעה כי מזכיר מפלגת העבודה, מר נסים זייל ועמו כמה מראשי ונציגי הציונות החילונית בכנסת - רפי אדרי, דליה איציק, חיים דיין, רענן כהן, אביגדור קהלני ואחרים - מודים במשיחיותו של מנחם מנדל שניאורסון. יחד עם עוד 60 חברי כנסת, כולל חילונים מהוללים כרפאל איתן, כיבי נתניהו, חתמו הנ"ל על מכתב ל"הלובביציר" או כפי שהוא מכונה כפי מנהיגי העבודה: "ירבנו ומורנו מלך המשיח", והודיעוהו כי הם מתפללים:

"תפילתנו ובקשתנו שכבוד קדושתו יופיע מיד מתוך בריאתו שלימה בארץ הקודש ויוליכנו לירושלים עיר הקודש לבנין בית המקדש כנאולה השלימה".

אין להניח כי תפילתם תענה. גם כשמנחם מנדל שניאורסון מברוקלין היה בראש ושלם ולא בוסס מעונה החי בזכות מכונות הנשמה, הוא סרב לבקר ב"ארץ הקודש" והעדיף לשמור על מעוז בגולה ועל העמדת הפנים של אפיפיור היהודים שאינו מזוהה חלילה עם מדינה של כופרים ודוחקים קץ שהעיוז להקים מדינה ובריה בירושלים. עתה הוא הוכרז על ידי חסידיו השוטים כמשיח פלאי שיחיו אינם גופניים ועל כן גם מותו אינו אפשרי.

הייתכן כי מנהיגי הציונות החילונית המזוהגת על ידי תנועת העבודה, שניקר מפעלה היה דחיית הרעיון המשיחי יתרפסו בפני כת קנאים המאמינים בנסי גאולה? הייתכן שיתחננו בפניו כי יוליכם לירושלים לבנין בית המקדש?" הייתכן שאינם מבינים את הנזקים העצומים שהם גורמים למפלגתם, לחניכיה, ולרעיונות שהיא אמורה לדגול בהם כשהם מרכזים הכרות פנטיות משיחיות וחסרות חכמה בינה ודעת, שהיו אמורים להיות מאסיבי התנועה של החניא?

האמנם הגיעו מזכיר מפלגת העבודה ומנהיגי הצעירים של הציונות החילונית למשבר רוחני כת עמוק, עד שאינם יודעים עוד להבחין בין פשרה פוליטית למען השלום בענייני בשר למשל, לבין הסכמה רוחנית עם ביטויי הבל מזעזעים המעליבים את בוחריהם ופוגעים באמונתם ובתרבותם של כל אלה שהיו והנם מוכנים להקריב הכל למען הגשמת הציונות כיון שלא האמינו ואינם מאמינים בשום משיח, אפילו הוא מקנאי ברוקלין המשיחים למלחמה למען ארץ ישראל השלמה?

היהודי החילוני בעוד 15 שנים

יהדות חופשית: נניח שבעוד 15-20 שנים אתה חוזר לבדיקת הזהות היהודית בקרב הדור הצעיר וכותב המשך לספרך. כיצד לדעתך יראו פני הדברים. מה יהיו השינויים בזהותו היהודית של הצעיר החילוני?

י. אורון: זו כבר פוטורולוגיה. במחקרי מצאתי שאין לחברה הישראלית זהות אחת אלא כמה תת-זהויות. הופתעתי ממייעוט נקודות המפגש בין תת הזהויות. להערכתי המתח הקיים בחברה שלנו, גלוי או מסווה, ילך ויחריף. עדיין לא הגענו לשיאו של תהליך הקיטוב בחברה הישראלית בין תת-הזהויות.

יחסים של קונפליקט מתמשך בין תת הזהויות אינם חיוביים. אנחנו צריכים להפנות את האנרגיה שלנו לברור עצמי, לבניה של זהות, ולא לשלילת הלגיטימיות של אחרים. במקום מלחמה באחר עלינו להאבק למען הכרה בלגיטימיות של הזרמים השונים בטווח קרוב היחסים בין המרכיבים השונים של החברה הישראלית ימשיכו להיות מתוחים ועוינים ואני צופה שתהליך השלום אף יחריף את הבעיות, לפחות לטווח של השנים הקרובות.

ישנם אנשים שחושבים שהסטיכיה תיצור חילוניות ותבנה זהות ישראלית יהודית. אני אינני חושב כך. אני מבקש להתמודד כבר עתה עם המצב כדי שהזהות היהודית החילונית לא תהיה שרויה במשבר גם בעוד 15 שנים.

י. אורון: אף אחד אינו נדרש לפיתוח השקפה יהודית שמכירה בפלורליזם. החברה הישראלית לא יצרה מכניזם של סובלנות, הפלורליזם הוא דבר זר, לא לגיטימי, מבחינת הצעיר שלנו. אצל חלק גדול מהתלמידים אין כלל מודעות לכך שישנם בטויים שונים של חיים יהודיים. הופנמה אצלם תפיסה המזהה יהדות עם דת אורתודוקסית, עד כדי פחד מכל שינוי וראייה אחרת. אין להן שום כלים להתמודד עם מציאות של פלורליזם. ואם לא די בכך הרי הם בטוחים שהמערכת עצמה, אינה מכירה ברב גווניות. חלק לא קטן מן המורים הלא-דתיים לא מודע לקיומה של יהדות חילונית כתופעה יהודית לגיטימית.

אתן לך דוגמא. לפני שנה התקיים בירושלים כנס של התנועה הרפורמית. שר הדתות דאז, עוזי ברעם, חבר בממשלה של העבודה ומרצ, שהיא ללא ספק הממשלה הטובה ביותר מבחינתו של היהודי החילוני, עלה ואמר: אל תחלמו שנכיר בכם כזרם לגיטימי.

אין לנו סיכוי להעביר לאנשים צעירים תפיסת עולם יהודית חילונית, הנותנת לגיטימציה לדעות אחרות, כאשר הם רואים צביעות כזו של המערכת הפוליטית. אולם בעיות הזהות של החברה הישראלית והעם היהודי אינן פוליטיות, הן בעיות אימננטיות הקשורות להוויית היום יום, ולהסטוריה של 4000 שנות יהדות.

חמורים מכל הם האטימות וחוסר הסקרנות. הבורות קיימת לא רק במה שקשור למקורות הקלאסיים. קח אדם צעיר ותעסוק איתו בהווייה היהודית כפרספקטיבה של התנועה הציונית לגווניה השונים ותגלה שממה. כשאתה מדבר עם תלמידי סמינר או בני

יעקב כהן חינוך להבנת הפרחים בדת ישראל

במקום לזהות את היהדות עם הדת האורתודוקסית, יש ללמוד את הדת כתופעה תרבותית ופולודליסטית

אולם עיוורון זה, הנמשך כבר מאות שנים, הזיק להתפתחות הרוחנית של היישוב - בחינוך, במוסר ובפוליטיקה. לא כאן המקום לפרט את הנזק, אבל מן הדין לציין שכל עוד תשרור ההשקפה המשותפת הזאת על משמעות הדת, יפעילו החרדים ואורתודוקסים קיצוניים

השפעה הרסנית על החברה הישראלית כולה. מנקודת ראות דמוקרטית וגם מנקודת ראות יהודית נאורה, למשל, אין שום היגיון או הצדקה למסירת ענייני אישות לידי זרם דתי אחד או לשחרר את צעירי החרדים משירות בצבא. אם נקבל את ההלכה כביטוי הרצוי של היהדות, למה נצמצם את אכיפתה לתחומים מיגבלים; למה לא ננהג לפיה בכל תחומי החיים?

מה היא דת? מה המאפיינים המשותפים לדתות?

הדת היא תופעה כלל אנושית, והיהדות היא רק אחת מגילוייה. אין דת אלא דתות. אבל מה המשותף ביניהן? פננה ראשונה למילון וובסטר, ונמצא הגדרה טיפוסית. הדת היא "אמונה, המקשרת את האופי הרוחני של האדם להווייה על-טבעית והכורכת תחושת תלות ואחריות, יחד עם הרגשות והתקסים הנובעים בדרך הטבע מאותה אמונה". הגדרה זו מקובלת על רבים, אבל היא לוקה בחסר. איפה בהגדרה טיפוסית זו

האפקט החברתי של הדת? מהן המשמעויות הדתיות של הלאומיות היהודית, הכנסיות הנוצריות או הזהות המדינית של השינטו היפני?

אמנם, אפשר לדבר על אמונת היחיד, אבל אנו עוסקים בדת של קבוצות בעלות רקע היסטורי. יתר על כן, איפה, בהגדרת וובסטר, המערכת המוסרית המיוחדת לכל תורה; ועל סמך מה מזהה וובסטר את הדת עם אמונה בהווייה על-טבעית? בדתות המזרח הרחוק יש זיקה חזקה לטורליזם. ועוד ניתן להזכיר, שאם כי תלות ואחריות מהוות מרכיבים בלתי נפרדים של כל דת, אין להסיק מכך שהן כרוכות אך ורק באמונה על-טבעית. אם מילון בעל סמכות מיקצועית כה מביך אותנו, מה אפשר לצפות מהמוני העם? אין מנוס אלא לחפש ראייה יותר בדוקה של הדת ולנסות להפיץ אותה ברבים.

החרדים אשמים במצב המביך בארץ. הפוליטיקאים הייחלונים, מתוך בורותם וצביעותם, נכנעים בשתיקה לרעיונות דתיים וחברתיים, שהם בעצמם רחוקים מהם ואפילו סולדים מהם. החופשיים מיסודו את דת ההלכה במדינה המימסד הדתי בארץ עומד

הויכוח המתמשך על הפרדת דת ומדינה חושף את התיסכול השורר בעם היהודי לגבי אופיו הלאומי ומקום הדת ביהדות. יש בורות גדולה לגבי הגדרת הדת היהודית בפרט, לגבי משמעות הדמוקרטיה כתפיסת עולם וכצורת חברה, לגבי הקשר בין עם וארץ, וכן לגבי המתבקש מנוכחותו במדינת ישראל של עם גאה שני.

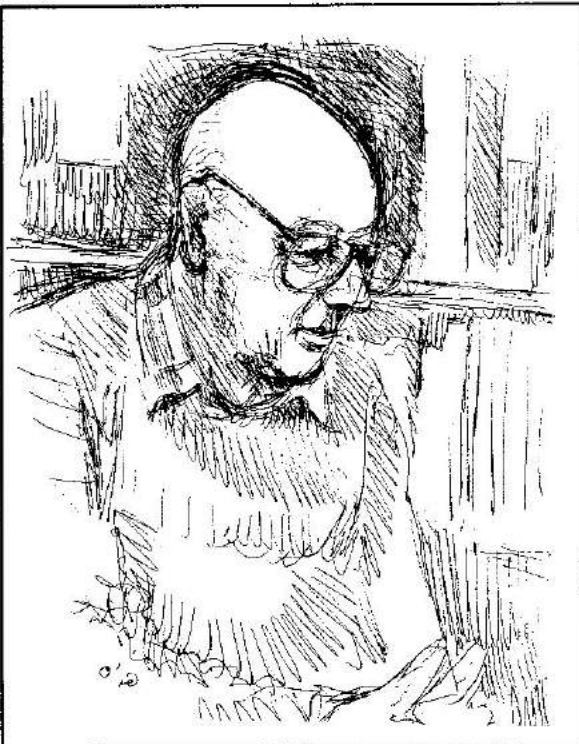
מעיל המשוגעים של הדת ה"אמיתית"

בחלוקה הפשטנית בין "דתיים" ו"יחלונים" טמון הסכס סמוי בין שני היריבים. שניהם תמימי דעים שיש לזהות את הדת היהודית כדת האלוהית האמיתית היחידה. ה"דתיים" מחייבים אמונה זו, והיחלונים דוחים אותה. הגדרה זו של הדת, שמצאה את ביטוייה המובהק במשנתו של יוסף אלבר (1388-1444), היתה מובנת, אולי, בעידן של יומרנות דתית כללית, אבל אין לה על מה להתבסס היום, כשברור לכל בר דעת שלכל דת יש תכונות חיוביות ושליליות.

האמונה במעמד האקסלוסיבי של דת ישראל גורמת נזק כבד לתהליך ההתבגרות של העם היהודי. בעבר הפסיד העם כוחות יצירתיים רבים.

אנשים כמו אלישע בן-אבויה, שפינוזה, ואפיקורסים אחרים הוחרמו או עזבו את העם כדי שיוכלו לנשום את אוויר החופש. היום, "צאצאיהם" של הכופרים האלה מוצאים את מקומם כיהודים מן המניין. אבל בו בזמן עדיין מנסים המאמינים בתורה מן השמיים להכניס את העם לתוך מעיל המשוגעים של הדתיות ה"אמיתית". חרדים אלה עוד לא הצליחו להחזיר את השעון אחורה ולשתק את הדעות "המסוכנות", אבל הם מנצלים את כוחם הפוליטי כדי להקים ממסד דתי נאמן לעקרונות הדת האלוהית האחת. אולם לא רק

מרופ' יעקב כהן הוא מרצה במכללה לרבנים של התנועה הרקונסטרוקציוניסטית בפילדלפיה, מייסד קהילת מבקשי דרך בירושלים. פירסם ספר "מורים לזמן נבוך" על הגותם של קוק וקפלן.

יעקב כהן

בניגוד גמור למציאות הרוחנית בעם. רוב היהודים בארץ ובחו"ל חלוקים בדעותיהם על הדת ויחד עם זאת מנהלים ביניהם ויכוח מכובד, תוך סובלנות הדדית וכוונות לתת לכל אחד לחיות את היהדות שלו. הספקות של "אחר" והנטורליזם של שפינוזה מקובלים, או לפחות נלמדים ברצינות ובכבוד בקרב אקדמאים יהודיים. החלכה, שהיתה עד לפני כמאתיים שנה נקודת המשען שעליה נחה היהדות כולה, רחוקה היום מלהיות אבן הפינה של אורח חייו של היהודי הממוצע. אולם למרבה הצער, הסרת עול ההלכה לא הניעה את החופשיים ליצור יהדות דתית יותר סבירה. במקום זה, הם עזרו למסד את דת ההלכה. הם נתנו לאורתודוקסים ולחרדים להכתוב את הגדרת הדת. הצעד הבא, בעקבות רתיעתם מהדת ההתגלותית, היה להכריז שכבר אין להם שום קשר עם הדת.

נתחיל עם הטיעון, שהדת מתפתחת בד בבד עם כל העיסוק האנושי. אנו נמצאים עתה בעידן מדעי, ואין לצפות שהאנושות תוכל להתעלם מאתגר זה. אין זאת אומרת, שהמדע מבטיח לאדם את גאולתו או שכל האמת נמצאת בהישג ידם של המדענים. גם המדע הוא פרי מוחו המוגבל של האדם. אולם המפעל המדעי הצליח להטיל ספק בעילותה של דת הניסים. התלות שהאדם מרגיש לנוכח הכוחות האדירים של הקוסמוס מוצאת היום את מקורה, בשביל רבים, בחוקי טבע נצחיים. רמז לדבר נמצא בדברי הנביא מלאכי: "אני יהוה לא שנית" (מלאכי ג, 1). חוסר השתנות, משמע שאלוהים וטבע קשורים באותה מערכת חוקית. מסתבר שתאיולוגיה נטורליסטית לא רק אפשרית; היא מתבקשת מכל מה שידוע לנו על המציאות. או, שלא להגזים, תיאולוגיה נטורליסטית סבירה יותר מזו של האסכולה העל-טבעית הנסית. אי לכך, ואגיד את זה בלשון המעטה, אין יסוד לדעה שבידי המימסד הדתי בישראל התיאולוגיה הבלעדית.

הגדרה לא-אורתודוקסית של הדת

יהיה זה בלתי ריאלי לצפות שנוכל להחזיר את ההיסטוריה אחורנית ולהביא לידי אותה מידה של הסכמה לגבי עקרונות היהדות שאפיינה את עידן ההלכה. אולם כן ניתן ליעל ולעדן את הויכוח על ידי בירור נקודות אי-ההסכמה בין היריבים ולהביאם להתמודדות עניינית על כל נקודה ונקודה.

- מהם הנושאים הראויים לויכוח לשם שמיים? הדת היא ניסיון של חברה מסויימת - עם, כנסיה או צורה אחרת של חיים קבוצתיים - להגדיר מהי שלמות האדם וליצור את התנאים להגשמתה. כמו השפה, הדת מופיעה תמיד כגילוי מיוחד של קבוצה מסויימת, יוצא שקיימת קשת רחבה של הזוויות דת. בקרב כל דת מתהווה תהליך של השתנות מתמדת, בהתאם לתמורות בסביבתה.
- המבנה והתוכן של הדת תלויים באופי המיוחד של הקבוצה בה היא נולדה. הדת היהודית, למשל, מאופיינת על ידי זיקתה ההדוקה לעם היהודי. הלאומיות היהודית מהווה קטגוריה דתית מובהקת. לעומת היהדות, הנצרות אינה קשורה עם עם מסויים. הכניסיות הנוצריות למיניהן מאורגנות על יסוד אמונות ופולחנים, כשחילוקי דעות דקים ביותר מאיימים על עצם זהותה וקיומה של הנצרות.
- ההגדרה העצמית של העם היהודי - וכתוצאה מכך מושג דתו - נכנסה לעידן חדש. הפלורליזם הבולט בכל תחומי החיים היהודיים משפיע בהכרח גם על הדת. אין זה נכון לזהות את הדת היהודית

עם קביעה תיאולוגית כלשהי (כמו, למשל, תורה מן השמיים), עם פולחן אחיד או עם ההלכה. עלייתם של זרמים דתיים שונים בקרב היהדות אינה, בעיני נאמניהם, בגידה במסורת אבות אלא התפתחות טבעית ונחוצה. אי אפשר להתמודד עם המציאות המודרנית המגוונת בלי שגם ביהדות תהיה מידה גדולה של גיוון. התמיכה של ממשלת ישראל במימסד הדתי מעכבת, אפוא, את ההתבררות הדתית של העם.

4. מסתבר שהדת היהודית מהווה מאמץ בלתי פוסק של העם היהודי לספק לבניו ולבנותיו חזון נאה על שלמות האדם והאמצעים הרוחניים הנחוצים להגשמתה. דת זו אינה יכולה להיות מוגבלת לכותלי בית הכנסת. היא מתפשטת לכל זירה שנועד בה קרב על משמעות החיים. אם אנו רוצים להבין את המהות של הדת היהודית, אין דרך טובה יותר מקריאה בתי"ך. הספר הזה הוא, לכל הדעות, הספר הדתי המובהק, וממנו אנו למדים שהדת היהודית אינה שייכת לשום כת בעם.

התנאים להידברות בין חילוניים ודתיים

הכוח העיקרי המאגד יהודים זה לזה הוא בוראיי מורשתם המשותפת. אבל הגורם הזה

הוא גם המפריד ביניהם. לא יהיה מנוס מהדילמה הזאת עד ש"דתיים" ו"חילוניים" יגשימו את הנדרש מרוח הדימוקרטיה - לאמור, התמודדות פתוחה וכנה בנוגע למשמעות המסורת והרלוונטיות שלה לניהול מדינה נאורה. בהתמודדות זו יתחוללו שינויים דרסטיים בנישנותיהם של שתי הקבוצות. הדתיים, בלי שיצטרכו לוותר על דבר באורח חייהם, יידרשו להכיר שגם ליריביהם יש ערכים הקדושים להם. דתיים אלה יצטרכו להכיר בכך, שהמונופול שלהם על הנדרת הדת אינו מוצדק ושעליהם ללמוד להימנע מכל ניסיון להשתמש בכפייה מטעם המדינה כדי להפוך את ה"תועים" ליהודים כשרים.

מאיך גיטא, ה"חילוניים" יידרשו ללמוד את המקורות. הם צריכים להתנער מדעותיהם הקדומות ולחפש את הפנינים הטמונות באוצר המסורת. לימוד זה לא יביאם לתשובה, שנאמני ההלכה היו מקווים לה, אבל ה"חילוניים" ייצאו מהמפגש עם היהדות הקלאסית הרבה יותר מוכנים ומוכשרים לקיים יהדות סבירה משהם מסוגלים לעשות עכשיו.

כדי לאחד את העם נצטרך להצטייד במידה של סבלנות, סובלנות ויכולת להתפשר שלא ידע עמנו מעולם. למידות האלו יש לא רק ערך פרגמטי. יש לראותם כמרכיבים של היהדות עצמה.

הישגי היהדות החופשית מה הושג? על מה יש להאבק?

העליון, המרחיב בהתמדה את בסיס הפסיקה הליברלית וההומניסטית, באה לביטוי לאחרונה בצמצום סמכויותיהם של בתי הדין הרבניים להתערב בחיי המשפחה והאישיות של הרוב החילוני. למרות המחאות הקולניות של הרבנים אין ספק שהם הולכים ומאבדים בהדרגה מכוחם, הן ברחוב החרדי והן בקרב הציבור החילוני. עוד מעט יונחרו בידיהם רק זכויות הקניה והמכירה של החמץ של מדינת ישראל. המשימות הניצבות בפני היהדות החופשית במאבקה בכפייה הדתית הן עדיין גדולות והגשמתן עשויה להכריע את אופיה ודמותה של המדינה. החשוכה שבהן - לשחרר את הדת מהמדינה ואת המדינה מהדת. להפוך את הדת לעניין אישי, משפחתי וקהילתי ולהוציאה מידי הפוליטיקאים. לשחרר את הנישואים ושאר טקסי חג מידי הרבנים האורתודוקסים המייצגים מיעוט בעולם היהודי ולאפשר לכל אדם לערוך חגיגות כדרכו ובהתאם לאמונתו. לשחרר את החינוך הכללי-חילוני מהשפעתם של מורים דתיים המחוייבים לפרשנות הלכתית על מנת לעצור את התרחקות המער מהיהדות.

היהדות החופשית בישראל השיגה בשנות השמונים והתשעים הישגים מהפכניים בצמצום הכפייה הדתית. הטלביזיה הישראלית פרצה את מחסום השבת. בתל אביב בוטלו האיסורים על חיי תרבות, אמנות ובידור בערבי שבת, והיא נהיתה, בחקוקות כהונתו של שלמה להט, לעיר יהודית חופשית. בירושלים נפתחו בתי קולנוע, מסעדות, דיסקוטקים ומועדוני לילה, והדבר השפיע על צביון החיים התרבותיים בערים ועיירות רבות ברחבי הארץ. תרומה מיוחדת היתה לבית המשפט שחזר ואישר את הזכות להקבנות סרטים בערבי שיש בירושלים, בנתניה וברחובות.

קרב היום בו יותר ליהודים לא רק לרקוד ולראות סרטים בשבת אלא להנות גם מהצגות וקונצרטים, לקיים מפגשי הורים וילדים בבתי ספר קהילתיים - פעילות החשובת משום מה לחילול שבת, ולהפעיל תחבורה ציבורית בשבת שתאפשר לאנשים רבים, שאין להם רכב פרטי, להגיע למקומות בילוי הגורמים להם לעונג שבת וחג. התערבותו התקיפה של בית המשפט

אינך יודע לשאול

על יוצאים לשאלה שמוחפשים תשובות ובני קיבוצים שאין להם שאלות

ניתן היה לומר, ברוח המשל על ארבעת הבנים שבאגדה, שפעם היה בן הקיבוץ הבן החכם - בן הזמן, מתאים עצמו לרוח החיים המודרניים, בונה חברה חדשה, היפוכה של דמות היהודי מן העבר. היום דומה בן הקיבוץ למי שאיננו יודע לשאול, לאותו בן נבוך, איבד, תלוש, חסר מצפן. לנוכח חינוניותם, סקרנותם ורצונם העז של יוצאים לשאלה רבים להקלט ולהטמא בחברה החילונית ולנוכח העבודה שכבר עתה משמשים הקיבוצים כאבן שואבת לצעירים חרדים, יתכן והולך ומתגשם לעינינו חזונו של עמוס עוז, שניבא לפני מספר שנים כי "הגל הבא שיבנה קיבוצים יהיה של עוזבי ישיבות חרדיות".

החופשית - שפתו דלה, חסרות לו מלים רבות בעברית, ידיעותיו בחשבון, בשפות, בהיסטוריה וביהדות שוות על פי רוב לרמתם של תלמידי בי"ס יסודי. מעודו לא ביקר בתיאטרון או בקולנוע, לא קרא ספר שירה או פרוזה ואינו מכיר מוסיקה קלאסית. הוא אינו אמון על כללי התנהגות, עשה ואל תעשה המקובלים בחברה החילונית בדומה למהגר שבא לארץ חדשה וניצב נוכח אין ספור בעיות של קליטה והבנה. החברה ממנה יצא, אין לה חלק באתוס הלאומי הישראלי. היא שונה לא רק במראה ובמנהגיה אלא גם באורח מחשבתה וסירובה להסתגל לחיים המודרניים ולמציאות הזמן המשתנה. יחד עם זאת הוא ניחן בסקרנות וברצון עז ללמוד ולהבין. הקשיים העומדים בפניו הם עצומים. מי שאינו בנוי להתמודדות הקשה לא יתחיל בה. הסקרנות, התאוה לדעת מסייעת לו לגשר על פערים, לסגור הסרי מידע, ללמוד ולהדביק את רמתם של בני גילו תוך זמן קצר.

מצד שני ניצב בן הקיבוץ שהוא בהרבה מובנים היפוכו של היוצא לשאלה. החינוך שקיבל נחשב להממה ערכית בעלת תפיסת עולם המהווה, או לפחות היוותה עד לא מכבר, את האידיאל של היהודי החדש. הוא יורשה של המורשת היהודית. הוא חלק אורגני של המציאות הישראלית, ואחד מסמליה. בעבר הצטיין במעורבות פעילה באתגרים שעמדו בפני הדור והיה מהמובילים כמעט בכל תחום בו עסק. היום נדמה, מבקש הצעיר בן הקיבוץ את עצמו בלבד. אין בו נחישות, לא תמצא בו כטחון עצמי, תחושה של שכנוע פנימי, בעולמו, בערכיו. אם יש פן מובהק המאפיין אותו הריהו חוסר המעורבות, חוסר העניין בנושאים חברתיים ולאומיים (למעט צבא).

שנים תהיתי מי הוא אותו גולם "שאינו יודע לשאול" החוזר אלינו מדי שנה בהגדה של פסח. השנה עמדתי על משרו. לאחרונה זומן מפגש יוצא דופן בין שתי קבוצות צעירים שבאו משני עולמות שונים ומנוגדים. קבוצה של יוצאים לשאלה, שרק עתה עזבו את העולם החרדי, התארחו במדרשת אורנים ונפגשה עם תלמידי תיכון, בני אותו גיל, מהתנועה הקיבוצית. באירוע הועלו דילמות שונות הקשורות לעולמו של האדם המאמין, יחסה של הדת לאדם, לטבע ולחופש, והתפתחה שיחה על דת וחילוניות ביהדות.

לאורך כל המפגש בלטה תופעה סוציולוגית מרתקת. מצד אחד ישבה קבוצת היוצאים לשאלה. 30 נערים ונערות, שואלים, מעירים, מגיבים, מגלים מעורבות בלתי רגילה בנאמר. ניכר שאכפת להם, חשוב להם לשמוע, ובעיקר להביע את דעתם. מצד שני ישבו בני הקיבוץ ושתקו. חבורה גדולה של צעירים אלומי פה, נוהים באוויר, אדישים, ספק מתעניינים, לא שייכים.

היוצא לשאלה - סקרן ותאב דעת

הניגוד בין שתי הקבוצות לא היה מקרי. הוא מצביע לא רק על השוני כי אם גם על עולמם התרבותי ומטענם הערכי של המשתתפים. מצד אחד, היוצא לשאלה. אתמול אברך בישיבה חרדית, היום עושה צעדים ראשונים בעולם זר ומנוכר. הוא סובל מחסר גדול בכל התחומים המרכיבים את מציאות החיים

אורי בן צבי הוא מזכ"ל תחיל"ה.

ת"ת

היציאה לשאלה מבחינה את החרדים

בעתונות החרדית ("היום השישי", מרס 194), הופיעו לאחריה סיפורים מסמרי שיער על "סירת מסיונרית" הסובבת בדרכים ומשכנעת צעירים חרדים להתפקר. "מקורות עלונוי שם" הצביעו על אגודת ה"ל"ל (העמותה ליוצאים לשאלה), כמי שעומדת מאחורי המבצע, והאשימו אותה בחטיפת נשמות. אין זה הפעם הראשונה שהדימוי החרדי מספרק "ברווזים" מסוג זה. לה"ל אין כמובן כל קשר לסיפור, אולם אין ספק שיש בו כדי להעיד על הצלחת פעולתה ועל הבהלה הקיימת בקרב חוגים דתיים לנוכח תופעת היציאה לשאלה.

בחודשים האחרונים קיימה העמותה מפגשים רבים ליוצאים לשאלה שכללו בין השאר: מפגש עם בני קיבוצים, אירוח אצל משפחות קונטרבטיביות, אירוח בקיבוצים, סדר פסח שני, טיולים בגלבוע ובבית שערם, ביקור במוזיאונים ועוד.

ה"ל"ל מפעילה שני "קווים חמים" לשירות הפונים אליה:
בידולים בימים א' ד' בין השעות 18:00-22:00 טל. 02-610075
בתל-אביב בימים ב' ה' בין השעות 18:00-22:00 טל. 03-5228705

דרושים מתנדבים לאיוש הקווים ולסיוע ליוצאים לשאלה

אריה בן גוריון הגדה של פסח - מה נשתנה בדורנו

כמעט כל דוד הוסיף או גרע מנוסח ההגדה. האם רשאי דורנו לכתוב הגדה חדשה?

בכל פסח שואל אדם יהודי את עצמו: מתי נולדתי? איפה נולדתי? בן כמה אני? (היינו - מהו הזיכרון ההיסטורי אותו אני נושא בתוך אישיותי במודע?). זיכרון יציאת מצרים הוא האירוע הראשיתי והמשמעותי ביותר בעיצוב תודעתנו הלאומית, המשפחתית והאישית.

תעודת זהות פרטית ולאומית

אני מביט בתעודת הזהות שלי וקורא בה, את אשר חרוט בכתב נעלם: הורי נולדו כעבדים במצרים, אבל נשאו את זהותם בגאון כבני חורין. גם אני הייתי איתם שם. המלך והמלוכה המצריים, בתוכם ישבנו כנרים, הוציאו פקודה להשמדת עם מתוכננת לראשונה בתולדותינו.

זכרון זה של שעבוד מצרים, הוא כה יסודי, עד כי בפתח הדיבר הראשון בעשרת הדברות אלהים מציג ומגדיר את עצמו: אנכי הי אלהיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים, מבית עבדים.

כך גם בקידוש לשבת, בכל ליל שבת, אדם יהודי מברך ומאזכר את "יציאת מצרים": ושבת קדשו באהבה וברצון הנחילנו. זכרון למעשה בראשית... זכר ליציאת מצרים.

רבי נחמן מברסלב הרחיב ודרש בזיכרון יציאת מצרים כאירוע אישי חוזר בכל זמן ובכל יום: "יציאת מצרים היא בכל אדם ובכל זמן, בכל שנה ושנה וגם בכל יום ויום - יש בו בחינת פסח ויציאת מצרים".

וכך לאורך דורות ביהדות, בבית ראשון ובשני ובגלויות כולן, עד לראשית עצמאותנו המתחדשת לאחר השואה.

כאשר נדרש דוד בן גוריון, מי שעתיד להיות ראש ממשלת ישראל הראשון, להתייצב לפני ועדת החקירה של האו"ם ב-1947 ולטעון בזכות מדינה יהודית בארץ ישראל - גם הוא בוחר לפתוח את נאומו הפוליטי באיזכור הטקסט של פסח בתפילתו ותקוותו של היהודי בכל אתר ובכל הזמנים: לחזור ולהיות בן חורין בירושלים.

אריה בן גוריון הוא חבר קיבוץ בית השיטה, עורכה של הגדת התק"מ, מקימו ומנהלו של ארכיון החגים הבינקיבוצי. לאחרונה זכה בפרס קרן אביחי לקירוב לבבות בין עדי ועדי וקירוב למסורת.

"... לפני כשלוש מאות שנים הפליגה לעולם החדש אניה ושמה מייפלואור. היה זה מאורע גדול בתולדות אנגליה ואמריקה. אבל תאב אני לדעת, אם יש אנגלי אחד היודע בדיוק אימתי הפליגה אניה זאת. וכמה אמריקאיים יודעים זאת. היודעים הם כמה אנשים היו באותה אניה, ומה טיבו של הלחם שאכלו בצאתם?"

והנה יותר משלושת אלפים ושלוש מאות שנה, לפני הפלגת מייפלואור, יצאו היהודים ממצרים - וכל יהודי בעולם, ואף באמריקה וברוסיה - יודע בדיוק באיזה יום יצאו. החמישה עשר בניסן. וכולם יודעים בדיוק איזה לחם אכלו היהודים: מצות, ועד היום הזה אוכלים יהודים בכל העולם כולו מצה זו בחמישה עשר בניסן, באמריקה, ברוסיה ובארצות אחרות, ומספרים ביציאת מצרים ובצרות שבאו על היהודים מיום שיצאו לגולה. והם מסיימים בשני מאמרים: השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין. השתא הכא לשנה הבאה בירושלים."

שני הפעלים המנחים והצמודים בסיפור המקראי, בספרי שמות ודברים, שבין עבדות לגאולה, הם: "ויציאנו מ- (מצרים) ויביאנו אלי" (הארץ שהבטיח לנו למורשה). כך גם בשאלת החכם בהגדה ובתשובה הניתנת לו, נותרת התשובה ב"ויציאנו ממצרים" ובהשמטת ההשלמה: "למען יביא אותנו לתת לנו את הארץ". שאלת החכם נסמכת על דברים פרק ו' פסוקים כ-כג:

"כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדת והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלוהינו אתכם, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו ה' ממצרים ביד חזקה... (עד כאן מופיע בהגדה המסורתית)

ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו" (ההמשך שהושמט)

את המגמה של ההגדה המסורתית לצטט את פסוקי המקרא ללא הסיפא - הבאת ישראל

מדוע הושמט הפסוק "והבאתי אתכם אל הארץ"?

בהגדה המסורתית נעדר, מבחינת תוכנה וכוונתה, סיפור הירידה למצרים. אין בה סיפור עבדות מצרים. אין בה סיפור יציאת מצרים. ואין בה סיפור (וזה עיקר!) של כניסת שבטי ישראל לארץ ישראל והתחלות בה. נמחק ממנה כליל גם גיבור הדרמה - משה.

העיקרון האמוני של ההגדה המסורתית בנוי על: יציאה ממצרים של עבדי פרעה אל מעמד של עבדי הקדוש ברוך הוא - ככל מקום, לא בהכרח בארץ ישראל. לכן אין בה ציווי או מסר מחייב שאותם יוצאי מצרים יצאו מבית עבדים כדי לבוא אל הארץ המובטחת, כפי שהבטיח אלוהים בביתו לאברהם להורידם למצרים ("אנוס לפי הדבור") ולהחזירם לארץ הטובה.

פסח

עם שומר

קמֶשֶׁךְ אֶלְפֵי שָׁנִים אֵת יוֹם

צֵאתוֹ מִבֵּית עֲבָדִים.

וְדָרְךְ כָּל מַחְלֹת הַשְּׁעֵבֹד,

הַאִיִּקְוִי וְיִצֵּאתָ, הַשְּׂמֵד וְהַפְּרָעוֹת

נוֹשֵׂאת הָאֶמֶת בְּלִבָּהּ

אֵת הַנְּעֻנְעִים לְחֹפֶשׁ

בְּזִכְרוֹן עֵתִיק

אֲשֶׁר בָּלוּ מִפְּנֵה לְקִרְאת הָעֵתִיד.

מֵאֲבוֹת אֵל בָּנִים, דָּרְךְ כָּל הַדּוֹרוֹת,

נִסְסֵר דִּבְרֵי יִצִּיאַת מִצְרַיִם בְּזִכְרוֹן אִישִׁי

אֲשֶׁר אֵינְנוּ מַחְוִיר וְאֵינְנוּ דָּחָה.

אֵיזָה יִצֵּר הַדּוֹת עִמָּךְ שְׂבוּעַ בְּלִבָּהּ עִם,

שִׁיבֵל הָיָה בְּאֶבֶיב יָמָיו לִיצֵר

וְצִירָהּ בְּזֵאת וְלִמְסַר אוֹתָהּ מְדוֹר לְדוֹר,

(קטע מההגדה הקיבוצית)

הגדה ארץ ישראלית

ההגדה הקיבוצית המקובלת כיום על רוב הקיבוצים, היא הגדה תנועתית מרכזית. היא כוללת בתוכה:

- א. סרק האביב ושאינו באגדה המסורתית);
- ב. מעבדות לחירות: סיפור דצף של עבדות מצרים ויצאת מצרים. לשונה מקראית, כמסופר בספרי שמות ובמדבר, כוללת את משה הגואל, ההתנסות במדבר, הכניסה לארץ המובטחת וההתנחלות בה. וגם סרק זה אינו בהגדה המסורתית).
- ג. משעבוד לבאולה - על קיבוץ הגלויות ושלמות ירושלים.

ההגדה הקיבוצית היא הגדה ארץ ישראלית, בניגוד להגדה המסורתית, שהיא מדרשית בעיקרה, ואין בה הסיפור המקראי, ולא ביטוי לחתירת היהודים בכליות לארץ ישראל.

הגדת הקיבוץ כוללת את סמלי סדר פסח: פסח-מצה-מרור, ארבע כוסות וכיבויהן. ההגדה הקיבוצית וסדר פסח הקיבוצי הם דוגמה נוספת ליחס שלנו ולשימוש שלנו במקורות. זו תרומתן היוצרת של התרבות והחברה הקיבוצית למורשת העם המתחדשת. זוהי יצירה קולקטיבית של אמני הקיבוץ ומשפחת הקיבוץ כעדה, שלושה וארבעה דורות החיים וחונכים ביחד קיבוצי, חוגגים על אדמתם, בחברת עבודה בת חרוץ.

אנשי "השומר", בוני המושבות הראשונות, מקימי הקיבוצים, הקבוצות והמושבים הראשוניים, אנשי העליה השלישית, הרביעית והבאות - חזרו לצינון...

לפי תפישת הנביאים והזייל, הגולה היא עונש. הגולה היא מחלה. לכן הציונות היא ריפוי המחלה. המשיח לא יבוא. "אתה (הציוני) המשיח, קום, עלה!" החלוץ הוא שהולך לפני המחנה, כחלק מתהליך הגאולה והשיחרור. אין זה מקרה שלמלחן יהודה שרת היה צורך לשבץ בהגדה שלו, בקיבוץ יגור, שירה ציונית וחלוצית גדולה של המשורר הלאומי ח.ג. ביאליק: "קומו תועי מדבר". מילות השיר הם התרסה כנגד הווית הגולה והמשך הנודדים במדבר העמים. האם יכולנו לשובת לשולחן הפסח, בחג הנאולה, בארץ ישראל, ואין בו סיפור "יצאת מצרים" וחתימה "במדבר הגלויות" לארץ ישראל? שאין בו סיפור התנחלותו המתחדשת בארץ ישראל? שאין בו לשון של "ויביאנו" כרעיון של הנשמה עצמית!

ובלי ניסים - בכל סדר שנערך במדינת ישראל.

יצאת מצרים - בזמן הזה

בהגדה של פסח של התנועה הקיבוצית המאוחדת הובא הטקסט של "ארמי אובד אבי" בשלמותו, כולל סיומו: "ויביאנו למקום הזה. ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש" - וזאת כהשלמה למה שנקטע בהגדה המסורתית. על כך אמר המדרש: בשכר ביאתנו אל המקום הזה - נתן לנו את הארץ הזאת.

יתכן והסיבה של ההגדה המסורתית לצטט את המקרא ללא הסיפא ללא הבאת ישראל ליעדס הסופי, ארץ ישראל - נתונה בעובדה שההגדה המסורתית נחתמה בגולה במאות ה-16-15. בימים ההם אין כל אור בקצה המנהרה. רדיפות יהודים, נורות דת של הצלב והסחר. ארץ ישראל היא דבר ערסילאי בשביל העם היהודי, שברובו יושב בגולה. הארץ כבושה בידי התורכים והרוסה. העם היהודי חש שאין להתערב בנס שאלוהים עתיד לחולל, יש לחכות למשיח! לכן קשה אולי היה ולא סביר להכליל בהגדה את רעיון "באתי" - או - "הבאתי אתכם אל הארץ". בעיית קיומו של היהודי בגלויות היתה אז בעיה של שימור האמונה וקיום פיזי.

ואף על פי כן, מאוחר יותר, קם מיעוט ציוני ומחליט למרוד ולעלות, ולחזור הביתה עם ראשית הציונות. אלה הם קומץ הבילויים,

ליעדס הסופי לארץ ישראל - אפשר למצוא בתשובה המקובלת לשאלה "למה מוזגים בסדר פסח ארבע כוסות?" התשובה המסורתית היא בהתאם ל"ארבע לשונות הגאולה" המופיעות בשמות פרק ו': 1. והוצאתי. 2. והצלתי. 3. וגאלתי. 4. ולקחתני.

עד כאן כמקובל במסורת. אך מדוע מתעלמים מלשון הגאולה החמישית והמכרעת בנקודת המהפך שלה: והבאתי אתכם אל הארץ. הרי זו המטרה, התכלית והיעד!

"והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתני אתכם לי - לעם, והיינתי לכם - לאלהים. וידעתם כי אני ה' אלהיכם, המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ, אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם, ליצחק וליעקב - ונתתי אתה לכם מורשה. אני ה'." (שמות ו' ו-ח)

רבי טרפון, בזמן בית שני, דרש להנהיג כוס המישית כדי לבטא את "ויביאנו" כך נהג גם המהר"ל מפראג. וכך כתב גם הרב כשר מירושלים בתקופתנו. מן הראוי היה שגרים כוס המישית לגאולתנו - להדגיש בואנו לארץ הזאת, בלי "מלאך"

איור מהגדת התק"מ

לתולדות ההגדה -

מקורותיה ונוסחיה השונים

יציאת מצרים היא המאורע הגדול ביותר בזכרונו הקולקטיבי ההיסטורי של עם ישראל. לא זו בלבד שהגיו העיקריים - פסח, סוכות ושבועות - כולם קשורים בה ונובעים ממנה, אלא שיציאת מצרים נזכרת במקרא, במשנה, בתלמוד, במדרשים ובתפילות היומיומיות פעמים אין ספור. יציאת מצרים היא הטעם וההנמקה לרבות מאד מן המצוות העיקריות, הן מצוות שבין אדם למקום (כמו תפילין, ציצית ושמירת השבת) והן מצוות שבין אדם לחברו (כמו איסור לחץ הגר והונאתו, איסור נשך, איסור עוול בעשיית דין, איסור הונאה במידה ובמשקל ורבות אחרות).

ייחודו של מיתוס יציאת מצרים

מותר לומר, שאם כל עם יש לו מיתוס היסטורי משלו, הרי המיתוס ההיסטורי הרוחני של עם ישראל הוא היציאה מעבודת לחרות, הן במובן הפשוט, המדיני והחברתי, והן במובן הפילוסופי, הסמלי והרוחני. עיקרו של מיתוס זה הוא מאבק עיקש לפרוק עול שיעבוד ולזכות בגאולה כביטוי לרצונו ותכניתו של ה' ובכך הוא שונה תכלית שינוי ממייתוסים עתיקים אחרים, שעיקרם מאבק עז-יצרים על שלטון, כיבוש והדברת הוולת. בו נמצא את שרשה של הכמיהה לגאולה שלמה של עם ואדם לעתיד לבוא, שלא חדלה מלפעול בעם ישראל כמניע רוחני ראשי במשך אלפי שנים, אם כי לבשה לפעמים צורות שונות ומשונות. ואמנם, באחד מכתבי היד העתיקים (מהמאה ה-15) מנחה הסופר (המעתיק) את ההגדה בשם "ספר הגאולה".

מתוך כך מובן מדוע היה חג הפסח לראש כל החגים בישראל ומדוע מצוות "והגדת לבנך" - שפירושה הנחלת הזכרון ההיסטורי הראשי מדור לדור - כה חשובה במסכת מצוותיו של אדם מישראל. ההגדה של פסח, יחד עם סדר הפסח, כפי שעוצבו וגובשו במשך דורות, הם הביטוי למצוות יסוד זו.

אורי סלע היה מסאי ועיתונאי, נפטר לפני מספר חודשים.

ראשית תולדות החג - ארוחה שהיא הצגה

כשם שהעם עבר גלגולים וחיבוטים רבים בדרכו ההיסטורית הנפתלת עד כאן, כך גם חג הפסח. נראה מתוך עדויות המקרא, כי החג נקבע סמוך ליציאת מצרים וכבר אז ניתן הצו: "זכור את היום הזה, אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים... שבעת ימים תאכל מצות... והגדת לבנך..." (שמות יג ג-ז). לצו זה נצטרפה חוקה מפורטת (שמות יב) למהלך החג. כל בית-אב נצטווה להקריב ביום י"ד בניסן שה תמים זכר בן שנה. מדמו היו נותנים על משקוף הבית והמוזוות, זכר לנס של הצלת בני ישראל ממכת בכורות, ואילו את הבשר היו צולים באש ואוכלים אותו על מצות ועל מרורים ואכלוהו בחיפזון, כשהם לבושים בגדי נודדים ומקלותיהם בידם. המקרא מוסר לנו בפירוש כי את החג חגגו בני ישראל "בשנה השנית לצאת לצאתם מארץ מצרים" (במדבר ט א) ואף כניסתם לארץ בהנהגתו של יהושע חלה בחג הפסח "ויאכלו מעבור הארץ מצות וקלו"י (יהושע ה יא).

חג החירות - חג האביב

בארץ ישראל, משתפכו אבותינו מעם של נודדים לעם של עובדי אדמה, נתעשר חג הפסח גם במשמעותו השניה - חג האביב וראשית הקציר. מכאן ואילך היו שני תכניו תומכים זה בזה ומוסיפים מחינם זה על זה. תיאור של טקס הבאת העומר הובא בספר ויקרא (פרק כג).

אין בידינו תיאורים של חג הפסח בימי השופטים והמלכים הראשונים, אבל במקרא נרמז כי היו אלה ימי מועד ושמחה מרכזיים: "ולא נעשה פסח כמהו בישראל מימי שמואל הנביא וכל מלכי ישראל..." (דברי הימים ב לה יח). ובתיאור של פסח חזקיהו: "ותהי שמחה גדולה בירושלים כי מימי שלמה בן-דוד מלך ישראל לא כזאת בירושלים." (דברי הימים ב ל כז).

חג ממלכתי ודתי

בימי המלך חזקיהו אנו עדים לחידושו של חג הפסח לא רק כחג דתי מרכזי אלא גם כחג בעל משמעות מדינית מובהקת (דברי הימים ב ל). מטעם המלך נשלחו שליחים לכל קצווי יהודה וישראל והחג נחוג ברוב פאר והדר. המלך ושריו תרמו לקהל החוגגים אלפיים פרים

חוסר האחידות - התבאי לאחדות של העם היהודי

בדברי הסיום של מאמרו ממליץ אורי סלע לאמץ את הנוסח האחד שהוצע בזמנו על ידי הרב שלמה טרן, כשהיה רב צבאי ראשי, כנוסח אחיד לכל עדות ישראל. הרב טרן בקש לבטל בהנף קולמוס את הפלורליזם ביהדות כפי שהוא מגיע לידי ביטוי בנרסאות המשתנות והממונות של ההגדה. הצעות אלה לא עמדו במבחן בעבר (כשהרמב"ם ביסה זאת) וודאי שלא יעמדו במבחן בהווה. מאז שהחלו לחוג את חג הפסח כחג הירח המלא, כחג האביב - השבילים המלאות ותחילת הקציר - ומאז שהוכרז על חגיגת הפסח כחג קרבן הודיה על יציאת מצרים, הופיעו בכל עידן צורות חדשות, ושונות זו מזו, לסדר הפסח ולהגדה שהיא תסריט. זהו אחד הביטויים הרבים לתרבותו הדינמית, המגוונת והמתעשרת של העם היהודי, אשר דחה בעבר ודחה בתווה כל נסיון לסווגו במסגרת אחידה של מסורת ומנהגים; הן כחיי היומיום והן כחג המשפחתי והקהילתי. צורך עזריה אלון בטענתו כי היטיבו חכמי העבר במיזוג חגים חדשים עם חגים ישנים - כמו החג ההיסטורי של יציאת מצרים עם חגי הסבע הקדומים של הירח המלא, השנה החדשה שהחלה ב"אביב", מושג שגם הוא הלך והשתנה במשך הדורות, מסורת זו של מיזוג חגים והתמזרה על המתמדת המוכנסת בהם עדיפה על מהפצה של מדינת ישראל להוסיף מועדים וחגים חדשים ונבדלים לזכר כל אירוע או תופעה.

לא רק שאין סיכוי ואין צורך בהגדת פסח אחידה לכל קהילות העם היהודי - אלא שדווקא חוסר האחידות מבטיח את אפשרות האחדות של העם היהודי, דווקא מפני שבקהילות וזרמים שונים חוגגים את הפסח באופנים שונים יש אפשרות להמשיך ולחגוג את החג הזה כחג לאומי של כל העם היהודי, כולל אורתודוקסים ומשיחיים מיסטיקנים, וכולל גם חילונים וחומניסטים המאמינים באדם ובאנושיותו המתונה בלאומיותו, בלאום היהודי ובתרבותו הפלורליסטית והמתפתחת.

ושבע עשרה אלף צאן ומכאן ניתן לשער שבחג לקחו חלק רבבות רבות של חוגגים. ייתכן, שבצד השאיפה לחדש את עבודת ה' ולבער את העבודה הזרה, היה כאן מצד המלך מאמץ לחדש את האחדות המדינית וחג הפסח, כביטוי העז ביותר של הזכרון ההיסטורי המשותף, נראה כהודמנות ההולמת ביותר.

עד פסח מפואר, הזוכה לתיאור מפורט במקרא, הוא הפסח של יאשיהו מלך יהודה (דברי הימים ב לה), שנחוג ברוב פאר והדר שנים אחדות לפני חורבן בית ראשון, ובו נקבע לראשונה האיסור לקיים את קרבן הפסח מחוץ לירושלים.

התפתחות ההגדה בתקופת המשנה

עם ראשית שיבת ציון, בעקבות הכרזת המלך כורש, מיהרו שבי הגולה בהנהגתו של עזרא לחדש את חג הפסח (עזרא ו יט-כב) והחג חזר למעמדו כאירוע לאומי ודתי מרכזי, עד שהגיע לשיא תפארתו במאות האחרונות של הבית השני. בתקופה זו נתעצבו ונתגבשו כבר אחדים ממנהגי ליל הסדר שאנו מקיימים אותם עד היום הזה ואז החלה גם ראשית גיבושה של ההגדה של פסח (שחכמי המשנה מכנים אותה עדיין "אגדתא"). עדויות לכך פזרות בשפע, הן במשנה והן בבבלי (משנות היצונית, שלא כונסו במשנה ונמסרו בספרים אחרים).

אם את מקורותיה הראשונים של ההגדה אנו מוצאים במשנה, הרי רוב חלקיה נלקטו דווקא משני ספרים ייצוגיים למשנה, הלא הם המכילתא וספרי, חוץ מחלקים אחדים שנלקטו מהתלמודים וחוץ מדברים שנוספו בהגדה מאוחר יותר, מימי הגאונים ועד לימי הביניים המאוחרים.

המכילתא (ארמית, ופירושה "מידה") המכונה גם מכילתא דרבי ישמעאל (להבדיל ממכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שגם חלקים ממנה מצויים בדינו) הוא מדרש הלכה על ספר שמות ומפרש את הכתובים בו על פי רוב על דרך ההלכה ולפרקים גם על דרך האגדה. על פי לשונה מסיקים החוקרים שהיא קדומה למדרשים האחרים.

ספרי, או ספרי דבי רב (ספרים של בית רב) הוא מדרש תנאים לספר במדבר וספר דברים. חלקו הראשון, המדרש לספר במדבר, הוא בעיקרו מדרש הלכה ועל כן כמעט שאינו עוסק בחומר הסיפורי וההיסטורי, והיפוכו של דבר במדרש לספר דברים - עקרו אגדה וההלכות בו מעטות.

ממכילתא, ספרי והתלמודים נכנסו להגדה כל המדרשים המצויים בה ובמיוחד המדרש הנדול על "ארמי אובד אבי", הנזכר במשנה.

להוספות חדשות ולשינויים - בהם שינויים שנתחייבו מחורבן הבית וביטול הקרבות - זכתה ההגדה בתקופת הגאונים, שבתשובתיים נזכרים פה ושם עניינים הנוגעים לנוסח ההגדה ולסדר של פסח.

מדוע מעטות המובאות מהמקרא?

לא פעם נשאלה השאלה מדוע מרבית בהגדה המובאות מן המדרשים, לעומת המובאות מן המקרא, שהן מעטות ביחס. מתקבלת על הדעת סברתם של אותם חוקרים המשערים שנוסח ההגדה עוצב בימי הגאונים, בעת הקרע הגדול שבין היהודים הרבניים והיהודים הקראיים (במאות השמינית והתשיעית) ולפיכך הרבו הגאונים במובאות מן התורה שבעל-פה ובכך הטעימו את חשיבותה וקדושתה ואת מעמדה שווה-הערך לתורה שבכתב.

הסבר אחר נשען על "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים" - היינו, שיש להרבות בסיפורים. וכיוון שיכולנו יודעים את התורה, יש להוסיף ולספר ממקורות אחרים, ידועים פחות.

התפתחות ההגדה בימי הביניים

דמותה של ההגדה, כפי שנתגבשה בימי הגאונים, מתגלה לעינינו ב"סדר תפילות של כל השנה" שהתקינו רב עמרם גאון, הוא רב עמרם בר ששנא שעמד בראש ישיבת סורא בשנים 857 עד 875. בסידורו זה, ששימש יסוד לסידור התפילות הנהוג עד ימינו, מביא רב עמרם גאון גם את ההגדה של פסח, אולם כפי שהגיע לידנו, כולל סידור זה רק ראשי פרקים וסיומי פרקים ולא את הטקסט השלם.

סידור שלם נוסף נתחבר כעבור מאה שנה לערך באותו מקום, היינו ישיבת סורא, על-ידי רב סעדיה גאון, שנולד במצרים בשנת 892 ונפטר בסורא בשנת 942.

הסידור שלו, ונוסח ההגדה בכללו, תופס מקום מיוחד בין ספריו הרבים והחשובים. נוסח ההגדה בסידורו שונה בפרטים רבים מזה של רב עמרם גאון וחלקים ממנו נכללו בהגדות בנוסח תימן, האי גירבה בקירבת טוניס וספרד. רבנו משה בן מיימון (הרמב"ם) מביא בספרו משנה תורה נוסח שלם של ההגדה של פסח, שהוא מעין פשרה ומזיגה בין שני הנוסחים הנזכרים, אולם ברוב קהילות ישראל נתקבל בעיקרו הנוסח של רב עמרם גאון, כפי שאפשר ללמוד ממחזור התפילות והמנהגים של ויטרי, שנתחבר על-ידי תלמידו של רבי שלמה יצחקי (רש"י), הלא הוא רבי שמחה בן רבי שמואל מן העיר ויטרי שבצרפת, בשנת 1208.

נוספות מאוחרות להגדה - ההגדה ממשיכה להשתנות

אולם בכך לא פסקה התפתחותה של ההגדה ולא נחתם נוסחה. חדרו של ליל הסדר ושמת החג שבו עוררו כנראה את הרצון להאריך בשבת אחים גם יחד ולפיכך הוסיפו לו מזמורים שונים, מהם מזמורי הגים סתם, מהם פיוטים שעניינם קרוב לעניין הפסח ומהם פזמוני שעשועים. חלק מאלה זכו להיות נפוצים בהרבה מקהילות ישראל וסופם שנסתפחו להגדה.

מן הראוי להזכיר עוד, כי במקומות ובזמנים שונים לא משכו מסדרי הפסח וההגדה את ידם מלהוסיף להגדה עניינים אקטואליים, שבהם התקשרו עבר והווה. כך, למשל, בהגדה של דארמשטט, מלפני כחמש מאות שנה, מוסיף המפרש - הלא הוא הסופר ישראל ברבי מאיר מהידלברג - על "והיא שעמדה" מעשה שקרה באשה גויה אחת שנפלה לבור סמוך לפסח והעלילו על היהודים שהם אשר עשו זאת, אולם השר דחה את העלילה והיהודים נצלו.

"ההגדה המסורתית" - 11 נוסחים שונים

אף על פי שההגדה נוצרה, כפי שראינו, בהדרגה, במשך מאות שנים, ובפינתיו השונות של העולם היהודי - בכל זאת נשמרה בנוסח ההגדה, ולפחות בגופי הדברים העיקריים, אחדות שלמה כמעט. אולם מן הנמנע היה שלא יתגבשו מסורות שונות בעדות ישראל. כיום נאמרת ההגדה בתפוצות ישראל באחד עשר נוסחים עיקריים, שונים זה מזה אם בפרטים זעירים ואם בפרקים ובמזמורים הכלולים בנוסח אחד ואינם כלולים במשנהו, כאשר שני הפלגים העיקריים הם ההגדה לפי נוסחי ספרד, תימן והאי גירבה, הקרובים לנוסחו של רבי סעדיה גאון, והנוסחים האשכנזיים, השואבים מנוסחו של רב עמרם גאון וכוללים את המזמורים שנוספו בימי הביניים.

בעניין זה, גדולה זכותו של הרב הראשי לישראל, הרב שלמה גורן, שבעת היותו רב ראשי לצה"ל נתן דעתו לקבוע נוסח אחיד להגדה, לכל עדות בני ישראל, המיוסד על חקירה מעמיקה ועיון נמרץ במקורות, במסורות ובהלכות. התרומה שהרים בכך למיזוג גלוייתו וביטול המחיצות העדתיות היא בלתי מעורערת. ראוי שנוסח אחיד זה של ההגדה, יתפוס בארץ את מקומם של כל הנוסחים האחרים.

עירד מלכין השפעות הסימפוזיון היווני על סדר פסח

הנסך הוא צורה של קרבן, מעין הזמנת האלים והגבורים להשתתף בסעודה ובמשתה ולהעניק לו את חסותם. הרעיון, כאילו האלים משתתפים בסעודה האנושית מובע בתרבויות רבות על ידי "הזמנת" האל לארוח (theoxenia), משהו בנוסח הכוס הריקה לאלהו הנביא.

אופיו של המשתה היווני היה תלוי, כמובן, בחברה שהשתתפה בו. מסופר שבעיר אקרס שבסיציליה השתכרה חבורת צעירים עד לאובדן חושים. אחרי שסיימה להטיח את הריהוט בקירות השתכנעו השתיינים שהבית בו הם מסובין איננו אלא ספינה והחלו משליכים את הספות החוצה כדי להקל ממשקל האניה הטובעת. זוהי דוגמה להוללות, המתדרדרת לאלמנות.

בניגוד לכך עומד תאור הסימפוזיון בדיאלוג האפלטוני "המשתה". שם מתאספת בביתו של מחזאי חבורה של אריסטוקרטים, אמנים, רופא, קומיקאי (אריסטופאנס) ופילוסוף בשם סוקראטס. בני החבורה מחליטים שדי להם בהוללות והלילה יקדישו את זמנם לשיחה. הם משלחים החוצה מהחדר את הנערה המחוללת ומקדישים את הערב לדיון פילוסופי בטיבה של האהבה. מסגרת זו של "המשתה" של אפלטון מדגישה את אופי השיחה וההידברות ההדדית, האופיינית הן למשתה היווני והן ליסודי הקדום בפרט.

עם חלוף הדורות הלכה ההגדה והתאבנה, אך כל מי שקורא בה בעיניים פקוחות עשוי להבחין שמרכיביה הם ערב רב של זכרי עומק המשולבים באמרות לצון ובמזמורים. הסדר הקדום היה, ככל הנראה, מבוסס הן על מאפייניו הצורניים של המשתה היווני (הספות, הנסך, השיחה) והן על התפיסה של צוותא ייחודית וטקסית המשנה את שיחתה סביב נושאים האופייניים לה. היין והשיח מטבעם זורמים וקולחים; הקבעון בו נעלה ההגדה הימסורתית איננו אלא בעוכריה.

כך היה גם בעולם העתיק. ככל שעלתה רמת החיים בתקופה הארכאית והקלאסית (מאות שמינית-רביעית) ויותר אנשים יכלו להרשות לעצמם אורח חיים הדומה לאריסטוקרטיה, כך אומץ גם ה"משתה" כמאפיינה של דרך חיים ושל תרבות. אחרי כיבושי אלכסנדר הגדול בסוף המאה הרביעית לפנה"ס, כאשר נכבשה גם ארץ ישראל, החלו בני עמים אחרים (והיהודים בכללם) לאמץ אורחות "תרבות" יוניים. אחד הפרדוקסים הבולטים בהגדה של פסח, למשל, הוא ה"הלל": "מחזיקים כוס רביעי" (מאפיין מובהק של המשתה היווני) ומשמיצים את האילים...

"כולנו מסובין" - המקור יווני

מהמזרח הקרוב ייבאו היוונים את תרבות הישיבה על גבי ספות. חדר המשתה המינימלי כלל שלש ספות. ביוונית "קלינה" - kline - משמעו ספה; המושג טריקליניום, "שלש ספות", הפך למושג גנרי עבור חדר המשתה והשתרש בעברית כ"טרקלין". מכאן גם המושג "מסובין": ציורי כדים ממחישים כיצד ישבו הגברים במשתה שעונים על גבי מרפק ואוחזים ספל יין בידם התפשית. הישיבה "מסובין" ממחישה את המותרות שבדבר, כפי שנאמר בארבע הקושיות "הלילה הזה כולנו מסובין". הספה הראשונה מימין היתה תמיד ספת הכבוד; המארח נהג לשבת בספה השמאלית. חדרי משתה שנחשפו בחפירות ארכיאולוגיות כוללים עד אחת-עשרה ספות. במרכז החדר היה ספל האדירים, הקראטר (krater) שבו היה יין מהול במידות קצובות של מים. משתתפי המשתה החזיקו "כוס", דהיינו ספל (phiale) אותו היו טובלים בספל האדירים המרכזי. ידוע שהיוונים נהגו "לספור את הכוסות". ככל הנראה, אין הכוונה לכוס האינדיבידואלית שלגם כל אורח, אלא לספל האדירים. שלש כוסות היתה מידה ראויה למשתה; מעבר לכך ניתן היה להגיע לשכרות קשה. "הכוס התשיעית היא עניין למשטרה", מעיר משורר קומי. ייתכן והמספר "ארבע כוסות" של סדר פסח מדגיש את המותרות ואת ייחודו של ההג, החורג מעבר לשלש הכוסות המקובלות.

"מטיפים יין מן הכוס שלש פעמים": נוהג זה מקביל לנסך היווני, הנהוג עד היום בקרב כפריים ביוון הטובלים אצבע ביין ומעיפים טיפה תוך קריאת "ספונדה" (sponde).

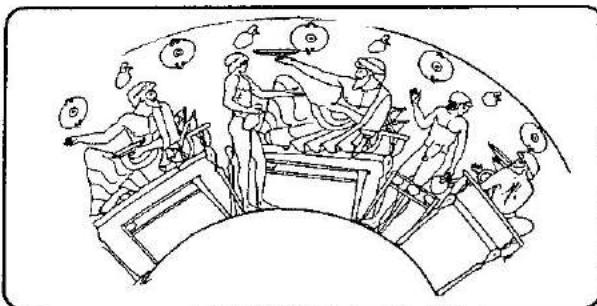
סדר הפסח, הנערך לפי ההגדה המסורתית, הוא היפוכו המוחלט של קרבן הפסח הראשון כפי שהוא מתואר בספר שמות י"ב 11-12. במקרא מדובר בעניין חפז, בקרבן מהיר שיש להקריבו בלבוש מלא, כאילו עומדים לצאת בכל רגע למסע נדודים. לעומת זאת הסדר של ההגדה הוא טקס נינוח של חבורה או משפחה (לא של כהונה מקצועית) היושבת "מסובין", משוחחת, מזמרת, וסועדת את לבה.

סדר פסח זה שואב את מאפייניו מהמשתה, ה"סימפוזיון" (מילולית: "שתייה בצוותא") היווני. העלמתה של עובדה בסיסית זו בחינוך הישראלי מעוררת תמהון הואיל ודאי שבימי קדם לא היתה כל בושח במודעות לחילחול התרבותי ההדדי שבין "יהדות ליוונית". אימוצה של צורת הסימפוזיון לא חיבה שינוי באמונה דתית. מפגש התרבויות ההלני (יווני) והיהודי הביא לאימוץ של מה שנתפס כנאה וכראוי. מעניין לראות, למשל, כיצד מחברה של "אגרת אריסטואס" מתאר את שבעים ושניים חכמי היהודים שתרגמו את התנ"ך ליוונית ("יתרוגוס השבעים") בתור פילוסופים יוונים היושבים בסימפוזיון לפני המלך תלמו.

שולחן הסדר - חיקוי המשתנה היווני

מה היה הסימפוזיון? במקורו כלל המשתה היווני, ככל הנראה, מה שחבורת אריסטוקרטים היושבת בצוותא עושה: שותה, סועדת, משוחחת, דנה, מתהוללת, וכיוצא בזה. עם צמיחתה, במאה השמינית, של "עיר המדינה" שהתאפיינה בעליית השיבונה של קהילת האזרחים הפוליטית, הפכה ההשתתפות במשתה סימן היכר לאקסקלוסיביות של האצולה שהדגישה בדרך זו את ייחודה (השווה, למשל, את "הקלובים הגינטלמניים" באנגליה הדמוקרטית). ב"אודיסאה" מספר הומרוס על בנו הצעיר של אודיסאוס, המנסה לגרש את החתנים הצובאים על ביתו, זוללים את הונו, ומאיימים על מעמדו: "צאו מהיכלי שלי, משתאות אחרים תערכו, כלו הונכם לכם, איש איש במועדו ובתורו" (ב' 139-140). המשתה הוא איפוא עניין הדדי, שווינו בקרב הקבוצה, ואלטיסטי. כשם שהבורגנות האירופית מהקה את אורחות האצולה ומקפידה להציג בארונות זכוכית כלי זהב ופזרצן המוארים בנברשות בדולח מהתקרה,

פרופ' עירד מלכין הוא מרצה להיסטוריה יוונית עתיקה באוניברסיטת ת"א. מירסס ספר "דת והתנחלות ביוון העתיקה", בדפוס: "מיתולוגיה והתנחלות ביוון העתיקה".

כולנו מסובין - נוסח יווני

הסדרות חילוניות לפסח -

בקיבוץ ובמשפחה חילונית בירושלים

בעיית הבחירה והעיצוב של ההגדה למשפחה חילונית - בנושא ומוקד לימודים בחינוך הממלכתי. דוגמאות: ההגדה של קיבוצי התק"ם והגדה של משפחה חילונית בירושלים 1994.

(4) גמישות והתחדשות של מבחר טקסטים ונושאי דיון, המתחלפים בחלקם מדי שנה בשנה, בצד טקסטים החוזרים על עצמם כחלק ממסורת ההולכת ומתגבשת בקרב החוגגים.

(5) שמירה על מסגרת התסריט המסורתית המעולה של ההגדה, כפי שעוצב בין המאה ה-8 למאה ה-13 כשהחל להופיע בנפרד מסידור התפילה. יעילותו ומעלותיו של תסריט ההגדה, הממזג טקס, פעילות המשתתפים, סעודה, שירה, קריאה ושיחה, הופכת אותו לתוכנית-ההגינה המשפחתית המעולה ביותר המוכרת לנו בתרבות המערבית.

(6) התרחקות מטקסטים משעממים, בלתי מובנים לרוב המשתתפים, בלתי רלוונטיים לאמונותיהם וחיייהם, או כאלה המשוננים מדי שנה רק בגלל אמונתם של אורתודוכסים למיניהם, כי הטקסט המצוי באחד הנוסחים של ההגדה המסורתית הוא מקודש, כיון שהוא היה מקובל על מספר דורות בעדתם או במשפחתם. י.מ.

(1) החזרה אל המקורות הראשוניים - הם הספורים התנכיים על יציאת מצרים, אי הסתפקות בטקסטים ממקורות משניים (פירושי ודרושי חז"ל למקורות התנכיים) המהווים את עיקרן של ההגדות המסורתיות.

(2) שחזור אופיו הכפול של חג הפסח: כחג טבע המוקדש לאביב וכחג היסטורי המוקדש למאבק לחירות ולצדק בין בני אדם - מאבק שביציאת מצרים ייסד את האומה היהודית, על בסיס ברית דיברות המוסר הכלל-אנושי של משה.

(3) יצירת חגיגה מהנה, מעניינת ומגוונת לבני כל הגילים המשתתפים בסדר המשפחה והקהילה - תוך הימנעות מטקסטים לא רלוונטיים לחיי הרוח של המשתתפים בהגינה, ובחירה של טקסטים המיועדים לשירה, קריאה והפעלה בדיון - מתוך מבחר היצירה היהודית מימי התנ"ך ועד ימינו.

הגדות חילוניות לפסח - בקיבוץ ובמשפחה חילונית בירושלים

בעמודים הבאים מובא תוכן של שתי הגדות חילוניות, ועמן הצעה לעריכת סדר פסח במתכונת חילוניות ותוכנית לימודים בנושא זה. דוגמאות: ההגדה של קיבוצי התק"ם והגדה של משפחה חילונית בירושלים 1994.

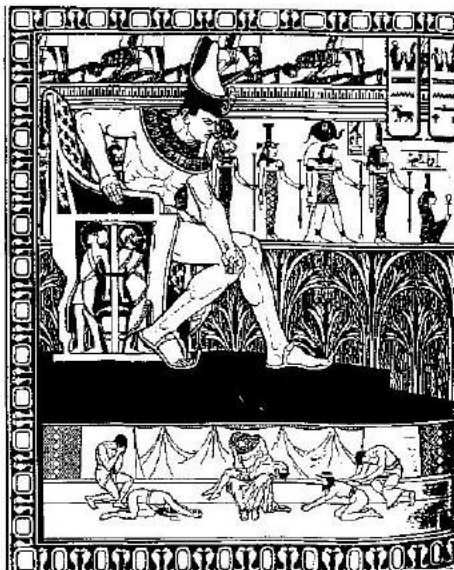
חג היהדות החופשית בבית הספר ובמשפחה

נוסחי ההגדות בנות ימינו - עשוי להיות לנושא לימוד עשיר הבטים ותחומים לכל רמות הגיל בבתי ספר ממלכתיים המבקשים להכין תלמידיהם החילוניים לחג, לשתף אותם ואת הוריהם ביוזמת בחירה ועיצוב הגדה וסדר מעניינים ומהנים התואמים את אמונותיהם וטעמיהם. לקראת חג הפסח או בעקבותיו ראוי להקדיש שעורי לימוד והפעלה - במקצועות ספרות, היסטוריה, תנ"ך, מורשת העם היהודי - לדיון, ספור, מחקר ודוגמאות עיצוב חדשות של החג וההגדה. מפגשי הורים ותלמידים שיאורגנו על ידי המורים או חברות תלמידים לקראת החג ואשר בהם יוצגו עבודות של צוותי תלמידים ונימוקיהם להצעותיהם עשויים לתרום לתרבות החג ביהדות החופשית ולעודד תלמידים בהתעניינותם במקצועות היהדות.

המאפיינים המשותפים להגדות ביהדות החופשית

להלן תוכן עניינים של שני נוסחים של הגדות-פסח של יהודים חופשיים, לפיהם נערך סדר הפסח בשנת 1994. הנוסח האחד - של התנועה הקיבוצית המאוחדת הערוך בידי אריה בן גוריון, אשר יצא לאור בהוצאה מהודרת, מעוצבת ומאויירת בתחריטים של גד אולמן. הנוסח השני - אחת ההגדות הרבות הנוצרות במסגרות של משפחות עירוניות, ביהדות החופשית, בהדפסה ביתית, מעוצבת על-ידי בני המשפחה, בעריכתה של סיון מס.

המשותף להגדות אלה, ולעשרות הגדות אחרות הנוצרות מזה קרוב למאה שנה בתוך היהדות החופשית:

איור של ליליאן להגדה של פסח

הגדה חילונית לסדר פסח, תשנ"ד - 1994

השם משה: עבריותו ומצרייותו / על עשרת הדברות: הדמיון לגרסאות בספרות אחרות וייחודן מגרסאות אחרות של רשימת עיקרי מוסר בספרות המצרית והמסופוטמית.

עמ. 12 - החידוש בהמצאת השבוע המסתיים בשבת של מנוחה ושיוון וצער בעלי חיים / אמנתפ הרביעי - ההיה מונוטאיזם במצרים / הטביעה של חיל המרכבות המצרי.

עמ. 13 - "יהוה" שם אלוה מופשט המתווה את אשר יהיה ומושג רק על ידי ההווה עצמה / בת פרעה - אחת מ-59 בנות של רעמסס ה-2 / ספור התיבה - דמיונו לגרסאות רבות במיתוסים הקדומים וייחודו מהם / רעמסס השני / מרנפתה ומה שידע על ישראל.

עמ. 14 - שרים: אליהו הנביא / ומשה הכה בסלע / קוראים המשך הספור בחרוזים על משה מן העברים / כוס רביעית / שרים הללויה / אומרים בכל דור ודור... שרים: חד-גדיא / שרים בצאת ישראל ממצרים.

עמ. 15 - קוראים: הגדי מן ההגדה לאלתרמן.

עמ. 16 - שיחה על משמעות החידושים החשובים והיחידים שבהגדה המסורתית: "שבכל דור ודור יראה עצמו... וארבע הגישות אל יציאת מצרים וסדר הפסח - החכמה, הרשעות, התום וזו של מי שאינו יודע לשאול / שרים: "שחקי שחקי על החלומות" לטשרניחובסקי.

עמ. 17-21 נספח: טקסט הספור בחרוזים על משה מן העברים.

ההגדה במלואה נמצאת במערכת וניתן להשיג הדפסים ממנה.

נוסח קריאת הגדה בבית משפחה של יהודים חופשיים בירושלים, בעריכתה ובנשיאותה של סיון מס.

שער - הנימוקים לעיצוב הגדה זו ושכמותה: כיון שטוב וחגיגי ונעים ומעניין לספר ביציאת מצרים ראוי לחוגגים של הפסח בכל דור ודור, בכל עדה ועדה, בכל זרם וזרם, בכל קהילה וקהילה שבעם היהודי, לספר ביציאת מצרים בדרכם שלהם, באופן שיהיה רלוונטי לאמונותיהם ולענין או להנאה שהם מוצאים בקריאתם ובשירתם של טקסטים, כמו שנהגו חכמים מימי האמוראים ועד ימינו וכו'.

עמ. 3 - צלחת הסדר ומשמעותה, כוס ראשונה, פתיחה ו"הא לחמא ענייאי" / שרים מה נשתנה - ניצן ומקהלת המסובין / אומרים "ואפילו כולנו חכמים..."

עמ. 4 - שרים את "It ain't necessarily so" מספרים ספור יוסף כראשית תולדות הכניסה למצרים / 4 שירים מתוך המחומר "יוסף וכותנת הפסים המופלאה".

עמ. 5-6 - עלייתו של יוסף מרמת עבד עברי לזו של ראש ממשלה יהודי ראשון במעצמה עולמית / מה בין יוסף למשה? - שיחת השוואה על מאפייניהם ומפעלותיהם.

עמ. 7 - כוס שניה, שירי אביב: כי הנה הסתיו עבר, פנה הגשם, שמחה רבה / אומרים: כנגד ארבעה בנים דברה תורה.

עמ. 8 - שרים ביום בהיר ונהדר לנעמי שמר / מטמינים אפיקומן / שואלים 'מצה זו על שום מה'... ועונים / שרים עבדים היינו / שרים: When Israel was in Egypt Land.

עמ. 9 - אומרים "יוקום מלך חדש על מצרים..." / ניצן שרה: דומם שטה תיבה קטנה...

עמ. 10 - קוראים "ותרד בת פרעה..." / כוס שלישית, שרים: מי זה יכיר אותנו / על ראשנו שוב נשרות טיפות של גשם / אוכלים סעודת הסדר / ומספרים ביציאת מצרים: בא משה אל פרעה ויאמר שלח את עמי / קוראים חלק מדרוש חדש בחרוזים על "משה מן העברים הבאים מעבר משם והזורים אל מעבר לים".

עמ. 11 - מרבים לספר ביציאת מצרים - לפי סרנא, דוהרם, אולברייט ו"עולם התנ"ך": על

שתי הגדות חילוניות - הדומה והשונה

השוני בין שני נוסחי ההגדה והסדר. שתמציות תוכן העניינים שלהם מובאים בגליון זה, מדגים את האפשרויות הרבות של עיצוב החג וההגדה על-ידי כל משפחה וקהילה של יהודים חופשיים מתחתיבי דת ההלכה.

כשני הנוסחים מושם הדגש על החקר - הוא הספור התנכי על יציאת מצרים. בהגדה הקיבוצית המוצגת כאן מושם הדגש על קריאת חלקים רבים מן המקורות התנכיים ומובאות מפרשנים ודרשנים קדומים (אבן עזרא, אלעזר הקליר, ההגדה - המסורתית, תלמוד בבלי, תנחומא, אברבנאל, מכילתא בשלח, ילקוט שמעוני, יהודה הלוי, ורק טקסטים מעטים מהספרות החדשה - שירי עם ישראלים, ברל כצנלסון, ח.ג. ביאליק). ההגדה העירונית המוצגת כאן מתמקדת באינטרפרטציות והארות מודרניות של הספור התנכי, בשירה ובספרות היהודית, ובספרות המחקרית בת ימינו (טשרניחובסקי, אלתרמן, נעמי שמר, אירה ברשוין, מחזמר "יוסף וכותנת הפסים המופלאה", אולברייט, אדוארד דוהרם, נחום סרנא, ויצרות מקוריות של משתתפי הסדר, בצד טקסטים מהמקורות התנכיים ושירי עם ישראלים).

בהגדה הקיבוצית - רוב הטקסטים בחלק הראשון מיועדים לקריאה בציבור, ורוב השירים מרוכזים לסיפא, אחר הארוחה.

בהגדה העירונית - רוב השירים מושרים בחלק הראשון (כשהילדים הקטנים עדיין ערים), ובחלק השני - הדגש הוא על עיון ודין בסוגיות הקשורות בהבנת הספור התנכי והספרות על יציאת מצרים, בשילוב עם שירי פסח. הסדר וההגדה במשפחה זו כללו בשנים שעברו את "שירי סכות מצרים" ואלתרמן, האופרה הכושית Green Pastures, שיחות על הרצאות קצרות (של הורים, בנותיהם ובניהם) על "משה" מאת פרויד, נתוח פרוידיסטי של יצירה זו של פרויד, דיון השוואתי על מסגרת סדר של פסח והסימפוזיון הייבני, דיון על סוגי העבדות ומרידות עבדים בעת העתיקה, וכד'.

סדר פסח בקיבוץ -

הגדה של התנועה הקיבוצית המאוחדת, בעריכת אריה בן גוריון

להלן כותרות ותחילות פסוק ללמד על תוכנם של עמודי ההגדה, תחריטים ועיצוב - גד אולמן: שער

ב - היום אתם יוצאים בחודש האביב

ג - הגיע ליל הפסח... / הנה הסתר עבר...

ד - לכה זודי נצא השדה... זודי ירד לגנו...

ה - כתונת פסים לבש הגן...

ו - גשם חלף וסתר עבר... לך בשלום גשם

ז - טל תן לרצות ארצך...

ח - הריני מוכן ומוזמן לקיים מצוה לספר ביציאת מצרים...

ט - הא לחמא עניא

י-יא - מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות

יב - עבדים היינו...

יג - ויוציאנו יהוה אלוהינו משם... / ואפילו כולנו תחמים

יד - מעשה ברבי אליעזר ורי יהושע ורי אלעזר...

טו - והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה / "בחמישה עשר בניסן נגאלו ישראל ממצרים... לילה משומר מששת ימי בראשית..."

טז - פסח על שום מה... / למה נמשלה מצרים למרוו... תחילתה רכה וסופה קשה

יז - מצה... מרור... כורך...

יח-יט - והגד לבנך כנגד ארבעה בניס: חנם... רשע...

כ-כא - תם... ושאינו יודע לשאול...

כג - ארמי אובד אבן, וירד מצריימה... ויוציאנו יהוה ממצרים... ויביאנו אל המקום הזה... / פירוש: ארמי הוא לבן הארמי אובד: בקש להאביד את יעקב אבני / למה נקרא אובד? מלמד שאבדו אבותינו בין העמים

כה - וירד יעקב מצריימה וכל זרעו אתו / מלמד... ירידה ברוח, שנתקעו בתוך טומאת מצרים

כו - ויקם מלך חדש על מצרים... / בפרך = בפרך-כיצד? פרעה נוטל סל ומגרפה

כז - ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך

כח - ויצו פרעה את הנוגשים... / אמרו המצרים: למה אתם מלים בניכם, שלאחר שעה אנו משליכים אותם לנהר? אמרו להם: נימול אותם אחר מכן - עשו בהם כרצונכם

כט - ... כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו...

ל - ... ויגדל משה ויצא אל אחיו ויראה בסבלותם... ויך את המצרי...

לא - ויאמר משה אכן נודע הדבר...

לב - ומשה היה רועה צאן יתרו / ... אמר לו הקב"ה יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם, כך חייך אתה תרעה צאני ישראל

לג - ויקרא אליו אלוהים מתוך הסנה...

לד-לה - שלח את עמי... אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים / נוהגים להטיף מן הכוס טיפות יין בספירת המכות - - - כאילו בכל מכה נגרע משהו מכוס השמחה שלנו

לו-לז - קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל... ויקחו להם איש שה לבית... ואכלו את הבשר בלילה הזה - צלי אש ומצות

לח-לט - ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכות... וישא העם את בצקו טרם יחמץ...

מ-מא - ויצאו מארץ מצרים... ויוגד למלך מצרים כי ברח העם... / למה ישראל דומי באותה שעה - ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה בנקיק הסלע...

מב-מג - ... והנה מצרים נוסע אחריהם... ויאמרו... כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר...

מד - ויט משה את ידו על הים - ויבקעו המים

מה - תניא רבי מאיר אומר... קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחילה

מו-מז - אז ישיר משה ובני ישראל... ותקח מרים הנביאה את התוף בידה... אותה שעה

מח-מט - בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לוטו

נ-נא - ויסעו... ויחנו בריפידים... ויצמא שם העם למים... ויבכו בני ישראל... זכרנו את הדגה אשר אכלנו במצרים חינם... / ומשה הכה על צור, במטה הכה על סלע, ויצאו ממנו מים

נב-נג - ...נשלחה אנשים לפנינו ויתורו את הארץ... וישבו האנשים מתוך הארץ... זבת חלב ודבש היא... ארץ אוכלת יושביה היא. ויהס כלב את העם: עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה

נד-נה - קומו תועי מדבר צאו מתוך השממה / כוס נישא לקיבוץ גלויות ולשלום ישראל...

נו-נז - בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו יצא ממצרים / והיא שעמדה לאבותינו ולנו...

נח-נט - ציון הלא תשאלי שלום אסיריך... שאי סביב עיניך וראי, כולם נקבצו באו לך...

ס-סא - הנה ימים באים וניגש חורש בקוצר... שיר המעלות בשוב יהוה את שיבת ציון...

סב-סג - כי יהוה אלוהיך מביאך אל ארץ טובה... זה היום קיינו לו, קמה מדינת ישראל / כוס נישא לבואנו בשעריך ארץ-ישראל...

סד-סה - שירים לאחר הסעודה: אליהו הנביא... קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה... אדיר במלכה... כי לו נאה...

סו-סז - חד גדיא דזבין אבא בתרי זוזי (השיר בארמית)

סח-סט - אחד מי יודע... הסל סדור פסח כהלכתו.

איור מההגדה הקיבוצית

לימודי יהדות: "חגי ישראל" ביהדות החופשית ומקורותיהם במורשת ישראל

דוגמה: חג הפסח וההגדה

הזמנה לעיבוד תוכנית לימוד לחטיבות ביניים ולתיכון, להשתלמות מורים בדרכי הוראתה, וגירסה לבתי ספר יסודיים

המורים והשתלמויותיהם: המורים שיבחרו ללמד תוכנית זו יבואו מכל שדות ההתמחות, בהיות הנושא חלק מהתרבות היהודית והכללית של כל מורה. השתלמויות ספציפיות, לאחר גיבוש תוכנית לימודים מפורטת במסגרת זו, או מסגרת דומה לה, יאפשרו לכל מורה להורות ולהנחות לימודים בנושא זה, ביהוד מורים מתחומי: הספרות, ההיסטוריה, האמנות, תנ"ך, אזרחות ויהדות ימינו.

נושאי המשנה:

- פסח כחג החירות, האביב וכחג יציאת מצרים - מנקודות המבט של זרמי היהדות החופשית מתכתבי ההלכה האורתודוקסית, וביטויי בהגדות החדשות אשר נוצרו במאה העשרים והרווחות בקרב קהילות ומשפחות רבות בארץ ובעולם. מאפייני ומקורותיו התנכיים של חג הפסח כחג טבע וכחג היסטורי - משוחזרים בסדרי הפסח של יהודים חילוניים בימינו.

- אופיו הפלורליסטי של חג הפסח המקודש על ידי הדתיים האורתודוקסים בעם היהודי, 11 נוסחיה השונים של ההגדה המסורתית - נוסח ספרד ואשכנז, נוסחים ומנהגים בעדות השונות של עם היהודי - באפריקה, אמריקה, אירופה ואסיה. התפקידים של ההגדה המסורתית מבחינתם של אנשים דתיים אורתודוקסים, הדבקים באחד הנוסחים הללו. תפקידיה ומשמעויותיה של ההגדה האורתודוקסית מבחינתם של יהודים חופשיים המשוחררים מחויבי הלכה דתית או נוסח מסורתי מסויים.

- התפתחות חג הפסח וההגדה בעידנים ההיסטוריים השונים במשך למעלה מ-3000 השנים שעברו מאז חגגוהו לראשונה, לאור המחקר ההיסטורי והאנתרופולוגי (כולל חקר זבח פסח השומרוני) בימינו. נוסחי ההגדות ואמנות הצירוף והיעיצוב היהודית בהגדות פסח בתקופת ההשכלה והרנסאנס, בימי הביניים ובתקופת הגאונים.

אמצעי הלימוד: התוכנית תכלול הצעת הפעלת הלומדים בדיונים, בעבודות עצמיות או בעבודות חברותה, ביצירת תוכניות חג משפחתי וקהילתי בהתבסס על:

יצירות בנות ימינו המבטאות את החג או מהוות חלק מהחגיגה (בספרות, בקולנוע, באמנויות הפלסטיות, בדברי הגות, בקטסטים טקסיים ופולחניים כגון הגדה מודרנית, סדורי תפילה ומחזורים רפורמיים ורקונסטרוקציוניסטיים, וכד').

יצירות סקר ומחקר של מקורות החג, משמעויותיו והתפתחותו, עד ימינו, בעדות ישראל השונות, בתרבות החילונית ובזרמים הדתיים השונים בעם היהודי (הרפורמים, הקונסרבטיבים, הרקונסטרוקציוניסטים, החסידיים, המתנגדים).

יצירות וטקסטים מהמורשת היהודית (כגון: דוגמאות מ-11 הנוסחים המסורתיים השונים של ההגדה, המנהגים בעדות השונות, דוגמאות מהיצירה הספרותית עליה מבוססת מסורת הפסח - ספור תולדות משה, יצירות אמנות על נושאי יציאת מצרים ואיורים להגדה) בצירוף ובפיסול באמנות היהודית והכללית).

חג הפסח ביהדות החופשית ומקורותיו במורשת היהדות

הצעת מסגרת לאחד מפרקי תוכנית הלימודים "חגי ישראל".

מטרת התוכנית: (1) התודעות הלומדים עם חג הפסח כפי שהוא נחוג בקהילות ובמשפחות רבות ביהדות החופשית מחויבי ההלכה; (2) הכרת השקפות הרווחות בקרב הוקרים, היסטוריונים, אמנים וסופרים על יציאת מצרים, חג הפסח, ההגדה וסדר הפסח; (3) הפעלת הלומדים בלימודי פרקים ביהדות ימינו ובתולדות תרבות העם היהודי בזמן החדש (המאה ה-20 והמאה ה-19) ובעידנים קדומים.

קהל היעד: התוכנית מכוונת לתלמידים מהמגזר של היהדות החופשית באוכלוסיה הישראלית, קרי: תלמידי הזרם הממלכתי כללי ובתי הספר הייחודיים החופשיים מתכתבי ההלכה האורתודוקסית ופרשנותה לחגים או לטקסטים ספרותיים רלוונטיים להם.

מטרת התוכנית: התודעות הלומדים לחג כחלק מהתרבות שבה חיים הם והוריהם - תרבות של יהודים חופשיים החיים ביהדות פלורליסטית, לפי הנהגה והמסורת של הזרם אליו הם שייכים. על כן מציעה התוכנית ללומדיה, בשלב הראשון, הכרת ההגים ומשמעותם כפי שחוגגים אותם בזרמי היהדות החופשית והפלורליסטית בימינו, ובשלבם מאוחרים יותר - תולדות החג ומשמעויותיו בעידנים הקודמים והקדומים של העם היהודי.

מטרה נוספת: באמצעות תוכניות המוקדשות לחגים, בהם מעורבים הלומדים ממלא, ניתן לעורר ענין בהבטים שונים של יהדות ימינו ומורשת היהדות, הארתם באור הספרות, ההגות, האמנות, המחקר, הביקורת האתית והתרבותית.

התוכנית תשתלב במקצוע קיים כגון: היסטוריה יהודית וכללית, או לימודי התרבות היהודית במאה העשרים, לימודי תולדות התרבות, או: בשעורים מיוחדים המוקדשים לחג.

מתכונתה הכמותית גמישה: מתוכנית לימודי סקר בת שלוש עד שש שעות, עד תוכנית סמסטריאלית המתבססת על טקסטים רבים, ניתוחם והשוואה ביניהם.

פרופ' יעקב מלכין הוא מרצה לרטוריקה ואסתטיקה באוניברסיטת ת"א. עומד בראש המכון ליהדות חופשית של תחיל"ה. פרסם לאחרונה רומן "ונוקבן - ונפשו קשורה בנפשו". בדפוס: "ההרצאה, הדיון והשכנוע".

לטה לך זה איך לעשות חס בחסרות מסכה חילונית

במסגרת המשפחה, הקהילה ומרכזיה, בית הספר וכיתותיו • ניתן לארגן דיונים, או עיון בחברתא משפחתית או לימודית, לפני כל תג, פעילות זאת כוללת קריאה מהנה ודיון בטקסטים נבחרים, המתקשרים למשאי התג, או לחג עצמו. היא הופכת עד מהרה למסורת של פעילות רוחנית המעשירה את חיי המשפחה או הקהילה, ביהדות החופשית כביהדות הדתית, המעוניינת בכל זווית של תרבות העם. מסורת שיחות זלימודי חברתא מעין אלה עשויים להפוך את החג למועד משמעותי ע"י ביטול מונטוניות הזמן שאינו כולל פעילות רוחנית בחגים ובשבתות, ובגיון והעמקה של הקשרים האישיים בתוך התא המשפחתי או מסגרת הקהילה.

בנושא ההגדה של פסח ניתן לדון בשאלות כגון: מדוע חוגגים את הסדר בישראל לפי 11 נוסחים מסורתיים-אורתודוקסיים, לפי נוסחים רפורמיים וקוונטריים, לפי הגדות שונות של התנועה הקיבוצית, וכן מאות נוסחי אימפרוביזציה שונים?

מדוע אין ההגדה האורתודוקסית כוללת את סיפורו של משה או את הסיפור התנ"כי של יציאת מצרים? מדוע משתעממים רבים כל כך המסובים בסדר פסח המסורתי בו נקרא נוסח ההגדה האורתודוקסית? מה היתרונות ביצירת הגדה שתכניה חדשים אך מסגרותיה הטקסטיות הן מסורתיות? מה היו מאפייניו של חג הפסח בימי הנדידה במדבר סמוך ליציאת מצרים, בימי השופטים, בימי בית ראשון ושני? מה היו השפעותיה של התרבות ההלניסטית בעיצוב הסדר וההמדה? כיצד התפתחה ההגדה בימי הביניים ותקופת הרנסאנס - בעיראק, בצפון אפריקה, באירופה? כיצד נוצרו נוסחי ספרד ואשכנז? איזה מיצירות ההמדה והספרות ביהדות החופשית תורמת להבנת האירוע ההיסטורי אותו מציגה הספרות התנ"כית כייסודו של העם היהודי? מה הן האינטרפציות לחייו ודמותו של משה בספרות והגות ימינו (בובר, פרויד שלום אש, מיכאלאנז'לו, קופלנד)?

- העדר תולדות משה ומפעלו בהגדה המסורתית, משמעויותיה והשלכותיה על ביקורת ההגדה המסורתית והצורך בתיקונה. מקומו של מנהיג יציאת מצרים, מייסד האומה הישראלית על יסודות דתיים אתיים ועל שאיפה ציונית לעליה לישראל, בהגדה שנוצרה בגלות עירק ובהגדות שנוצרו ביהדות החופשית בישראל. מקומם בהגדה של טקסטים מן המקורות של הספרות התנכית, שנוצרו בארץ ישראל ובעברית, לעומת ציטוטים ממקורות-משניים (תגובות על המקור התנכי) המהווים את רוב ההגדה המסורתית.

- יציאת מצרים, משה והג הפסח בתרבות העמים - משמעויות דתיות (בנצרות - סדר הפסח כ"סעודה האחרונה"), בספרות היהודית שאחרי חתימת התנך (במגילות ים המלח, במשנה, בתלמוד, במדרשים, בברית החדשה, ביצירות פלוניוס ופילון האלכסנדרוני) וביצירות הלניסטיות אחרות (כגון: היצירות של הספרות האנטישמית ההלניסטית), ביצירות הספרות, אמנות הפיסול והציור, התיאטרון והאופרה, עד המאה ה-19.

- יציאת מצרים, משה ופסח בספרות ובאמנות המאה העשרים. בשירה, ברומנים היסטוריים, במסות (כגון - דייזיס, זיגמונד פרויד), באמנויות הקולנוע, הטלוויזיה, התיאטרון, האופרה והמיזיקל, שירי עם ופזמונים בימינו.

במסגרת המוצעת לעיל יעובדו תוכניות ספציפיות לפי גיל קבוצת היעד של הלומדים, נושאי הלימוד האחרים שלהם בעת הוראת הנושא, אפשרויות ההפעלה של חברותות בקריאת טקסטים וביקורת על יצירות אמנות - שידווחו על-ידי דובריהם למליאת הכתה, אפשרויות הנעת לומדים ליצירה של עבודות גמר עצמאיות על הנושא והרצאתם בפני עמיתיהם.

- יציאת מצרים כמיתוס וביטוי בספרות, כאירוע מרכזי בתולדות העם היהודי, הבסיס למיתוס ההיסטורי שלו, שהוא המקור לרוח הצדק, החירות והשוויון שביסוד הדברות וחוקי היסוד ביהדות הנגזרים מהם. השתקפות יציאת מצרים ביצירה הספרותית התנכית, בספרות של העם היהודי ועמי העולם.

- השפעות הלניסטיות והשפעת "הסימפוזיון" היווני על עיצוב סדר הפסח ואלמנטים בהגדה האורתודוקסית. יתרונות התבנית של הסימפוזיון כפי שהתפתח בסדר פסח: שילוב סעודה, זמרה, קריאה, שיחה, שניה, והפעלת המסובין (ללא תפילה) בחגיגה משפחתית המתאימה ליהודים דתיים וחופשיים - חילוניים, מסורתיים ומתחדשים למיניהם.

- פסח בימי המקרא - משמעויות, מנהגים, מעורבות השלטון המרכזי, העליה לרגל, החג המשפחתי - בתקופת הנדודים במדבר, השופטים, המלכים, שיבת ציון, בית שני.

איור של נחום גוטמן להגדה לילדים

האם זנח השמאל את הטיפול בזושי דת ומדינה?

לימוד מהחרדים השקעה בחינוך מהי

בדבריו בפני באי הכנס הזדה ח"כ חיים ארנון כי המפלגות החילונית לא עסקו בעבר ואינן עוסקות ברצינות בהוזה. בחינוך בכלל ובחינוך היהדות חופשית במפרט. אך שהכל מכירים בחשיבות המשא, מנשה, בפועל, אך מעט כדי לקדם את העניין החילוני באמצעות מערכת החינוך. מנהיגי החרדים השונים של היהדות החופשית מקדשים קלחתה בעוולות הכפיה הדתית, מתמסרים למאבקים - חשובים וצדקיים כשלצדדם - בנושאי זכויות אדם ואחר, אך מתעלמים מכל השקעה ממשית בחינוך היהדות חופשית. די לראות את כמות הזמן והאנרגיה שמקדישים אנשי מעשה בחברה החרדית ובמחנה הדתי-ציוני לנושאי חינוך, כדי להבין עד כמה מועטה ההשקעה בתחום זה בקרב הציבור החופשי.

השישואה הקיימת בקרב חלק גדול מהצעירים בישראל שיהדות = דת, היא תוצאה של שטיפת מוח חינוכית שהתאפשרה לאורך קרוב ל-15 שנים, משום שמעורר החינוך היה נתון בידי דתיות. היום הסצב שונה. המערכת החינוכית סוסקדת בידי שרים בעלי תפיסת עולם חילונית מובהקת. האם נעשה מאמץ מסשי להקנות ידע בסיסי לתלמיד על מהותה של היהדות החופשית? האם מוקדשים משאבים לסיחוח חוכניות לימוד, הכנת מערכי שיעורים, השתלמויות למורים, בנושאים אלה?

הגיע הזמן שהי"כ חיים ארנון ותבריו יבינו שפוליטיקה אינה יכולה להיות מנותקת מלימוד וחינוך. הישב פוליטי שאינו גשען על תשתית חינוכית ועל מערכת שיטתית של לימוד והסברה - ימיו קצרים.

איך הצלחנו לבצע מהלך כזה, המעורר התנגדות נחרצת מצד החוגים הדתיים! בעורמה. פרט לאנשי מרצ היו רק עוד שלושה הי"כים שהיו מודעים למשמעות החקיקה. זוהי המציאות בה אנו פועלים. שינוי חוקי יסוד ניתן להעביר רק באופן כזה.

כאשר אנחנו מבקשים לאמץ אסטרטגיה לפעולה במציאות כזאת, אנחנו צריכים להציג לעצמנו שתי שאלות: שאלה ראשונה במישור העקרוני - כאשר מדובר בחקיקת חוקי יסוד שיבטיחו את זכותו של האזרח לחופש דעה, חופש ביטוי, ולאי כפיה דתית, האם ניתן לבצע זאת מבלי לגבש קודם רוב בציבור שיתמוך בכך. שאלה שניה, ואני מתייחס אליה בלא מעט עוגמת נפש ומרירות כיוון שנושא זה מעסיק היום לא יותר מעשרים חברי כנסת, ותאמינו לי אני מגויס. 12 חברי מרצ, 2-3 בליכוד (דן מרידור ובני בגין), 1-2 במפלגת העבודה (דוד ליבאי ויוסי כץ), 1-2 בצומת, וזהו זה. הרוב הגדול מחברי הכנסת רואה בנושאים אלה עניין לא חשוב או עניין שיש להשאירו לדורות הבאים.

ההישגים והמחיר

המאבק שלנו הוא במישור רחב ועקרוני. העלינו את חוק חופש העיסוק, את חוק ההתאגדות וחופש הביטוי, את חוק יסוד בית המשפט שנועד להגדיר את הסמכויות ואת הכפיפות של בתי הדין הרבניים למערכת האזרחית. עשינו זאת כדי למנוע שחקיקה דתית, או אחרת, תגביל את חופש הביטוי או חופש ההתאגדות (למשל: בתחום הקמת קהילות חילוניות או רפורמיות), ותאפשר לבית המשפט העליון לפסול חקיקות שיהיו ביטוי לסיטואציה פוליטית מסוימת כמו שהיתה בכנסת הקודמת - חוק השבת, חוק הפלות, מניעת גידול הזיר ועוד.

ישנה היום קואליציה שמונעת חקיקה אקטיבית במתכונת של הכנסת הקודמת. לא ניתן לשנות היום דיני אישיות משום שהדבר מוגד להסכם הקואליציוני. יחד עם זאת, נוצרה עכשיו מציאות פוליטית שבוולמת כל אפשרות למאבק

בשבועות אלה מתייצבות בפנינו כל הדילמות המאפיינות את הממשלה הנוכחית ותפקוד מפלגת השמאל בתוכה. מיד לאחר הבחירות ניצבה בפנינו השאלה איזה מין ממשלה ניתן לכוון ביחסי הכוחות הקיימים. או היתה קיימת אשליה שניתן לכוון קואליציה שמורכבת ממפלגת העבודה, מרצ וצומת, שיהיה לה בסיס משותף. אלטרנטיבה שניה היתה לצרף מפלגה חרדית כמקום צומת.

הדילמה: תהליך שלום או ויתורים לדתיים

הביקורת שהוטחה במפלגות מרצ היתה, שהן משלמות את כל המחירים האפשריים בנושא יחסי דתיים-חילוניים אך אינן מצליחות לקדם את נושא השלום. היום ניתן לומר שהדילמה שהיתה תיאורטית בראשית הדרך נהיתה למציאות יום יומית עם התקדמות תהליך השלום.

קיבלנו הכרעה בעניין סדרי עדיפויות. למרות שאני מודע למחיר שאנחנו משלמים, אני אישית שלם איתה. היא נובעת מתוך עמדה חד משמעית, שיש טעם מרכזי אחד לקיומה של ממשלה זו, שלמענו נצטרך לשלם מחיר בתחומים אחרים: הבטחת ההתקדמות בתהליך השלום. בעמדה זו אנו מחויבים גם אם הוויתורים למענה זוכים לקיתונות ביקורת וצינויות.

הצלחנו להכניס את מגילת העצמאות לחוקי ישראל

בימים אלה התקבלו בכנסת חוק חופש העיסוק וחוק הבשר. כתנאי לכניסתה של שייס לממשלה. חוק חופש העיסוק מכניס בפעם הראשונה את מגילת העצמאות לתוך מערכת החוקים של המדינה. ישנם אישים בעלי משקל ציבורי רב הסבורים שהתיקון שהוכנס חשוב יותר מכל חקיקת היסוד שהתבצעה עד כה בתחום זכויות האדם. עקרון השוויון נהיה לחלק מחוקי היסוד. בניצ יכול לפעול על פיו בהסתמך על מגילת העצמאות, כל אזרח רשאי להגיש פניה לבניצ בהתבסס על תיקון זה.

חיים ארון הוא חבר הכנסת מטעם סיעת מרצ.

רבנים נגד בג"צ

"עיקרון השוויון מומר את כל החקיקה הדתית" אומר למעריבי ד"ר יעקב זכרון, לשעבר פרקליטה של ש"ס ומי שנסח את עמדתה בענין חוק זכויות האדם. **לדעתו אפשר לבחור מעקרין השוויון אינסוף תוצאות "מסוכנות", כגון בדיני נשואין** בהן מקיים החוק היהודי האורתודוקסי חוסר שוויון בין נבד לאשה, ועשרות הלכות כעצא באלו. הרב המלומד ועורך ההרים דרעי, הממשיך להנהיג את ש"ס ממקום השעייתו, כועס מאד על הכנסת עקרון השוויון לחוקי היסוד אשר בית הדין העליון לצדק במדינת ישראל מחוייב מעתה לשפוט לפיהם: "גם לעשרת הדיברות תהיה בסוף פרשנות על ברק" הוא אומר.

האמנם אין דרעי וחבריו תופשים כי עשרת הדיברות הוא חוק היסוד סמוך נגזרים כל עקרונות השוויון, כולל אלה של מבילת העצמאות ושל החקיקה הכוללת אותם בחוקי היסוד. כפי שהוצע על ידי דן מרידור עוד בהיותו שר המשפטים של הליכוד? הדיברות אינן מפלות בין נבד לאשה, בין יהודי לשאינו יהודי, בין נד כהלכת האורתודוקסים למי שהצטרף לתום היהודי בכל דרך אחרת. על כן צודק ברק בטענתו כי אין כל ניגוד בין יסודה של היהדות לבין חקיקה דמוקרטית שיוניגית, והדיברות ועקרונות של הלל - זכיתו.

הרומתו החשובה ביותר של בן גוריון לאיכות החיים בישראל ולרוח ההומניסטית של רוב חוקיה, באה לביטוי במבילת העצמאות שהכריזה על המדינה היהודית החילונית, השוויונית והמבטיחה חופש מצפון ותרבות דתית או אחרת לכל בני האדם החיים בה. עבר כמעט וכל שנים עד שאפשר היה להתגבר על התנגדותו העקשה של המיעוט האורתודוקסי הזעיר לשוויון, לחירות, להוסיגים בחוקי המדינה - ולהנכיב את מבילת היסוד לחוק יסוד של המדינה ביוזמה משותפת ונמוכת-פרופיל של דוד ליבאי, דדי צוקר, דן מרידור, חגי מרום, ומודי זנדברג.

יוזמה זו הוכיחה יעילות השדולות החילוניות הבינמסלגתיות.

אפקטיבי באמצעות חקיקת חוקי יסוד. גופים בכנסת אינם מתייצבים להכרעות רצויות לנו. כל המתנגדים לשינוי חוק חופש העיסוק, למעט מרצ, לא הופיעו להצבעה.

השאלה הניצבת בפנינו, כמפלגה, כאנשי ציבור ובעצם גם בפני תנועה כשלכם, המבקשת לקדם את חקיקת היסוד במדינת ישראל, האם יהיה נכון לעשות חקיקה כזאת, מבחינה ציבורית, ע"י מחטפים.

חשוב שכולנו נראה מה קורה במציאות היום יומית בישראל. אני עצמי מופתע לפעמים כיצד איננו רואים שבעצם התהליך הבסיסי העובר על החברה הישראלית מוליך לחברה פתוחה יותר ופחות דתית. מתרחשים דברים שרק לפני מספר שנים אי אפשר היה להעלותם על הדעת. תשוו את מה שקורה היום בירושלים, בתל-אביב ובעוד ערים, למה שהיה לפני מספר שנים. או בתחום אחר לחלוטין: אפשר היה להעלות על הדעת לפני שנתיים לוויה צבאית חילונית?

חולשת מחנה השמאל

מה אומרים בקרב כוחותינו: הם כובשים עוד ועוד חלקות. ואני אומר: יש חלקות שהם כובשים, ויש הרבה מאד שדות פרוצים ואם הם עדיין שדות בור, זה באשמתנו. אין היום כוח פוליטי שיכול לשנות את חוקי היסוד. אבל אם אין שינוי מהותי במערכת החינוך זה נובע לא בגלל שבולון המר שר חינוך ולא משום שאמנון רובינשטיין לא מאפשר שינוי, אלא משום שאיננו מממשים את האפשרויות הניתנות לנו. חולשת המחנה שלנו משאירה את השטח כשטח בור.

קיבלנו הכרעה אסטרטגית. העדפנו אופציה קואליציונית מסוימת למען השלום ואני שלם עם ההכרעה שקיבלנו. זוהי הכרעה מרכזית במציאות הישראלית. מתי נגיע לעימות האמיתי, הישיר, בינינו ובין הציבור הדתי והחרדי? כאשר לא יאמרו לנו בכנסת שתמיכה בחופש העיסוק מפילה את תוכנית השלום. אני הייתי עד, כיצד בכנסת הקודמת ניגש יצחק שמיר לאליקים העצני, ואמר לו: אם אתה נכנע לחיים אורון בנושא תשלום פיצויים בגלל חוק החזיר, אתה מסכן את ארץ ישראל השלמה. העצני, שהוא ליברל באופיו וחילוני מובהק, נכנע, כי ארץ ישראל השלמה קודמת מבחינתו, לכל דבר אחר.

זה לא אומר שאין בינתיים מה לעשות. צריך להיות מוכן, צריך להאבק בכל נסיון של כפיה, צריך להעריך בדיוק בכיוון שאתם - תחיליה - פועלים, בתחום החינוכי, בתחום הרעיוני ובגיבוש התפיסה שתביא בסופו של דבר, כך אני מאמין, לשינוי הרצוי לכולנו.

דברים בכנס תחיליה, מרס 1994

בג"צ נגד רבנים

לאחרונה הכניס בית המשפט העליון סנוקרת אדירה לבתי הדין הרבניים. בפסק דין הצהרתי קבע כי בענייני חלוקת נכסים בין בני זוג חייב בית דין זה לנהוג על פי "הלכת השיתוף" של בית המשפט העליון שנקבעה על בסיס חוק שוויון זכויות האישה, או במילים אחרות: המערכת המשפטית הרבנית כמופה למשפט האזרחי וחייבת לנהוג ע"פ דין המדינה ולא ע"פ דין ההלכה.

פסיקת בג"צ מעלה שוב, בפעם המי יודע כמה, את השאלה, למי בכלל דרושה הרבנות? מי זקוק לה? את מי היא משרחת? היהדות החרדית מחרימה אותה זה שנים. בשביל הסידי סוניבזי ומר, הרבנים הראשיים הם בובות מטעם. להם יש בתי דין משלהם, רבנים ומוסקים משלהם. גם אנשי ש"ס מצפצפים על הרבנות. להם ישנה סמכות-על שהם כולם עפר לרגליה, הרב לעזביה יוסף. נמצא איפה שהרבנות הראשית על מוסדותיה השונים, ובעיקר בתי הדין הרבניים קיימים כדי לשרת או לנגוש בציבור החילוני.

מדוע צריך החילוני את הרב? בשביל החילוני המצוי הרב הוא דמות גרוססקית שאינה מחוברת למציאות, השואבת את מקור סמכותה מהוויה חיצונית, עכומית ביסודה. מה לו ורביינים, הבקיאום אולי בהלכות נידה וכשרות, אך בורים נמורים במשפט אזרחי ויוזעים אך מעט על מציאות חייו של הישראלי המודרני.

מדוע צריך זוג צעיר המבקש להנשא ולבקש את אישור הרב? מדוע צריכה צעירה לעבור טקס משפיל של טבילה במקווה לפני החופה? הלא בכל מדינה מתוקנת די להם שיכנסו למשרד הפנים, יזדהו בפני רשם הנישואים ויקבלו את אישורו להנשא. רוצים בברכת הרב, אדרבא, ילכו ויקבלוהו. אך מדוע לכפות זאת בחוק מטעם המדינה? וכך הדבר גם בענייני גרושין וקבוצה. הרבנות היא מוסד מכובד למי שמכבד אותה. היא מוסד מיותר למי שאין לו כל זיקה לדת.

מולדת ריאלית ומולדת היסטורית

פער בין עולים לישראלים ותיקים והתמורה בהזדהות הלאומית

על-ידי חיזוק וביסוס אידיאולוגיה פלורליסטית שתתפוס את מקומה של האידיאולוגיה הטוטליטרית.

מסורת יהודית-ישראלית ולא כפיה דתית של מסורות גלותיות

בקליטה הרוחנית בתחום האמוציונלי יש ערך רב ביצירת אווירה נוסטלגית על-ידי החייאת מסורת יהודית כמו הדלקת נרות שבת, ארוחה חגיגית על-פי התפריט של האמא היהודיה, סדר פסח, וכדומה. באלמנטים האלה בברית המועצות היה מפגן של התנגדות להשפלה לאומית של היהדות, אבל בארץ כל האלמנטים הדתיים מעוררים בקרב העולים התנגדות ורואים בהם נסיון להחזיר אותם לאותו עולם יהודי המוכר להם מכתבי שלום עליכם.

בקליטה הרוחנית ובעיקר בתחום האמוציונלי צריכה לשלוט הישראליות בשפה, בטקסים, בשירים, בספרות, באמנות ובחיים החברתיים. עולי חבר העמים הם צרכני תרבות גדולים ועלינו להקל עליהם את הגישה לארועי תרבות בארץ, אבל באותו זמן לעצור את מבול העתונות והפרסומים בשפה הרוסית המאייט את השתלבות העולים בחיי המדינה.

תנועת היהדות ההומניסטית החילונית צריכה לגייס את כל הכוחות ההומניסטיים והחילוניים בעם הישראלי ולהחליץ לעבודה חלוצית בקליטתם הרוחנית של העולים ושל אותם היהודים העתידיים לעלות, כי רק כך תיסלל הדרך בפני העולה שמהר מאד יראה את עצמו ישראלי והמולדת ההיסטורית שלו תהיה גם מולדתו הריאלית.

הכרת התרבות היהודית תנאי לזכות לאומית ישראלית

כדי להקל את המעבר מהזדהות לאומית סובייטית-רוסית להזדהות לאומית ישראלית יש להקנות לעולים את ידיעת העם ותרבותו בדרכים המתמודדות עם האפולוגטיקה להוכחת צדקת דרכו. השני הוא הדה-אידיאליזציה של ההיסטוריה הקדומה של עמנו בארצנו ושכירת מיתוסים לאומיים. עוצמת עמנו, כמו של כל העמים, נובעת גם מהאידיאלים והמיתוסים הלאומיים. קרוב העולים למקרא הנבואי ולמיתולוגיה היהודית יגלה בפניהם שהיהדות היא הומניסטית, אוניברסלית ותרומת עמנו לעולם התרבות גדולה מאוד, ומכאן להזדהות לאומית ישראלית הדרך קלה יותר.

חינוך הקשר עם התרבות הישראלית בתקופת המקרא ובתקופתנו אנו, צריך לשקם את הגאווה הלאומית היהודית של העולים שנפגעה מכך שהעולם היהודי הוצג בפניהם כעולם של תחום מושב או גטו שבו נשלט הציבור היהודי על-ידי רבנות הלכתית אורתודוקסית. כמו כן, יש להדגיש בפני העולים את התהום בין משיחיות וציונות ובמיוחד בימינו כשהציבור האורתודוקסי רוצה להציג את עצמו כנציגי הציונות, בשעה שאנו יודעים שהיהדות הזאת שוללת את התנועה הציונית מיסודה. לכפייה הדתית בישראל השפעה שלילית על עולי חבר העמים שציפו לכך שבמדינת ישראל דמוקרטית ישתחררו מטירור אידיאולוגי ויהנו מפלורליזם המבטיח את חרותו הבסיסית של כל אדם. מאידך, את קשיי המעבר של עולי ברית המועצות לשעבר שהתחנכו על נאמנות לדוקטרינה אחת שהיא אבסולוטית ואוניברסלית לחברה פלורליסטית, צריך לאן

המעבר מסביבה חברתית או אתנית אחת לאחרת כרוך בקשיי אדפטציה פסיכולוגית. מידת הקושי תלוייה בתכונות האישיות של המהגר ובתכונות הפסיכולוגיות של החברה הקולטת והפער ביניהן. במאמר זה ברצוננו להתייחס לפער בין העולים והישראלים, כי הפער מצביע על עומק הפרובלמטיקה של השינוי בהזדהות לאומית.

ברית המועצות כמולדת ריאלית

מערכת החינוך בברית המועצות שמטרתה היתה לגבש את הקבוצות האתניות הרבות שבתחומה לישות לאומית אחת, טיפחה תודעה לאומית סובייטית האמורה לאחד את כל תושבי ברית המועצות בתודעה הזאת מבלי לפגוע בתודעה הלאומית של הקבוצות האתניות החיות במולדתן ההיסטורית והריאלית. הרוסים שמספרם גדול לאין שעור מהקבוצות האתניות האחרות דאגו לכך שהביטוי לסובייטיות יהיה בשפה הרוסית ובכך להבטיח את הדומיננטיות התרבותית שלהם בברית המועצות. היהודים כקבוצה אתנית שמולדתם הריאלית לא היתה זהה עם מולדתם ההיסטורית אימצו את ברית המועצות כמולדתם הריאלית ושרתו אותה בכל נפשם ובכל מאודם. החינוך הסובייטי דאג לכך שהיהודים ידחו כל שאיפה למולדת ההיסטורית, כי היא נחלת העבר הרחוק והמדינה הסובייטית היא מולדתם הריאלית. כך הפכו היהודים למפגיצי השפה והתרבות הרוסית ברחבי ברית המועצות. לא פלא שיש קושי פסיכולוגי וקוגניטיבי בעקירת התודעה הלאומית שספגו היהודים ברוסיה הסובייטית. אין זה קל לעבור מהזדהות עם אומה גדולה עם היסטוריה ותרבות גדולה, להזדהות עם אומה קטנה בארץ קטנה הנושאת על גבה היסטוריה של חורבן ושואה.

פרופ' משה גוכלרנר הוא פסיכו-לינגוויסט. עלה לארץ בשנת 1990. שמואל רוזנברג היה מפקח במערכת החינוך הממלכתית במחוז הצפון.

טיסת ראווה

טיסת הסולו של היוצאים לשאלה מול טיסת הראווה של החוזר בתשובה

שמענו הגדרה כזאת מפי רבנים כל אימת שצעיר חילוני הובל לשיבתו "החוזרים בתשובה" הם טרגדיות חיות למשפחותיהם, ומצבן איננו שונה במאומה ממצבן של המשפחות שבניהם "באו בשאלה".

הטרגדיה של המשפחה החרדית, שבנה או בנה בחרו לחיות בעולם חופשי-חילוני, יכולה להפוך לקרן אור ביחסים שבין הפלגים הקיצוניים בדת היהודית לבין הזרם החופשי והחילוני שבה. כאבו וצערו של האב-הרב החרדי ומשפחתו חייבים ללמוד שכאב כזה בדיוק הינו מנת חלקם של מאות אבות ואמהות חילוניים, שאת בניהם ובנותיהם לקח הוא עצמו לשיבתו. הגיע הזמן, שהחזרה בתשובה תחזור לממדיה ולאופיה היהודי המקורי, דהיינו, כאופציה למי שהגיע לדרך חיים זו ללא מיסיונריות, ללא טכניקות מתוחכמות של שטיפת מוח, ללא יד דוחפת ומשכנעת - בקיצור, ללא המערכת המשומנת, האדירה ועתירת הכספים של המחזירים בתשובה.

הגיע הזמן, שהיהודי החרדי ידאג לביתו, ולא יבחוש בביתו, בחייו ובנשמתו של חברו החילוני. כל בית אנושי הוא בית לבניו, ולא מידת הדתיות היא הקובעת את מוסריותו, את ערכיותו ואת זכות קיומו. המשפט "ישראל ערבין זה לזה", שבזכותו, כביכול, נוטלים לעצמם עסקני הדת היהודית חוקה על חינוכם של כלל ילדי ישראל, עשוי לשמש בומרנג לשולחיו, כפי שאכן רואים אנו בפרשיות הבנים והבנות "החוזרים בשאלה".

יש האומרים שהבן, כמו כל החוזרים בשאלה הרבים האחרים, טעה, וכי מדובר לכל היותר באדם הריג. זו אכן אפשרות, אבל אם זו היא תשובתם של רבנים ושל מחזירים בתשובה, יש להחילה גם על מאות החוזרים והחוזרות בתשובה ולטעון, מאותה נקודת ראות סוציולוגית, שגם הם טעו וכי גם הם בסך הכל חריגים.

אבל קיימת גם אפשרות אחרת, והיא שההלטתו של אדם צעיר לשנות את אורח חייו באורח קיצוני, גם אם היא כרוכה בהפניית עורף לבית אבא, היא החלטה לגיטימית, בין אם מדובר בצעיר חילוני ההופך להיות חרדי ובין אם מדובר בנערה חרדית ההופכת להיות חילונית. מרד הנעורים איננו מוגבל לחברה דתית או חילונית, ומי שהיושר האינטלקטואלי הוא נר לרגליו, ולא השקפת העולם הדתית זווקא, לא יקשר מהפך כזה בחייו של אדם צעיר בדתם ובכשרות מאכליהם של הוריו. המרת דתו ודעתו של אדם צעיר ההופך מחילוני לדתי, ולהיפך, לא בהכרח מחייבת הטלת פסול בהוריו, כמוסריותם ובערכיהם.

רב מוכר, ראש ישיבת "חוזרים בתשובה" בעבר וחבר כנסת כיום, הגיב על פרסום אחת הפרשיות הללו של עויבת בת את ביתה החרדי והסתפחותה - ביוזמתה - לעולם החופשי, במלים: "מדובר בטרגדיה נוראה". אכן, עויבתם של כל בת ובן את עולמם של ההורים היא טרגדיה. כשאך לפני שניים שלושה זירות הפנה נוער יהודי דתי באלפיו עורף לבית הגלותי ועלה ארצה כחלוץ, ישבו המשפחות שבעה וקרעו קריעה. מדוע לא

ה"חזרה בשאלה", כמו ה"חזרה בתשובה", היא אמונה והשקפת עולם שאותן מאמץ אדם כדרך חיים. שינוי אורח חיים והשקפת עולם מדתית לחופשית היא תמיד פרי החלטה עצמית, בניגוד ל"חזרה בתשובה", שברוב המקרים מתרחשת במסגרתה של מערכת הטפה דתית מאורגנת וממוסדת.

בניגוד ל"טיסת הסולו" של השב בשאלה, העושה את דרכו, עד להחלטתו הקריטית, בחשאי ומתוך זיחרות מרבית שלא לפגוע בהוריו, במשפחתו, ובחברה שבה הוא חי, הבסיס הטקטי של ההטפה ל"חוזר בתשובה" הוא "טיסת ראווה", המושגת על עקרון הדה-לגיטימציה של חייו הקודמים; לא שמציבים בפניו אופציה נוספת לזו שבה הוא חי, לא ששומרים ולו במשהו על כבוד ההורים והמשפחה, על תרבותם, מוסריותם וערכיהם - אלא שהעולם החדש שהמטיפים הדתיים בונים למועמד מבוסס כולו על הרס מוחלט של עולמו הקודם, התרבות הקודמת. ה"חילוניות" בהכללה, אינה לדידו תרבות, המוסר שלה אינו מוסר, ערכיה אינם במצא, לבד מהשליליים שבהם; והבית, בית אבא ואבא, על מנהגיו ומאכליו פסולים הם, לא כשרים, טמאים.

אל מול ההרס הזה מציגים בית ועולם חדשים; הבית והחברה החדשים, שם, ורק שם, טוענים ב"סימניריס" ל"חזרה בתשובה", מצוי הטוב, המוסרי והערכי; רק אצלם נמצאת, לצד התשובות המוחלטות לכל שאלה, האמת והיחידה.

זה לא מכבר התפרסמו פרשיותיהם של שני בנים ובת - בניהם ובתם של רבנים ידועים, שעיסוקם ופרנסתם הם "החזרה בתשובה" - ש"חזרו בשאלה". בניהם ביצעו את ההליך ההפוך לתורת-אומנותם של אבותיהם, והמירו את השקפת עולמם החרדית באורח חיים חופשי, ובהשקפת עולם מודרנית-חילונית.

"טרגדיה נוראה"

השאלה שהייתב להישאל היא, כיצד מיישב המטיף החרדי את הסתירה שבין הבסיס להטפותיו ל"חזרה בתשובה" לבין בחירת בנו/בתו בדרך שהיא היפוך גמור לכך. אם אכן היה הבית החרדי התגלמות המוסר עצמו, הערכיות והשלמות, כיצד זה עזבו בן ובת בית נפלא ועולם מושלם כזה?

פרופ' דן מלר הוא רופא, ממקימי על"ה - העמותה למניעת התחרדות.

אמונה וסטיסטיקה

רק רבע מהאוכלוסיה אינו נוסע בשבת מסקנות: כיוון ההתפתחות - לקראת פחות דתיות

המספרים המובאים בסקר משנים הרבה את התפיסה שלנו לגבי המצב העובדתי של הציבור היהודי בארץ. זו פעם ראשונה שנערך מחקר כה יסודי וכה מקיף וצריך להתייחס אליו בהתאם. ניתן לדעת, לערער על האופן בו נשאלו חלק מהשאלות. חסרה הדינמיקה שתצביע על מגמות ההתפתחות והתמורה. הנתונים משקפים תמונת מצב אבל אינם מצביעים על כיוון ההתפתחות. נדמה לי שהדינמיקה הולכת בכיוון של פחות דתיות. צירוף הנתונים לגבי הדור הצעיר החילוני והמסורתי מעיד על התרחקות מהדת. קיים פער בין התנהגות ואמונות לבין המסקנות האופרטיביות. העובדה שיש רוב שמבקש הפרדת דת מהמדינה ונישואים אזרחיים

26% מהישראלים אינם נוסעים בשבת. נתון זה כולל את 14% החרדים ורק חלק מ-24% הרואים עצמם כדתיים, כלומר, חלק מהציבור הדתי נוסע בשבת. 22% אינם מדליקים חשמל. נתון זה מלמד שחלק גדול מהדתיים מדליק חשמל בשבת. 50% מהאוכלוסיה מפרידה בין חלב לבשר. אם נקח בחשבון את החרדים והדתיים יחד נקבל 38%. מכאן שרק 12% מכלל 41% מאלה שהגדירו עצמם "שומרי מסורת במקצת", מקיימים את ההפרדה. 62% נמנעים מאכילת בשר טרף. כלומר, ל"חוק הבשר" שעבר לאחרונה בכנסת, יש רוב מוחלט בציבור. 70% צמים תמיד ביום כיפור ועוד 11% צמים מדי פעם. 56% מבקרים בבית כנסת בימים הנוראים, 80% מוקדים אותו מדי פעם, 19% בכלל לא.

סקר חדש מראה כי למרות נטיות חזקות לשמירת מסורת, רוב הציבור חפץ בהפרדת הדת מהמדינה

לפני מספר חודשים פורסם מסמך של מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי באוניברסיטה העברית, שכותרתו: "אמונות שמירת מצוות ויחסים חברתיים בקרב היהודים בישראל". למרות שמאק טוויין אמר פעם: "ישנם שקרים, ישנם שקרים מוחלטים וישנה סטיסטיקה", ניתן לומר שמחקר זה מקיף את רוב שכבות האוכלוסיה היהודית בישראל ומשקף פחות או יותר את המציאות בקרב הציבור היהודי בארץ.

ממצאים: רק 14% מקפידים על שמירת מצוות

הממצאים מראים כי 14% מהנשאלים מגדירים עצמם כחרדים "השומרים על כל המצוות", 24% כדתיים השומרים על מצוות "במידה רבה", 41% כמסורתיים השומרים על מקצת המצוות, ו-21% כחילוניים - שאינם שומרים מצוות.

כלומר, הממצאים מראים כי אין רוב במדינה לא לחילונים ולא לדתיים. החילוניים ו"השומרים במקצת" - אלה שאינם חובשים כיפה, מהווים ביחד 62% מכלל האוכלוסיה, ומאידך 38% הם חרדים או דתיים, ואליהם יש להוסיף לפחות חלק מהמסורתיים.

אחוז החילוניים עולה ככל שהאוכלוסיה צעירה יותר. ככל שהיא בוגרת יותר עולה משקל הדתיים ושומרי המסורת. מנקודת מבטנו אנו, יש כאן חיזוק לסענה שצריך לפעול בקרב הדור הצעיר משום שקיים בו פוטנציאל גבוה באופן אוביקטיבי. ככל שעולה רמת ההשכלה כך מתגברת החילוניות. לדאבוני, מראה הסקר על כך שאחוז החילוניים ו"השומרים במקצת" הוא הרבה יותר גבוהה בין ישראלים בני דור שלישי, רביעי וחמישי וישראלים בני דור שני לעולים מאירופה, מאשר לישראלים בני עדות המזרח. רק 8%-11% המשייכים עצמם לעדות המזרח מגדירים עצמם כחילוניים.

דרום יהודה באואר הוא היסטוריון וחוקר של השואה, משמש כיו"ר מייסד של תחילה.

למעלה ממחצית האוכלוסיה - בעד הפרדת דת מהמדינה

51% מהנשאלים אומרים כי החיים הציבוריים צריכים להשאר כמות שהם. 33% רוצים בציון פחות דתי. 39% הם בעד נישואים אזרחיים, 12% בעד נתאים מסויימים. כלומר, יותר ממחצית האוכלוסיה תומך בשבירת המונופול הרבני בתחום זה. 42% תומך בהפרדת הדת מהמדינה ועוד 12% תומך בסייגים, כלומר שוב, תמיכה של רוב בציבור לשינוי.

70% בעד גיוס בנות ועוד 10% גיוס לשרות לאומי. משמע, רוב הציבור הדתי וכנראה כל הציבור המסורתי תומך בגיוס בנות לצבא. 90% הם בעד גיוס בחורי ישיבות לצבא, כלומר 30% מהחרדים תומכים בשרות צבאי של תלמידי ישיבות.

62% מכלל האוכלוסיה מאמינים באל. גם אצלנו, בקרב החילוניים, יש שמאמינים בקיום באיזה שהוא אל אריסטוטלי. 58% מאמינים בכוח עליון שמכוון את העולם, כלומר, בהשגחה פרטית. יש אם כן רוב ברור שיש לו, בלשונו של עגנון: "זכרי דת". 57% סבורים שהתורה ניתנה למשה בסיני. 49% מאמינים שהיהודים הם עם נבחר. 45% מאמינים שתורה ומצוות הן צווי אלוהי. 39% מאמינים בכיאת המשיח. גם בין החילוניים יש כאלה שהם בעד המצוות אפילו אם אינם מקיימים אותן.

שתי טבלאות מתוך הסקר של מכון גוטמן

מנוחה נכונה

סקר ישימות קובע:

בית קברות חופשי -

עסק כלכלי כדאי

סקר ישימות שבוצע לאחרונה, ע"פ הזמנת עמותת "מנוחה נכונה", ע"י קבוצת אקדמאים מהאוניברסיטה העברית, מוכיח כי ישנה כדאיות כלכלית בהפעלת בית קברות חופשי, וכבר קיימת התעניינות מצד יזמים שונים להשקיע בפרויקט מסוג זה. ישנם חישוכים שונים באשר להקפי הביקוש העתידי של הציבור לקבורה אלטרנטיבית. סקר שערכנו בשלהי 93 ותוצאות מפורטות מורטמו ב"יהדות חופשית" מס. 11, הראה כי באיזור הצפון מעוניינת כמעט חצי האוכלוסייה בסוג כזה או אחר של קבורה חופשית. כמוכן שרק כאשר תמצא ותפתח החלקה הראשונה, ניתן יהיה לאמת נתון זה.

בעקבות מספר שערוריות שארעו בעבר הקרוב, שהעלו על הפרק את שאלת קבורתם של לא-יהודים או כאלה שהמיסד הרבני אינו מכיר ביהדותם (פרשת אולנה חייקוב, החייל לב פסחוב, הקצין הבדואי עמוס ירקוני ואחרים) הקימה הממשלה ועדת שרים הכוללת את שרי המשפטים, השיכון והקליטה וכן מנכ"ל משרד הדתות ומנהל מקרקעי ישראל. נציגי העמותה הופיעו בפני הוועדה, וקרוב לוודאי שהממשלה תנחה בקרוב את מינהל מקרקעי ישראל, האחראי על הקצאת הקרקעות, להקצות שטחים לקבורה אלטרנטיבית לגופים העוסקים בכך (משמע - "מנוחה נכונה").

עמותות "מנוחה נכונה" פועלות כעת בחיפה (בכר הוקצה שטח באתר חל-רגב), ברעננה, בתל-אביב, ברחובות, בירושלים (הובטחה הקצאת חלקה בהר צלמון) ובאר-שבע. העמותות מופעלות ע"י מתנדבים ואין להן כל כוונת רווח.

מענק שנתי שהתקבל מהקרן החדשה לישראל מאפשר ל"מנוחה נכונה" להעסיק רכז ארצי המתאם את פעולות העמותות השונות ופועל באמצעות מנגיעים עם הרשויות להשגת אישורים ושטחי קרקע מתאימים. השגת הרשויות הנחוצים להפעלת בתי עלמין כרוכה במאבק בלתי מוסק עם הגורמים השלטוניים בשל חוסר המודעות והתנגדות מצד חוגים דתיים, בעלי חזקה בנושא קבורה, המעוניינים בהצחת המונופול שיש להם בשוק זה.

"מנוחה נכונה" - ת.ד. 71050, ירושלים
טל. 02-834526, 08-596958

ויהודי אסיה-אפריקה וצאצאיהם מהווים בין 60%-70% מכלל האוכלוסייה, מסבירים את יהודיותה של החברה הישראלית הבאה לידי ביטוי.

הסקר מצביע בבירור על כך שהבעיה המזרחית-אשכנזית, הולכת ונפתרת. מספר הנשואים ה"מעורבים", קרי: הבין-עדתיים, הולך וגדל. האינטגרציה הטבעית גוברת על המפריד. בהנחה שתהליך זה ילך וימשך, ניתן להניח שבעוד שלושה-ארבעה דורות תנוצר אחידות מסויימת. נתון זה במצורף למגמות החילון בקרב הדור הצעיר, נותנים בסיס לתקווה כי המגמה הכללית היא לקראת חילון התרבות והחברה בישראל.

באשר לאמונות יש לי הרושם שהמצב ישאר כך עוד זמן רב. האדם מבקש לעצמו ביטוח, בבחינת "אולי בכל זאת יש אל בשמיים, ואז...אולי...".

דברים בכנס תחיליה, מרס 1994

עומדת כביכול בסתירה לריבוי המאמינים באל והמפרידים בשר מחלב. כלומר, מצד אחד יש התמשכות של מסורות דתיות, שהן חזקות מאד, בעוד שמהצד השני ישנה התעלמות מכך בשטח המעשי.

אחוז הלא דתיים בחו"ל גבוה בהרבה

התנועה החילונית הישראלית ליהדות הומניסטית צריכה לקחת בחשבון את הדינמיקה החברתית המתפתחת, במישור הרעיוני והמעשי, כדי להשפיע ולהשיג תוצאות. אני רואה פער בין המצב בישראל לבין המצב בקרב היהודים בארצות המערב. בקהילות היהודיות בחו"ל אחוז הלא-דתיים גבוה בהרבה, המסורת נשמרת כדי לשמר את הקשר הקהילתי היהודי ולא משום אמונה דתית. הסיבה לכך נעוצה בהשפעתם ובמשקלם המספרי של בני עדות המזרח בישראל. העובדה שהתחסלה גלות שלמה

שאלה בסטטיסטיקה

בעקבות דו"ח מכון גוטמן

עפ"י דו"ח מכון גוטמן, 56% מהאוכלוסייה מוקד את בית הכנסת ביום הכיפורים. משמע, למעלה מ-2 מיליון אנשים מצטופפים בין כתלי בתי התפילה ביום זה. עפ"י נתוני מכון צומת - צוותי מדע ותורה, פעילים בארץ כ-5000 בתי כנסת. גם אם נוסיף לכך בתי ספר או מקומות אחרים הפעילים ביום זה בלבד, לא נקבל יותר מ-6000 מקומות בהם נאספים אנשים להתפלל.

בהנחה שתמוסה ממוצעת של בית כנסת היא 100 אנשים, דרושים יותר מ-20,000 בתי כנסת כדי להכיל מספר כה גדול של מתפללים. גם אם ניקח בחשבון שחלק מהאנשים מגיעים לתפילות 'כל דרוי' בלבד, או מצטופפים בכניסה של בית הכנסת, לא נקבל מענה סביר לפער המספרי העצום.

הסבר אפשרי לפרדוקס ניתן כנראה למצוא בממצאי סקר דומה שנערך לאחרונה בארה"ב (ולפי "NEWSWEEK" - דצמבר 93), המצביע על כך שרבים מאלה המצהירים כי הם מבקרים באופן פעיל בבתי תפילה, אינם עושים זאת בפועל. אחד מתוך שניים מבין הקתולים והפרוטסטנטים אינו אומר אמת בהשיבו על סוגיה זו.

אין דרך לבדוק אמיתות ממצאים בנושאי אמונה. הרבה יותר קל לאמת או להפריך ממצאים המבוססים על נתוני שטח. 56% 'אומרים' שהם מבקרים בבית כנסת ביום כיפור. חלק מהם אינו אומר אמת. כמה? צא וחשב.

התנדבות - התנאי לפעילות פוליטית של תחיל"ה

התנאי לפעולה ציבורית - החלצות הציבור החילוני להתנדבות ולתרומות

באסיפה השנתית של תחיל"ה, שהתקיימה בשבת, 19 במרס, היתה נוכחות מרשימה של משתתפים ממקומות שונים בארץ. בלטה נוכחותם במספר גדול של חברי תנועה שהם עולים חדשים (מהצפון, המרכז וירושלים). רוב העולים משתתפים בקביעות בסמינרים למרצים של התנועה, חלקם כבר שומעים ומדברים עברית, וארבע חברות מבין העולים החדשים אף נבחרו להנהלה הארצית החדשה. אין ספק שהשתתפות פעילה זו של העולים תגביר ותעמיק את היקלטותם והתערותם החברתית והרעיונית בחברה הישראלית.

בדיוני האסיפה השנתית התייחסו חלק מהדוברים להיעדר הפעילות במישור הציבורי. כבכל שנה, באו גם הפעם לביטוי נמרץ הכמיהה והתביעה להתמקד ולהרחיב את הפעילות הציבורית, במסגרת המאבק בכפייה הדתית ובסחיטה החרדית, בממשלה, ברשויות ובכנסת, ובמונופול חסר ההצדקה שנטלו לעצמם הדתיים האורתודוקסיים בפיקוח על "היהודיות" בכל תחומי הכלל וחיי הפרט. איש מהמדיינים באסיפה לא פסל את הפעילות החינוכית רבת האנפין שתחיל"ה מבצעת באמצעות המכון ליהדות חופשית. בעזרת תרומות לא גדולות של מספר קרנות, פועל המכון לגיבושה ולהנחלתה של השקפת היהדות והציונות הפלורליסטית החילונית וההומניסטית, באמצעות סמינרים, קורסים, הרצאות וימי עיון.

אולם בדברי רוב המשתתפים הובעה התביעה הדחופה לפעילות מוגברת במישור הציבורי. חברים דיברו בלהט, העלו הצעות, היתוו קווי פעולה ותוכניות. ההזדהות וההערכה של רוב המשתתפים באסיפה עם תביעות אלה אף בוטאו בתשואות. ואכן הצעות ותוכניות מפליגות, רחבות היקף, ראויות להערכה. הרי באין תסיסה ותחושת דחיפות תקפה התנועה. על ההנהלה הנבחרת החדשה מוטלת איפוא החובה להשתדל להוציא רעיונות והצעות אלה, לפחות את חלקן, מן הכוח אל הפועל. ברור לכל כי הפעילות הציבורית תביא חברים נוספים לתנועה.

תחיל"ה הינה חברה-מייסדת ופעילה מאד באירגון "חופש מדע, דת ותרבות" (חמד"ת) -

דוד ריבלין הוא יו"ר תחיל"ה.

דילמה חינוכית או פוליטית

דעות שונות כיצד לחזק את כוחה של היהדות החופשית

איך ילמכור יהדות חילונית לציבור? מדוע צעירים בורחים מלימודי יהדות? כיצד להחדיר את רעיונותיה של היהדות החופשית למערכת החינוך? שאלות אלה ואחרות, מעסיקות את חברי תחיל"ה, ובאו לידי ביטוי ביום עיון שהתקיים בשלהי מרס, במכללת ארן בתל אביב.

איך בירן מחיפה גורס כי הכל עניין של חימוך. יש לנו בעיה קשה עם הדור הצעיר. הדור שלי נכשל, הוא אומר. אני שמעולם לא האמנתי במציאות אלוהים מבלה לפתע שבכוני נהיו לשומרות מסורת. יהדות בשבילן משמעה אמונה באלוהים, הדור שלנו, שהאמין בציונות חילונית, לא הצליח להעביר לדור הצעיר את הפירסה המודרנית של היהדות.

שמואל רוזנברג מנצרת, מציע למקד את המאבק בשיעורי התנ"ך במסגרת בית הספר. קשה להאמין, אבל זו עובדה. המורים לתנ"ך בבתי-ישיבות יסודיים מלמדים בדיוק כמו שלימדו פעם ביהדות. המכללות להכשרת מורים אינן ממלאות את תפקידן כראוי ומשמשות כשיבה ללימוד התנ"ך בפרשנות דתית. היהדות החופשית חייבת להכנס לבתי הספר, ולהשפיע על תכני ואופני הלימוד של שיעורי התנ"ך, של הוראת החגים והמגזרות היהודית.

יחי יהל מתל אביב טוענת שהעיקר הוא במעשה הפוליטי. החיפוש אחר קונסנזוס אינו מועיל. להיפך, הוא מרחיק את הצעירים משום שהוא משדר מסר פשרני ובלתי ברור. הצעתה חד משמעית: יש לפעול בכל דרך אפשרית להפגרת הדת מהמדינה. הכתובת היחידה שיקולה להשיג תוצאות בתחום זה היא המערכת הפוליטית. תחיל"ה צריכה להיות גרעין שיצור לובי חזק ואפקטיבי ויפעיל לחץ ציבורי על הנבחרים לפעול בכיוון זה.

מתי גוסמן מראש"צ מדגיש את חשיבות הפעולה המעשית. צעירים ניתן למשוך לא ע"י דיבורים, כי אם ע"י הצעת תוכנית פעולה שתתן דגש למאבקים ציבוריים, כגון: הפעלת תחבורה ציבורית בשבת, מבצעי החתמות, ומעולות בשטח נגד גילויים של כפייה דתית.

שהוא קואליציה של מספר אירגונים השוקדים בפעילות ציבורית, עקבית ויעילה למען חופש המחקר המדעי, שוויון בין כל הזרמים הדתיים, ופיתוח הפעילות התרבותית ללא מגבלות דתיות. במסגרת זאת אנו נאבקים ביחד עם ארגוני הקונסרבטיבים, הרפורמים, הרופאים, הארכיולוגים, "נעמת" ויתנועת העבודה הציונית, בנושאים חינוניים לחברה ולמדינת ישראל, כגון: הפרדת הדת מהמדינה, נישואים אלטרנטיביים, קבורה חופשית, ומאבק במונופול בתי הדין האורתודוקסיים.

ברם, מי שמצוי בקשיי התקציב ובמשאבים הדלים של התנועה, חייב גם לראות את כל ההצעות והתוכניות לאור המציאות הכלכלית והכספית הנתונה. התרומות שאנו מקבלים מן הקרנות התומכות בנו ומשרד הקליטה, מיועדות לפעולות חינוכיות בלבד, בעיקר בקרב העולים החדשים ולמען האינטגרציה שלהם בחברה הישראלית. כמובן שאין להשתמש בכספים אלה לשום מטרה אחרת. פרט למיסי החבר השנתיים ומספר זעיר של תרומות אישיות, אין תרומות והקצבות היכולות לממן פעילות ציבורית שיטתית למען השגת המטרות שצויינו. האוהדים והתומכים להלכה מקרב הציבור החילוני אולי אינם מעטים, אבל למעשה, גדולה ומכאיבה אדישותו של הציבור הקרוי חילוני או חופשי - במידת התנדבותו בעבודה או בכסף.

הסיכוי - תנועת מתנדבים

ממציאות זו מתחייבות מספר מסקנות:

- חברים המאמינים במסר הרעיוני שלנו ומוכנים להתנדב, להתמסר ולהאבק הלכה למעשה, יהיו חייבים להקדיש מספר שעות בשבוע או בחדש לפעילות המגזר שבו יבחרו.
- דרושים אנשים צעירים שיענו לאתגר ויובילו את הפעילות הציבורית למאבק נגד הכפייה והסחיטה הדתית.
- הורים צעירים שיהיו מוכנים לפעול ולעשות לקידום החינוך החילוני ויצטרפו למסגרות פעולה עצמאיות.
- כדי לקדם את המטרות הציבוריות יש להעריך, בעזרת המתנדבים, לגיוס תרומות מחברים ואוהדים.

רק בכוחם של אלה יש סיכוי להרחבתה והעמקתה של הפעילות הציבורית והפוליטית של התנועה החילונית הישראלית ליהדות הומניסטית.

אמיתי שפיצו הטבח בפורים והסכנה שבקורא חסיד

קורא חסיד* וקורא ביקורתי של ספרי קודש

הדברים הבאים עוסקים בספרות ככוח בעל השפעה גדולה על השקפות הציבור ועל חינוכו, ועל הסכנה הטמונה בהתעלמות מיכולתה להשפיע. יש לבעיה זו היבטים פוליטיים, מוסריים ואסתטיים. לספרות הקודש יש כוח השפעה שעוצמתה גדולה פי כמה מזו של הספרות היפה, ובאווירה שהתפתחה בציבור שלנו, היא עשויה להוסיף שמן ללהבה משחיתה. על כן יש להוציא את הדיון בבעיית השפעתה של ספרות על הקורא ועל התנהגותו מתחום המחקר הטהור, להתמודד עם מסקנותיו, לקבוע עמדה ברורה ולנהוג על פיה.

למה התכוון המחבר?

בתקופה האחרונה מוטred הציבור המשכיל בארץ בשאלה ספרותית, שיש לה השלכות מוסריות, עם הופעת תרגום עברי של ספרו של סלין. האם ראוי לקרוא ספר שמחברו היה אנטישמי או שמא סופר פסול פוסל גם את יצירתו? האם יש לבחון את הספר על פי מחברו -- עולמו הפנימי, המדיני והרגשי ואף המוסרי -- או יש לבחון רק על פי קריטריונים ספרותיים פנימיים ועל פי מקומו בספרות (לשאלה מוסרית ותרבותית זו יש בארצנו עבר ארוך בתחום המוסיקה, ביחס להשמעת יצירותיהם של ואגנר וריכארד שטראוס). האם יש לקרוא ספר ולפרשו לפי כוונת המחבר? לשם כך יש ללמוד על הסופר עצמו ולהכיר את סביבתו הספרותית והחברתית, לשחזר את הרקע המידי לציבורו. או אולי יש להבין יצירה בראש וראשונה כפי שהיא משפיעה על הקורא, מעוררת בו מחשבות, חוויות ואסוציאציות, שאין להן כל קשר עם עולמו של המחבר? האם הומרוס ודאנטי חיברו את האיליאדה והאודיסיאה ואת הקומדיה האנושית, או הם רק אחד ממחברי ספרים אלו, ויש להם "מחברים-שותפים" בקורא המתרגם ובפרשן המודרני, המוצאים בספרים משמעויות, רגשות וכוונות שהמחבר הראשון לא יכול אפילו לחשוב אותם?

אמיתי שפיצו הוא עורך ומתרגם פירסומים. לאחרונה תירגם את ספרו של פרופ' שלמה סימונסון, "הכס הקדוש והיהודים".

מנוגד לתפיסתו המצפונית והמוסרית. הוא קורא כמי שאומר לעצמו ולתלמידיו: חלק זה מקובל עלי ואילו דברים אלה הם רק דעתו של המחבר, שיש להכירם אך לא לאמצם, ואנא, היזהרו והבחינו ביניהם.

ההבחנה בין קורא אידיאלי לקורא ביקורתי אינה חדשה לקורא היהודי של המקרא. כבר דורות רבים נחלק העם בין אלה הקוראים אותו כספר תורת-חיים, מקור להשקפת העולם ולאורחות-חיים, לבין אלה הרואים בו יצירה ספרותית, מקור היסטורי או בסיס לזהות היהודית ולתרבות הלאומית, אך לא כמקור למצוות מחייבות. הקורא האידיאלי, שאני מעדיף לכנותו 'הקורא החסיד', מתייחס לתורה ולספרי המקרא, לספרות ההלכה ולהגות הדתית היהודית, כמקור מחייב ואפילו כספר מדע שיש ללמוד ממנו את האמת. תפקידו של הקורא מסתכם בכך שעליו לפרשו נאמן למקור, כדי להבין את כוונותיו המובלעות ולחלץ את המסר האלוהי הגלום בהם, הן בענייני אמונה והן כספר הלכה מדעית שהוליד למשל, את המחלוקת בעניין הבריאה והאבולוציה.

ספרי הקודש כספרי הדרכה לפושעים

הקורא החילוני אינו נזקק לספרי הקודש כדי לעצב את השקפת עולמו המדינית, החברתית או המוסרית, בסיפורי המקרא אין מסר מדיני ומוסרי המחייב אותו. החינוך הליבראלי שלו מנחה אותו לנהוג בסובלנות כלפי החינוך הדתי ולכבד השקפות שאינן מקובלות עליו, אשר מקורן בפרשנות דתית של כתבי-קודש. הוא מקבל בהבנה שבענייני אמונה נוהגים כללי משחק אחרים, ושמותר לדתי להחזיק בדעות הנגודות להגיון ולמוסר, המקובלים על הקורא המודרני והחילוני, אך מתאימות להשקפות קדמונים. אולם גם לקוראים דתיים מסוימים יש בעיה זהה עם הקורא החסיד, וגם הוא אינו מעוניין להתווכח עם עמיתו הדתי כדי לא להחמיר עוד יותר את חילוקי הדעות הפנימיים. רבבות מאמינים יהודים התקוממו בלבם נגד חניגת המשיח מלובביץ והתביישו במה שנראה בעיניהם הרפה וחילול הקודש.

אורך הרוח וההתחשבות שמגלה הציבור הסובלני כלפי הקורא החסיד גורמת לו נזק רב. כולנו ראינו את אובדן צלם האנוש של יהודים רבים מאוד בתגובתם על טבח פורים בחברון. שמענו מפייהם כיצד ספרי הקודש הפכו לספרי הדרכה לפושעים ולשונאי אדם.

אלה הן שאלות בתחום הספרות היפה. אך יש לשאלות אלה תואמים גם בספרות הקודש. לעתים נראה שנוח לציבור להתעלם משאלות הפרשנות של ספרי-קודש, מחשש שהיא רק תוסיף שמן למדורת המחלוקות בין דתיים לחילוניים או בין מי שספרי הקודש הם לגבי תורה שאין לסטות ממנה, לבין מי שעולמו הרוחני ניזון ממקורות חילוניים. גם כאן השאלה היא מה המסר האותנטי של הציבור? -- כיצד לקרוא את תוכנו? אך כאן נוספת שאלה שלישית: מה המחויבות של הקורא, מה מסקנותיו בהתאם למה שהבין בקריאת הספר?

לפני זמן קצר הרצה בירושלים פרופסור טיסון, מלומד אמריקאי העוסק בחקר הברית-החדשה, את מסקנותיו בדבר גישתו של לוקאס, מחברם של האוונגליון הקרוי על שמו ושל ספר מעשי-השליחים. הוא הגיע למסקנה שלוקאס כתב מתוך גישה אנטי-יהודית, ושיקע את עמדתו זו בחיבורים בצורה שלא תמיד היא גלויה לקורא, אולם דברים אלה היוו אבני יסוד בעיצוב העמדה האנטי-יהודית שהתפתחה בנצרות ובכנסייה הנוצרית.

בחלק השני של הרצאתו עסק החוקר בשאלה כיצד להתייחס לציבוריו של לוקאס בימינו. שכן, מאז מלחמת העולם השנייה והשוואה של העם היהודי, מודעים התיאולוגים ואנשי המוסר הנוצריים לתרומה של כתבי-הקודש ושל מוסדות הכנסייה לחינוך הנוצרי ולתפיסת העולם שאיפשרה לנוצרים להשתתף בהשמדת היהודים. ברורה להם הסכנה הטמונה בהשפעת הספרים האלה על קוראים ובהפגמתם התמימה, מצד אחד, אך אין הם יכולים להתעלם מהם ומהמסר שלהם, מצד שני.

הקורא האידיאלי והקורא הביקורתי

הבעיה אפוא היא כיצד לעקר את השפעת כתבי-הקודש בתחום זה מבלי, כמובן, להפסיק ללמוד ולקרוא את הבשורה על שם לוקאס ואת מעשי-השליחים. פרופ' טיסון הציע תשובתו בהבחנה בין שני סוגים של קוראים: 'הקורא האידיאלי', המודחה עם כל מה שכתוב בספר ומפנים אותו, ומאמץ גם את המסר הסמוי שהמחבר רצה לנטוע בקורא, והוא ממשיך אותו כיוון מחשבה גם בעניינים אחרים. לעומתו 'הקורא הביקורתי', המבין את תוכן הספר ומזהה את מגמתו של הסופר ואת מה שמשמטע מהדברים המובלעים בספר, אך אינו מסכים לאמץ לעצמו את מה שנראה לו

על רבנים, ממרידים ומסיתים

כפעם הראשונה בתולדות החינוך הדתי ציני, הופיעו רבנים בציבור ופסקו שאין להשמע לצה"ל אם אינו נשמע להם. המרדה והסתה זו לא זכתה לתגובה הולמת של הממשלה או המשטרה. להפתעת הכל מתאפיינת ממשלת רבין בהססנות מפליגה, עד שאפילו תסידיו הבריגנים של הרבי משולם מיהוד הורשו להשתולל ולהתקיף שוטרים בנשק חם מבלי שיעשה להם דע בעת האירוע ולאחריו. באווירה זו אין תימה כי ה"כ הנן פורת, הזכור לרע מעצתו לשמוח בפורים עוד בעצם אותו יום נורא של הטבח בתברון, משתמט מתשובה כששואלים אותו אם מותר להפר פקודה הניתנת ע"י הרמטכ"ל, למרות שאינה מקובלת על דעתו.

האם הדתיים הצינוניים ורבניהם (גם מיישיבות ההסדר) מצטרפים לאנטי-צינונים החרדים בניסיון למורד את עצמאותה של מדינת ישראל ואת הכח היחיד היכול להגן על אזרחיה מפני המבקשים להורסה מבחוץ?

ושאלה חסורה יותר: מה עושה הציבור השפוי על כל מפלגותיו נגד המסיתים להפרת פקודה ולפירוק צה"ל? מה עושה ועדת החינוך של הכנסת ומה עושה משרד החינוך על מנת לעודד דיון בכל בתי הספר - דתיים וחילוניים כאחד - ולהוקיע את עמדתם הסיקריקית של רבנים מסיתים וממרידים?

והטוב לגלות סובלנות לפירושים כאלה ולדווש מבני שיחו לקדוא באופן ביקורתי את כתבי-הקודש. לולי הלחץ הקיים על קורא חסיד מצד כל העולם הסובב אותו הוא לא היה מביא בחשבון את השיקול המוסרי. ראינו בפורים תשנ"ד אנשי ציבור וחברי כנסת החיים בשני העולמות, החילוני והדתי, בוחרים בסופו של דבר את הצד של הרשע על ידי שתיקה או התעלמות או שימוש במלים מיפות. משמע, הציבור החילוני והדתי-הביקורתי הוקיעו כיאה להם.

KOREHASS - קורא חסיד *

את הדוברים הדתיים שזעקו בגלוי על הטבח בתברון, ובראשם פרופי עזרא פליישר, ידע אזיה כוחות פנימיים עצומים יש לאנשים אלה ומה עבר עליהם עד שזעקו. אך זה היה כבר מאוחר מדי. לא נוכל לבנות חינוך אנושי על פי ספרי-הקודש רק על אנשי מידות כאלה. יש למנוע את הדברים עוד בראשיתם, ולהכניס את הבקורת המוסרית וההגיונית לתוך תהליך לימוד המקרא.

מה יש לעשות? כמובן, שאין דלג על קטעים 'מסוכנים' בספר-הספרים. היה בירושלים איש ירא שמים, שנהג לעזוב את העיר ביום קריאת מגילת-אסתר לתל-אביב, שבה קוראים את המגילה רק למחרת היום, ולשוב לירושלים למחרת, כאשר קוראים אותה בתל-אביב. אך זהו פתרון אקצנטרי, ועולמו המוסרי של האיש לא היה עולם ההלכה. אין להמליץ על פרשנות אלטרנטיבית המראה 'שאפשר להבין את הדברים גם אחרת'. לא ליפלוראליזם בפרשנות המקרא באנו להטיף. הרי ככך ניתן לגיטימיות גם לפירוש הפונדאמנטאליסטי והמרושע. יש להצביע על הפירוש האחד והנכון של הכתובים, להבין מה משתמע מתוכו, וללמד אותו כעובדה היסטורית, אך לדות אותו כדבר המחייב אותו ולהצביע על הפסול שבו. אין דרך לעשות זאת אלא על ידי אימוץ ההבחנה בין "קורא חסיד" לבין "קורא ביקורתי", ולדרוש שבחינוך היהודי כולו, דתי כחילוני, ילמדו להבחין בין טוב לרע בספרי המקרא, ולשיקול דעת מוסרי בהבנת הכתובים. ברור לכול שגישה כזו לא תתקבל על רוב רובם של המחנכים הדתיים, אך הציבור החילוני אינו צריך יותר לסבול שיביאו לפניו פירושים חסידים ומרושעים כדברי תורה. עליו לעזוב את מנהגו הישן

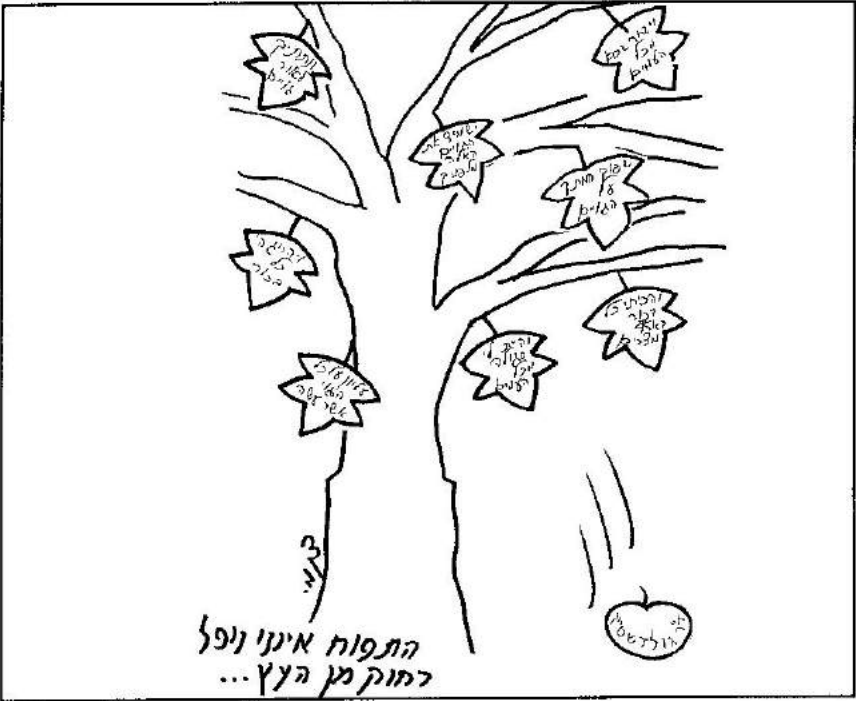
האנשים שהגנו את מה שקראו בפרק ט של מגילת-אסתר לא היו שיוכרים באמת, ולא היו עיוורים למשמעות המשפטית והמוסרית של הטבח, אבל הם השתמשו בספרי הקודש כדי לנטח את ההצדקה, ושמא ממש כדי להתיר לעצמם לעשות מה שעלה בלבבם ואף לשמוח ולעלוץ על כך.

ישאל השואל, מה לספרי-הקודש ולמעשיו של הרוצח מסיבות פוליטיות? התשובה ברורה: הקריאה החסידה עקרה את הבלם היעיל ביותר בפני מעשי פשע, את המחסום המוסרי הפנימי וההערכה העצמית של הקורא כשהוא עומד לעשות דבר מגונה.

אך לא רק ברצח אויבים בימי חג הפורים מדובר, אלא גם בציטוטים מהמקרא על זכותנו על הארץ-המובטחת, על השמדת עמלק ועל הזיהוי של עם שכנים כאויבים כעמלק המודרני. כל אלה מטשטשים את השיקול המוסרי של הקורא החסיד, ומדרבנים אותו להתגבר על מעצורים אנושיים, הוקיים ומוסריים בהגשימו את חזונו הפוליטי.

ללמד להבחין בין טוב לרע בכתבי הקודש

לקורא החסיד חשוב לנטרל את הציבור החילוני, כדי שיוכל להטיף לפשעים איומים בשם תורת ישראל, בלי שלחילוני, ולרוב הציבור הדתי, תהיה אפשרות להתנגד ולהתווכח עמו. לחילוני מבקשים לסתום פיו כיוון "שהוא אינו מקבל את התורה גם בדברים אחרים", והדתי ישתוק כי הוא יימנע מעימות עם השותפים שלו למניין, שאתם הוא צריך לחיות יום-יום, ערב ובוקר. מי שמכיר

אלחנן יקירה שפינוזה והתיאוריה של החילוניות

חילוניות איננה אתאיזם

למרות שהיא מסתמך על המקרא ועל תולדות מדינת העברים כפי שהיא נפרשת במקרא, כוונתו העיקרית היא להציע לפני הקורא ההולאנדי בן זמנו תיאוריה של המדינה ושל הצורך לבנות אותה ואת האידיאולוגיה העומדת ביסודה על עקרונות לא תיאולוגיים. ה"מאמר תיאולוגי-מדיני" הוא הספר היחיד (לכד כושני חיבורים למדניים שלא צפנו בחובם סכנת מחלוקת) ששפינוזה פרסם בחייו. למרות שידע שהספר יסעיר את

המושגים של "חילון", "תהליכי חילון" (או אפילו "תהליך החילון") ו"חילוניות" משמשים תדיר לציון מרכיב מרכזי, אליבא דכולי עלמא, של המודרניות. אלא שהדיונים בשאלות אלה, בעיקר אלה הנערכים על הבמה הציבורית, אינם נהנים בדרך כלל מבהירות יתר. הכלכול מצוי כבר ברמה הלשונית: ה"חילון" העברי הוא תרגומו של המונח הלועזי "סקולאריזציה". אלא שהאטימולוגיה של הראשון מביאה אותנו לחשוב על "חולק"

ועל ההבדל שבין "קודש" ל"חולל", ואילו מקורו של האחר הוא ב-saeculum הלטיני, שמשמעותו הוא "העולם". מה"סקולריזציה" במובן זה משתמע פירוש של התהליכים כמעבר מאמונה בכך שגורלו של האדם מוכרע בתוך מציאות שמעבר לטבע, אל השקפה בדבר היות האדם חי ופועל ב"עולם הזה" או בהיסטוריה. בלבול נוסף נובע מחוסר הבחנה בין התפקיד התיאורי שיש למושג לבין המשמעויות הנורמטיביות שמייחסים לו: בהקשרים מסויימים המושג "חילון" אמור לתאר מציאות או תהליכים היסטוריים נתונים, ואילו בהזדמנויות אחרות הוא משמש לציון עקרונות רצויים (או לא) של מוסר ושל אידגון החיים החברתיים והמדיניים.

מבשר החילוניות המודרנית

ברוך שפינוזה

בצורך להפריד בין הדת והמדינה אין פירושה נקיטת עמדה בשאלה התיאולוגית בדבר קיומו של אלוהים או בדבר טבעו. שפינוזה, בניגוד למה שנכתב עליו לעיתים, איננו מבקר של הדת ושל האמונה הדתית בתור שכאלה, אלא רק של האידיאולוגיה הרואה בסנקציה הדתית את היסוד של החיים המדיניים, ושל הרצון הפוליטי של כוהני הדת לקנות לעצמם מעמד של המחזיקים הבלעדיים או העיקריים של הסמכות והכוח הפוליטיים. שפינוזה לא היה "אפיקורוס"; אדרבה, המושג המיטאפיסי העיקרי שלו הוא המושג של "אלוהים". אמנם יש לו ויכוח חריף עם ה"תיאולוגים" על הפירוש הנכון שיש לתת למושג זה, כלומר על טבעו האמיתי של אלוהים: הוא חולק על ההבחנה שמבחינה התיאולוגיה התיאוסטית

בין אלוהים והטבע וטוען ששניים אלה חד הם. המשמעות של טענה זו היא, כמובן, מרחיקת לכת שכן היא שוללת את תקפותם של כמה ממושגי היסוד של היהדות והנצרות כאחד, כגון מושג הבריאה; אבל אין להסיק מכך ששפינוזה שולל את תקפותו של מושג ה"אלוהים". והוא אכן מתגונן פעמים רבות מפני ההאשמה באתאיזם שהטילו בו.

הרוחות, הוא הוציא אותו לאור; יתר על כן, הספר נכתב על-מנת שיגיע אל הקהל ההולאנדי והוא נועד להשפיע ישירות על המחלוקות הפוליטיות של הולאנד של שנות השבעים של המאה הי"ז. העמדה ששפינוזה ביקש להגן עליה: הצורך להפריד בין הדת והמדינה, בין הכנסייה לבין הרשויות המנהלות את החיים המשותפים של האזרחים. שפינוזה טוען כאן שיסודה של - המדינה ומקורות הסמכות של השלטון אינם הרצון האלוהי ואין תכליתה של המדינה לתגשים יעוד חוץ-היסטורי שהוטל על אזרחיה מכוחה של התנלות על-טבעית, אלא האינטרסים של אזרחיה הממשיים.

ברוך שפינוזה הוא אחד ממבשריה החשובים של המודרניות; באופן מדוייק יותר, הוא אחד מהוגיה הראשונים של התיאוריה המודרנית של החילוניות. מבט קצר אל האופן שבו הרעיון הזה מקבל צורה אצלו (מבלי שהוא משתמש במונח עצמו), עשוי לא רק לשפוך אור על הגותו שלו, אלא גם להבהיר מעט את המושג בהקשרם של הוויכוחים בני זמננו. עניין ראשון שיש להבהיר כאן, הוא ששפינוזה איננו היסטוריון של החברה, המדינה, התרבות או הרעיונות.

ד"ר אלחנן יקירה הוא מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית

יהודיות של שפינוזה

הלא מקובלת: "יהודיות", רומז על כוונתה של המחברת: להצביע על השתייכותו של שפינוזה להיסטוריה היהודית ועל כך שהיסטוריה זו הסרחת להבנת ייחודו של שפינוזה - הן מבחינת הפילוסופיה הכללית שלו, הן מבחינת פרשת חייו והן מבחינת הקשר ההכרתי שבין השתיים, כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיקר במשנתו המדינית. כל זאת, למרות ששפינוזה מציב עצמו כאחד ממבקריה התקיפים של היהדות ההיסטורית ובעיקר של התיאוקרטיה, שאותה הוא מציג כאידיאולוגיה היסוד של מדינת העברים המקראית ושל גילגוליה המאוחרים יותר של ההיסטוריה היהודית. התפיסה בדבר מקורו האלוהי של החוק, שהיא הנחת היסוד של שיטת המשפט היהודית, כלומר של ההלכה, היא לטעמו של שפינוזה, הסיבה לשגשוגה המוקדם של מדינת העברים - אך גם לפילתה המאוחרת.

יהודיותו של שפינוזה - בעלת חשיבות בהבנת הגותו

לא פחות מביקורת זו היתה לצנינים בעיני יהודים רבים הפניית הגב של שפינוזה לקהילתו ולעמו, שכן האיש הצעיר הזה - שהיה בן 24 בעת שהוחרם ע"י קהילת אמסטרדם - בחר לנתק עצמו מכל מעגלות החיים היהודיים הממשיים. בצעד אמיץ ביותר בחר לחיות מחוץ לקהילתו הדתית - או מחוץ לכל קהילה דתית אחרת, וזאת בעולם שלא ידע עדיין אורחות קיום "חילונית".

ספרה של בריקמן מבשר שורה של פירושים שהופיעו בשנים האחרונות ואשר מדגישים את חשיבות הרקע היהודי של שפינוזה לא רק להבנה אקדמית של הפילוסופיה שלו, אלא גם להבנת ההשלכות ההיסטוריות והתרבותיות הכלליות של ה"תופעה" של שפינוזה. בארץ אנו ערים לאחרונה יותר ויותר לחשיבותו של שפינוזה לתודעתנו העצמית ולהבנה של רצונו - גם, אולי, של קשיינו - להיות, בו זמנית, יהודים, חילוניים ואזרחים של מדינה המבקשת להיות דמוקרטית. מקוריותו וחשיבותו של ספר קטן זה הוא בנסיון הכלול בו להראות לקהל לא-יהודי, שנחפו אולי להתעלם מכך, ש"יהודיותו" של שפינוזה היא בעלת חשיבות גם להבנת מסריה האוניברסליים של הגותו.

בימים אלה ממש הופיע הספר "יהודיותו של שפינוזה" מאת ז'נבייב בריקמן -

GENEVIEVE BRYKMAN, LA JUDEITE DE) (SPINOZA, VRIN, 1972 ובתרגומו של ראובן מירו. הספר יצא בהוצאת כרמל, ירושלים, ופרופ. זאב לוי הוסיף לו "פתח דבר".

מבקרה התקיף של היהדות ההיסטורית

ז'נבייב בריקמן היא היום פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטה של נאטר והיא שייכת לקבוצה גדולה של חוקרים שהפכו את צרפת בעשרים או שלושים השנים האחרונות למרכז החשוב ביותר של מחקר שפינוזה. אחד ממאפייניה העיקריים של ההתעניינות הצרפתית בשפינוזה הוא ההתמקדות בהיבטים הפוליטיים של הגותו. ספרה של בריקמן שייך למסורת זו. השימוש בצורה

חורחה לואיס בורחס

ברוך שפינוזה

כערפל של זהב, המערב מצית

את החלום, כתב-יד השקדני

מעפה, וכבר הוא גדוש באינסוף.

מישהו בנה את אלוהים באפלת בך -

השמשות.

אדם מוליד את אלוהים, זהו יהודי

עצוב עינים ומעל עור מצהיב כעין הלימון.

הזמן נושא אותו כמו שושא הנחר

עלה בתוך המים הגולשים במדרון.

לא חשוב. המכשף מתעקש, ומעצב

את אלוהים בעזרת גואמטריה עדינה.

מאז מחלתו, מיום שנולד,

הוא מוסיף להקיס את אלוהים על ידי

המלה.

הארידה באהבות הענקה לו,

האהבה שאינה מצפה להיות נאהבת.

(מספרדית ירמיהו יזבל)

למנוע מאנשי הדת עוצמה פוליטית

יתר על כן, שפינוזה לא רק מכיר בערך החינוכי והחברתי של הדת העממית כאחד מן האמצעים העיקריים להחלשת יצרי התוקפנות של ההמון ואלמותו, אלא הוא גם מכיר בלגיטימיות של הפירושים השונים שבני האדם רשאים לתת לכתבי הקודש ולמושגים פילוסופיים בכלל. אמנם גם כאן שפינוזה מבקר רבים מבני הפלוגתא שלו, בין אם הם מן התיאולוגים או מן הפילוסופים ואין הוא חושב שערכן האינטלקטואלי או האפיסטמולוגי של כל הדיעות שווה; אבל לצד ההבחנה בין "אמת" ל"טעות" יש לשפינוזה גם תיאוריה על האופן שבו יש להכריע בין התביעות השונות לאמת, ואופן זה הוא - או צריך להיות - מרוץ לתחום סמכותו של השלטון המדיני. כשם שצריך למנוע בעד אנשי הדת מלהשיג עוצמה פוליטית שאיננה מגיעה להם, כך יש גם למנוע מן השלטון לנקוט עמדה, בתור שכזה, ביחס לשאלות שדרך ההכרעה לגביהן היא פילוסופית או מדעית.

אין למדינה עמדה בשאלת קיומו של אלוהים

המדינה החילונית איננה אם כן מדינה הנוקטת עמדה ביחס לשאלת קיומו של אלוהים (ואנו מכירים מדינות כאלה בהיסטוריה של זמננו); היא איננה קובעת, נאמר, שאין אלוהים או שאלוהים הוא בעל טבע רוחני. ממילא אין היא אוכפת אמונות מסוג זה על אזרחיה. אבל דווקא מפני שהיא מכירה, שאין למדינה בתור שכזאת, ושאסור שתהיה לה, סמכות כלשהי בעניינים כאלה, יש להלחם מלחמת חורמה בדרישתם של התיאולוגים לרכוש סמכות פוליטית בתור נושאה של "אמת". זו האחרונה איננה עניין של סמכות, כוח, גמול ועונש, שהם דרכיו של השלטון, אלא של הוכחה והפרכה. ההכרה בהבחנה זו היא עיקרה של החילוניות כפי שמבין אותה שפינוזה.

אם יוצא קצפם של אנשי הדת, יאמר עוד שפינוזה, על הדברים האלה, אין זאת אלא מפני שכל עניינם הוא בצבירה של כוח, ומכאן שאפשר שמהותה של הדת, ולמצער, גילומה ההיסטורי, הם פוליטיים.

הומניזם מסביב לעולם

חנה סמילן

קונגרס על דמוקרטיה וזכויות אדם

לאור תופעת האלימות נגד זרים והתגברות הלאומנות ברחבי העולם ואיתה גם האנטישמיות, נודעת חשיבות רבה להחלטות שנתקבלו בקונגרס הראשון של הפדרציה ההומניסטית האירופית שהתקיים בברלין, ב-25 ביולי 1993. נושאי הכנס היו: דמוקרטיה וזכויות האדם, תופעות של טיהור אתני, ותחיית הלאומנות הדתית ושינאה גזענית. והרי אחדות מהחלטות שנתקבלו:

1. התנגדות ודחיה של כל גילוי של גזענות ונאציזם יש לציין את רצונם של ההומניסטים ליטול חלק פעיל במאבק ציבורי ו חברתי נגד הגזענות והניאו-נאציזם בחברה. למניעת תופעות אלה יש צורך בהסברת הערכים ההומניסטיים בכל מקום ומקום. גינוי כל צורה של שינאת זרים, אפליה, פשיזם וביהוד "טיהור אתני".
3. קריאה לפתור את המצב ביוגוסלביה ע"פ העיקרון ההומניסטי של כיבוד זכותו של כל פרט לחיות בשלום ובכבוד.
4. קביעה כי להומניזם ולחילוניות מטרה משותפת והיא שמירת ערכי חופש המצפון, כיבוד אמונתם של אחרים וחתימה לצדק חברתי.
5. פעולה נגד כיתות ופולחנים הרסניים.

*****

נורבגיה:

הארגונים ההומניסטים הנורבגיים גילו סולידריות עם קורבנות המלחמה ביוגוסלביה, אספו כספים למענם ועמלו לשכנע את ממשלתם לתת לפליטים ויזות כניסה לנורבגיה.

הודו:

נשיא בית המשפט העליון, שהוא חבר האגודה ההומניסטית, מעורב בניסוח חוק זכויות אדם הנידון כעת בפרלמנט ההודי.

ארגונים הומניסטים חדשים:

ה-IHEU (הארגון הבינלאומי ההומניסטי והאתני) הולך ומתרחב. ארגונים חדשים התקבלו לאחרונה כחברים בארגון ההומניסטי הבינלאומי: הליגה הצרפתית להסברה ולחינוך; שתי אגודות מניגריה; שלוש אגודות

חנה סמילן היא מנהלת המשרד הראשי של תחיל"ה בירושלים

אנגליה:

קבוצה חדשה, למען יהדות הומניסטית, הוקמה באוקטובר 93 בלונדון על-ידי מר פליקס פוין, נגיד המרכז האוקספורדי לבתר-מוסמכים במדעי היהדות, במסגרת סמינר בו השתתפו הרב שרוין ווין ממישיגן ופרופ' יהודה באואר בנושא "יהדות הומניסטית במאה ה-21".

בריה"מ לשעבר:

באוקטובר 1991 הוקמה ברוסיה האגודה ליהדות הומניסטית שבראשה עומד ד"ר סמיון אבגוסטביץ. האגודה מקיימת קשר פעיל עם כל הארגונים והקהילות ברחבי בריה"מ לשעבר על-ידי ארגון סמינרים, הרצאות וקבוצות לימוד ביהדות הומניסטית. ב-17 בספטמבר 1994 יערך במוסקבה הכנס הבינלאומי ה-5 של הפדרציה הבינלאומית של יהודים הומניסטים. בכנס ישולב טיול ברחבי בריה"מ.

המעוניינים להשתתף יפנו אלינו לקבלת פרטים. טל: 02-631794, 02-634526

בלגיה:

למרכז הקהילתי היהודי החילוני מלאו אשתדל 30 שנה. המרכז פעיל ומפותח מאוד. הוא מקיים בית-ספר שבת מצליח, מוציא לאור ביטאון בשם "רגארט" ומקיים טקסי בר/בת מצווה ושאר חגים ומועדים, הכל בהיבט הומניסטי. המרכז היהודי ההומניסטי בכריסל היה המארח של האסיפה החצי-שנתית של הנהלת הפדרציה הבינלאומית של היהודים ההומניסטים שנתקיימה בראש השנה תשנ"ד ושה נדונו ההכנות לכנס במוסקבה.

צרפת:

בפריז קיימות 3 אגודות ליהדות הומניסטית חילונית המקיימות פעילויות מגוונות בנושאים שלנו, מפרסמות דפי מידע וחברות על ארגוניהן. הסופר אלבר ממי העומד בראש "האגודה למען יהדות הומניסטית חילונית" בפריז מהווה כוח מושך חשוב לליכוד קבוצות הומניסטיות שונות בצרפת שתהיינה פדרציה צרפתית אחת. נעשות הכנות לעריכת ועידה של הפדרציה הצרפתית ב-1995 בסטרסבורג.

אוסטרליה:

באוסטרליה קיימים שני ארגונים הומניסטיים במלבורן ובסידני. בין הפעולות המתקיימות שם: חגיגות בר/בת מצווה הומניסטיות, חגים יהודיים, לימודי יום בבית-ספר הומניסטי יהודי.

מפולין; המועצה למחשבה חופשית בבנגלדש; האגודה היהודית הרציונאלית; האגודות ההומניסטיות באיסלנד; בברזיל; במכסיקו; בארה"ב ובגרמניה, כמו כן הצטרפו אגודות הומניסטיות משתי ארצות קתוליות מובהקות כאיסלנד ואיטליה.

האויברסיטה ללימודים הומניסטיים באוטרקט שבהולנד:

ב-21-23 באפריל 1994 מקיימת האויברסיטה ההומניסטית באוטרקט קונגרס בינלאומי בנושא: "מבוכת זהויות - הומניזם ועתידה של אירופה". הקונגרס מיועד לסוציולוגים, פילוסופים, יועצים, עובדים סוציאליים, חוקרים, קובעי מדיניות, סטודנטים וגופים מעוניינים אחרים.

ידיעות מהעולם ההומניסטי היהודי

ארה"ב:

1. מדף המידע של הפדרציה והמכון הבינלאומיים של היהודים ההומניסטיים-חילוניים מארה"ב אנו למדים כי ב-30 באוקטובר 1993 הוענקו ל-9 חברים, בפעם הראשונה, תארים של מדריך/מדריכה ליהדות הומניסטית חילונית. תארים אלה הוענקו במסגרת סמינר להכשרת מנהיגים ומדריכים של המכון הבינלאומי ליהדות הומניסטית במישיגן. זוהי תוכנית חלוץ המיועדת להכשיר קדר של מדריכים ומנהיגי קהילות.

2. ב-26 בספטמבר 1993 התקיים טקס פתיחת "המרכז ע"ש פיבניק ליהדות הומניסטית" בפרמינגטון הילס, מישיגן. הבניין החדש יאכסן את משרדי המכון והפדרציה הבינלאומיים ליהדות הומניסטית חילונית. ספרייה גדולה ע"ש אסתר ורון מילן הנמצאת במרכז, תספק את צורכי המוסד להכשרת רבנים ומנהיגים הומניסטיים.

3. חשיבות רבה נודעת לסמינרים להכשרת מנהיגים ומדריכים בצפון אמריקה. עד כה הוכשרו 28 מדריכים, שתפקידם לספק את צורכי הקהילות כגון: חתונות, קבורה, אוכרות, חגים ופעולות חינוכיות שונות.

4. המכון הבינלאומי ליהדות הומניסטית חילונית יספק תוכניות לימודים להכשרת רבנים הומניסטים. לתוכנית זו התקבלו עד כה 4 מועמדים מתאימים.

ספרים חדשים

אלכסנדר ברזל - על מבנה היהדות
ספרית פועלים, תל אביב, 1994

הספר טוען כי שמירת הרצף של היהדות נתאפשרה הודות לפירוש המתחדש תמיד של היצירה הרוחנית במציאות משתנה, והודות למאמץ לקרוא את כל המקורות בלשונו של התקופה. בדיקת עיקרי שיטות החשיבה שבאמצעותן חוללו יהודים בכל הזמנים "מהפכת משמרת".

הצופן הגנטי המגלם את ייחודה של היהדות כחשקפת עולם, שבה - ולא במנהגים ובמכשירי פולחן - גלומה התקווה להמשך קיומה של היהדות והחברה היהודית בעולם החדש.

אשר בר תנא - נושאי יסוד ביהדות

בייש לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב, 1993
דיון בנושאי יסוד של היצירה היהודית. ניסיון מרתק לבחון שאלות מרכזיות בהווית היהדות, מתוך נקודת מוצא הומניסטית המדגישה את מיגוון האמונות והדעות המאפיינות את המחשבה היהודית לדורותיה.

יוחנן כהן - מקרא חול

ירון גולן, תל אביב, 1994
אסופת מאמרים הבוחנת סוגיות מקראיות שונות מנקודת מבטו של אדם חילוני. המחבר מבקש לגלות את הרקע ההיסטורי והתרבותי העומד ביסוד ההתרחשויות, תוך שהוא משתמש במקורות ארכיולוגיים, ממצאים מתרבויות שכנות וכן מן המדרש והפולקלור המאוחרים.

נתן אביעזר - בראשית ברא

בריאת האדם ע"פ התורה והמדע
בר אילן, 1994
ניסיון להוכיח כי המדע המודרני מתיישב עם התפיסה המקראית של בריאת העולם והתפתחות היקום. ראיית התורה לאור ממצאי המדע ושימוש בהם ככלי להבנתה.

משה זמר - הלכה שפיה

זמורה ביתן, 1993
הספר מבסס את הטענה כי ההלכה במהותה מתפתחת וגמישה ומתמודדת עם המציאות המשתנה בכל דור ודור. הקדמה של השופט חיים כהן, ודיון בסוגיות שונות כגון: מעמד של פסולי חיתון, גיור, מעמד האשה, דיני נישואים, קבורה, ניתוחי מתים.

דניאל סטטמן, אברהם שניא (עורכים) -
בין דת ומוסר

אוניברסיטת בר אילן, 1993
אסופת מאמרים שנושאייהם: היחס בין דת למוסר, מקצתם בעלי אופי היסטורי ועוסקים בהגותם של הוגים כמו הרמב"ם, נייטשה, ליבוויץ ואחרים, ומקצתם עוסקים בשאלות יסוד: התלות בין דת ומוסר, אמונה בטובו של האל, חירות האדם והחילון כמבוא לצמיחת האדם.

דניאל סטטמן, אברהם שניא - דת ומוסר

מוסד ביאליק, ירושלים, 1993
נסיון לנתח בצורה שיטתית את היחס בין דת ומוסר מנקודות מוצא מנוגדות: המוסר תלוי בדת; המוסר מנוגד לדת.

שפיץ - רבעון איגוד הקריקטוריסטים
הישראליים

ירושלים, 1994
יחסי חילוניים-דתיים, כפייה דתית, שגוון המשיח, גיוס אברכים לצבא - בראי הקריקטורה וההומור

שולמית ולר - נשים ונשיות בסיפורי
התלמוד

הקיבוץ המאוחד, 1993
הספר עוסק בחקירת 5 קובצי סיפורים על נשים, המצויים בתלמוד הבבלי, ובניסיון לגלות את השקפותיהם של חכמי המשנה והתלמוד על נשים ונשיות.

שלומית אנה ספרא - בראשית -

מחזורים של קיום
ביתן, תל אביב, 1994
עימות חדשני עם טקסט קדום במסגרת ניסוי אישי של עימות בין יחיד לבין המסר הטמון ביהדות בהתאם לתפיסה המדעית בת ימינו.

זנבייב בריקמן - יהודיותו של שפינוזה

כרמל, ירושלים, 1994
פתח דבר מאת זאב לוי
ראה סקירה על הספר - בתוך החוברת.

שרון אדלר - האדם וספר הספרים -

סוגיות בהומניזם מקראי
תחיליה, מכון ליהדות חופשית, ירושלים, 1994
ספר ראשון מתוך סידרה של ספרי מבוא על יהדות הומניסטית בשפה הרוסית. התניך כמקור התרבות היהודית.

הועידה החמישית של הפדרציה הכילאוומית ליהדות הומניסטית חילונית

מוסקבה 22-25 ספטמבר 1994
מוקדשת לבירור זהותם היהודית התרבותית
והחברתית של יהודי מזרח אירופה

תוכנית הכנס

23 ספטמבר

מושב ראשון: יו"ר - פרופ. יהודה באואר -
הרצאת פתיחה
מרצים אורחים:
הסופר אלבר ממי
הרב שריון ווין
ד"ר שמעון אבגוסטייביץ

24 ספטמבר

מושב שני:
זהות והיסטוריה יהודית
יו"ר - פרופ. יעקב מלכין
סדנאות דיון: מורשת המקרא, מורשת
התלמוד, מורשת ימי-
הביניים, מורשת ההשכלה

מושב שלישי: יהדות מזרח אירופה -

עבר והווה
יו"ר - ד"ר סימיון אבגוסטייביץ
קבוצות דיון: רוסיה בתקופה שלפני
המהפכה, בין שתי מלחמות
עולם, בתקופת השואה,
בתקופת השלטון
הקומוניסטי

מושב חגיגי לכבוד סוכות -

דוד ריבלין
בהשתתפות: נציגי הסוכנות היהודית,
הנציג, הקונגרס היהודי
העולמי, הממשלה הרוסית,
הוועד היהודי
מיכאל צילוב על
"יהדות ופלורליזם"

25 ספטמבר

מושב רביעי: יהדות הומניסטית -
הלכה למעשה
יו"ר - שריון ווין
קבוצות דיון: היסטוריה, ספרות, חגים
ומוסר - ביהדות
מושב נעילה: דיווחים של נציגי הארצות
לועידה
הצהרת תמיכה של באי
הועידה ביהודי מזרח
אירופה
סיום מוסיקאלי

לאחר הועידה יתקיימו סיורים באתרים
שונים במוסקבה ובסנט. פטרסבורג
פריטים במשרד תחיל"ה בירושלים